

Anmeldelser

Torbjörn Ahlström: *Underjordiska dödsriken – Humanosteologiska studier av neolitiska kollektivgravar*. Coast to coast-books no. 18. Göteborg 2009. 176 sider. ISBN 91-974715-7-7. Bogladepris ikke oplyst.

Dysser og jættestuer hører til vores fortids mest spektakulære fortidsminder, der i Danmark blev opført i løbet af et par hundrede år mellem 3400 og 3200 f.Kr., dvs. i begyndelsen af bondestenalderen. Kun cirka 1.500 dysser og 600 jættestuer er bevaret og fredet i dag, men oprindeligt har der nok været mindst ti gange så mange anlæg. Dysser og jættestuer er en type af monumenter, som man kender til fra store dele af Vesteuropa og fra Middelhavsregionen. Nogle steder betragtes monumenterne som templer, andre steder som resultater af store fællesarbejder, hvor man udførte visse former for ritualer, og andre steder igen betragter man dem som begravelsesanlæg, hvor man enten har placeret hele lig eller kun dele af lig, hvor gravkammeret så opfattes som et benhus.

Foreliggende bog af Ahlström arbejder især ud fra problemstillingen om, hvorvidt jættestuer skal betragtes som et gravanlæg eller som et benhus. Som udgangspunkt arbejder han især med materiale fra Falbygden mellem Vänern og Vättern øst for Göteborg i Sverige, hvor man inden for et begrænset område har registreret cirka 300 storstensgrave, især jættestuer. Dette område er enestående i europæisk stenaldersforskning, da jættestuerne her kan være meget store, og da de ligger i en egen enklave med stor afstand til andre områder med jættestuer. I særlige tilfælde har jættestuer indeholdt et rigt varieret fundmateriale af menneske- og dyrekogler, af lerkar,

økser, ravperler og smykker af ben, ligesom der foran dem kan have været placeret store mængder keramik, der betragtes som offerhensættelser.

Udgangspunktet for denne doktorafhandling er bioarkæologisk, hvor problemstillingerne især behandles ud fra knoglematerialet fra mennesker og dyr. Som for det danske materiale gælder det også for det svenske, at størstedelen af fundene fra jættestuerne er indsamlet/udgravet før anden verdenskrig, hvorfor tilvejebringelsen og dokumentationen af materialet kan være meget mangelfuld og derfor give mulighed for en del fejlslutninger. Men den primære opgave for Ahlström er at finde ud af, om gravkammerne er steder, hvor man har begravet afdøde, dvs. stedet hvor afdøde har fået deres sidste hvilested, eller om de er steder til opbevaring af et udvalg af afdødes ben, dvs. afdøde har indgået i en serie rituelle handlinger, før udvalgte knogler blev placeret i gravkammeret.

Bogen er delt op i syv kapitler, hvortil kommer en fyldig litteraturliste og et appendix med kort omtale af udvalgte gravanlæg og en liste over de fundne knogler.

I det første kapitel "Framför mynningen av en gånggrift" får man en fin introduktion til problemstillingen samt en opremsning af mængden af megalitgrave i de forskellige svenske områder. Heraf ser man, at der er fundet knoglemateriale i syv dysser og 43 jættestuer. Imidlertid fremgår det ikke her, om knoglematerialet kan forventes at være samtidigt med kamrenes første brug, og hvor meget af det der evt. er sekundært indlejret i dem. I et senere kapitel ses på fig. 6.2 at C14-dateringerne af knogler fra de svenske storstensgrave har en spredning på over 1000 år, dvs. fra 3200 til

2200 f.Kr. En stor del af det fundne knoglemateriale fra jættestuer må såvel i Sverige som andre steder i Nordeuropa i hovedsagen betragtes at være meget senere end den tid, hvor kamrene blev opført og havde deres første brugsperiode. I Danmark er det jo sådan, at man kun fra cirka ti dysser har fundet menneskeknogler, der muligvis kan være samtidig med kamrenes opførelse, og for jættestuerne gælder, at der måske kun i et par tilfælde er fundet knogler, der kan dateres til tiden for kammerets primære brug.

I andet kapitel "Sittande samer eller liggende germaner?" får vi et historisk indblik i tidligere tiders forskning af jættestuer og især af menneskeknoglerne fra dem. Her er interessant læsning om, hvordan målinger af kranierne indgik i studiet af kort- henholdsvis langskallede individer og deres evt. indvandring. I Danmark har vi også haft sådanne interesser, der desværre også har medført, at man fra mange jættestuer kun har gemt de hele kranier, da andet knoglemateriale dengang ikke havde interesse. Men vi får også en grundig omtale af benhusteorien, hvor menneskeknoglerne forud for deponeringen har indgået i komplicerede begravelsesritualer. Det er her klart, at forfatteren ikke tror på, at benhusteorien kan være den rigtige ud fra de foreliggende fund. Forfatteren har allerede sin interesse rettet mod det fund, der omtales i næste kapitel.

Det tredje kapitel "Erfarenheter från Frälsergårdens gånggrift" er en omtale og tolkning af knoglemateriale fra en overpløjet tomt af en jættestue ved Frälsergården, der blev udgravet i 2001. For første gang var det her muligt minutøst at indmåle alle de fundne knogler, der især var bevaret i kammerets midterområde, dvs. ud for gangens indmunding i kammeret. Udgravningen og analyser af indmålingerne viste, at individerne oprindeligt må have været placeret i hugstilling, uden at de havde lænet sig op ad kammerets bæresten, de var altså sat frit i kammeret. Indi-

viderne var efterfølgende sunket sammen og havde lagt sig på siden, som i en sovende stilling med stærkt optrukne ben. Tretten af knoglerne blev C14-dateret og antyder, at de kan repræsentere de oprindelige begravelser i kammeret og dermed give et troværdigt billede af de aktiviteter, der oprindeligt foregik i denne jættestue.

I fjerde kapitel "Ben i sten" undersøger Ahlström, om der skulle være et nedlægningsmønster i knoglemateriale i jættestuerne. I disse studier indgår tafonomi, der handler om at klarlægge de reduktionsprocesser, som knoglemateriale har været udsat for. Det drejer sig om at undersøge, om der er nogle knogler, som forsvinder/formulder hurtigere end andre, alternativt at der er visse typer af knogler, som ikke blev bragt til gravkammeret. Materialet fra 14 kamre undersøges og viser en stor variation i bevaringsgraden eller udvælgelsen af knogler. Det udvalgte materiale skæmmes imidlertid af, at det kommer fra forskellige områder i Sverige, og at det har en stor tidsmæssig spredning. Nogle perioder og områder kan jo godt have haft andre begravelsesmønstre end andre. Ud fra analyserne mener Ahlström at kunne vise, at man ikke på nogen som helst troværdig måde kan antage, at tragtbægerkulturens begravelsesritualer indbefattede en udvælgelse af knogler (side 81). Det er da noget af en påstand, da man jo både i Danmark og Sverige har fund i Sarupanlæg og i megalitanlæg, der har omfattet en klar udvælgelse af knogler. Fra langdyssen ved Hindby Mosse ved Malmø er der således fundet 71 koncentrationer af brændte menneskeknogler, oftest kraniedelev, placeret under stenheller. Ved den skånske dysse Trollasten er der under stenlægninger lokaliseret 11 deponeringer med brændte menneskeknogler. Andre storstensgrave viser også deponeringer af brændte menneskeknogler, så Ahlströms påstand om, at der ikke skete en selektion af menneskeknogler, synes ret forhastet, og det ville have været ønskeligt, om disse fund af brændte og udvalgte

menneskeknogler var blevet inddraget i hans analyser.

Femte kapitel "Bland talismaner och svinpälser" handler om forekomsten af dyrknogler i megalitkamrene. Her er der naturligvis mulighed for tilfældig indblanding fra dyr, der kunne have taget gravkamrene i besiddelse som bolig. Hvor der imidlertid forekommer en vis regelmæssighed i knoglernes tilstedeværelse, må man ifølge forfatteren formode, at de har noget at gøre med de gravritualer, der oprindeligt kan være foregået i gravkamrene. Der henvises til, at samfund uden klasse-skel ofte anvender totemdyr for at kunne adskille de enkelte grupper fra hinanden. Det er helt sikkert, at forfatteren her har fat i noget ganske interessant, som man bør vise større opmærksomhed ved kommende analyser af gravkamrenes fundinventar og ikke blot antage, at der altid er tale om tilfældige fund.

I det sjette kapitel "Tänder och keramik" kommer Ahlström ind på, at den mellemneolitiske dragtbægerkultur fra 3200 til 2800 f.Kr. er en tid med mange forskellige stilfaser, der måske kan henføres til forskellige befolkningsgrupper, her kaldet demer, der en lokal population med fælles gen. Dette set i modsætning til perioderne før og efter, der skulle have et mere ensartet fundmateriale. Mange forskellige stilfaser inden for et begrænset areal behøver dog ikke at indikere, at der er tale om forskellige befolkningsgrupper, der kan være andre årsager til denne forskellighed. Ved hjælp af spændende studier af tændernes morfologi når Ahlström frem til, at der er en betydelig homogenitet i materialet; her ser man altså ikke den skelnen, som arkæologerne gerne vil se ud fra keramikstudier.

I det syvende og sidste kapitel "Underjordiska dödsriken" får vi en sammenfatning af forfatterens synspunkter, hvor det betones, at megalitgrave er det oprindelige begravelsessted for døde og ikke et behus, hvor knoglerne forud havde indgået i andre ritualer. De døde i jættestuerner er placeret

oprejst siddende på hug, hvor skelettet så efter forrådnelsen er væltet om på siden. Mens skelettet sidder oprejst, opfattes det stadig som en del af samfundet, og de efterlevende må forsøge det med mad placeret i lerkar foran gangmundingen. Den sidste halve snes års forskning sætter dog et stort spørgsmålstejn ved, om de lerkarrestere der findes foran indgangen var til fødevarer, da mange af karrene ikke er sat som hele kar, men kun som fragmenter. Forfatteren ser også gerne jættestuernerne som underjordiske dødhuse, da de i grundplan kan minde om de levendes boliger, men de levendes boliger var ofte små i modsætning til Falbygdens store jættestuer. Sandsynligvis skal vi, som forfatteren også pointerer, på den tid desuden forudsætte en anden struktur end den gængse familiestruktur.

Torbjörn Ahlström har skrevet en fin bog med mange spændende indgangsvinkler til studiet af begravelser i vore stensgrave. Desværre er han meget fastlåst i sit udgangsmateriale med det af ham selv udgravede skeletmateriale fra Frälsegården. Det lukker af for studier af andet spændende svensk materiale, der ved inddragelse i denne publikation ville have givet et mere nuanceret syn på begravelsesmønstret i dysser og jættestuer.

Niels H. Andersen
Moesgård Museum

Søren H. Andersen: *Ronæs Skov. Marinarkæologiske undersøgelser af kystboplads fra Ertebølle-tid.* Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg. 2009. 279 sider. ISBN 978-87-88415-54-4. Bogladeprijs: 298 DKK.

Bogen om Ronæs Skov handler om udforskningen af en stenalderboplads på havets bund. Aldrig før har dansk eller international arkæologi præsteret en så stor og flot publikation om et sådant emne. Den er et fornemt vidnesbyrd om de særlige bevaringsforhold og den rigdom af nye gen-

standstyper, som ældre stenalders havopslugte kystboplads kan byde på.

Ronæs Skov-lokaliteten er dateret til ca. 4.400 til 4.000 f.Kr. (kalenderår før vor tidsregning). Den ligger i det nordlige Lillebælt, ca. 8 kilometer sydøst for Middelfart. I sin tid lå denne boplads lige ved strandbredden. Nu er den dækket af et par meter vand. Det er der to årsager til: Dels en global havstigning på godt en meter i århundrederne efter bebyggelsens ophør og dels en svag landsenkning, som har fundet sted i de efterfølgende årtusinder.

Bopladsen har i sin tid ligget ved spidsen af et lille næs i en snæver fjord. Det er en for datidens kystbosættelse typisk placering, som synes styret af et ønske om at bo direkte ud til steder med gode muligheder for fiskeri.

Det arkæologiske arbejde under vandet på Ronæs Skov-lokaliteten er udført af en række ulønnede sportsdykkere, som kalder sig Marine-Arkæologisk-Gruppe. Det var dem, der fandt pladsen i 1970'erne, og som stod for alle de praktiske dele af udgravningen på stedet i årene 1990 til 2004. I alt har de foretaget minutiøs udgravning af 35 m² af pladsen. Desuden har de udført hastig nødgravning af yderligere ca. 60 m², der var ved at blive ødelagt af erosion. Arbejdet er foregået under vejledning og medvirken oven vande af Søren H. Andersen og med tilladelse fra den ansvarshavende myndighed for beskyttelse af kulturarv (Skov- og Naturstyrelsen/Kulturarvsstyrelsen).

Ved det undervandsarkæologiske arbejde er der udgravet udvalgte dele af beboelsesområdet og de vandaflejrede udsnit umiddelbart neden for datidens strandlinie. På det beboede areal er frilagte to ildsteder. I det ene lå der endnu to delvis forkullede grene, og i nærheden fandtes en fyrresvamp, som antagelig skulle anvendes ved optænding.

Omkring de to intakte ildsteder fandtes store mængder af redskaber og affald af flint. Disse fund tyder på, at selve beboel-

sesområdet har haft en udstrækning på ca. 35 m langs den daværende strandbred og ca. 20 m vinkelret på denne. Det er dog ikke sikkert, at hele arealet har været beboet på én gang. De samtidige gytjelag umiddelbart ud for beboelsesfladen er indtil en halv meter tykke og rummer store mængder af bearbejdet flint, keramik og træ. Langs strandlinien lå stammerne af en række egetræer, som tilsyneladende er væltede, da havet steg ind over området.

Det oplyses kort og lakonisk, at store dele af de vandaflejrede kulturlag var under hastig nedbrydning i form af havbundserosion i de år, bopladsen blev undersøgt. Søren H. Andersen kommer ikke ind på årsagerne til dette, men opsøger man anden faglitteratur, viser det sig, at denne type havbundserosion er resultatet af nutidig forurening. Den optræder på mange boplads på den danske havbund, og det kan undre, at forfatteren ikke forholder sig til dette problem, som truer med at udslette store dele af kulturarven i lavvandede dele af de danske farvande.

Hovedparten af bogen omfatter beskrivelser af de hjembragte genstande. Der lægges ud med en gennemgang af oldsager af flint. Senere præsenteres et stort og alsidigt inventar af bearbejdet ben- og hjortetak. En særligt informationsrig del af fundmaterialet er keramikken, som stammer fra de for Ertebøllekulturen karakteristiske ovale ("spæk") lamper og spidsbundede kokekar.

Bogens mest omfattende og helt afgørende kapitel handler om forarbejdede sager af træ. Ingen andre lande i verden kan bryste sig af en havopslugt fundlokalitet fra ældre stenalder med et så stort antal trægenstande. Der er tale om et meget omfattende typespektrum, knyttet til jagt, fiskeri, sejlads og håndværk. En del af genstandene savner nære, forhistoriske paralleller og kan endnu ikke funktionsbestemmes med sikkerhed. Blandt de fineste fund skal nævnes en fuldstændig intakt pil. Den omfatter et 89 cm langt skaft af ulfsrøn

med en fastklæbet tværpil af flint i den ene ende og med mærker efter fastklæbning og surring af nu forsvundne, ca. 15 cm lange styrefjer i den modsatte ende. Fundmaterialet omfatter også spydstager, som er fremstillet ved udkløvning og finpudsning af kerneved fra asketræ.

Hovedparten af træsagerne knytter sig til fiskeri. Et stort antal lystergrene af flere forskellige varianter vidner om et stort og artsmæssigt bredspektret, aktivt fiskeri. Et mindst lige så omfattende passivt fiskeri med faststående anlæg giver sig til kende i form af store mængder af rusepinde, fletværksstager og tilspidsede pæle. Udgravningen er beklageligvis udført i så små felter og med en metode, som ikke egner sig til at finde ud af, hvordan disse anlæg så ud, og hvor store de var.

Oldsagsfremlæggelsen er suppleret af et stort antal fine genstandstegninger, fremstillet af Mosegårds Museums internationalt værdsatte oldsagstegnere. Bogen hævder sig i øvrigt stærkt ved kvaliteten af dens illustrationer. Særlig opmærksomhed fortjener en række fotos, optaget under vandet af sportsdykker Hans Dal. Flere af dem illustrerer de forbløffende fine bevaringsforhold, der ofte kendetegner træsager i undersøiske udsmidslag fra stenalderen – eksempelvis skafter af asketræ, der ser fuldstændigt nylavede ud med mørkebrune årringer i det lysegule ved.

Publikationen slutter af med seks selvstændige bidrag udarbejdet af forskere fra arkæologiens naturvidenskabelige nabo-discipliner. Det mest omfangsrige og bredest perspektiverende afsnit er skrevet af Inge Bødker Enghoff, som redegør for fundets faunalevn. Mængdemæssigt er kronhjort, vildsvin og rådyr stærkt dominerende. De har åbenbart været meget væsentlige leverandører til bopladsens køgekar. Kød og spæk fra hvaler og sæler har også været hyppige ingredienser i kosten, hvis man skal dømme ud fra disse arters andel af knogleinventaret. Fundet fra Ronæs Skov viser større fokus på hvaler end

hidtil set på danske bopladser fra Ertebøllekulturen.

Udgravningsmetoden har beklageligvis været indrettet på en måde, så kun et ganske lille antal af især de helt store fiskeben er hjembragt, og publikationen giver derfor ikke grundlag for en nærmere vurdering af fiskeriets karakter og ernæringsmæssige betydning. Det står også forholdsvist uafklaret, hvor stor betydning indsamlingen af østers og andre skaldyr havde for bopladsens erhvervs- og ernæringsforhold. Blot kan det konstateres, at der i de vandaflejrede kulturlag findes et så stort antal skaller af især østers, at det må overvejes, om der er tale om omlejrede rester af en køkkenmødding.

Pladsens fremragende bevaringsforhold for organiske materialer kunne givetvis også have bidraget med væsentlig information om endnu et af de centrale, ernæringsmæssige spørgsmål: Hvor stor rolle spillede planteriget som leverandør af nærings- og nydelsesmidler i ældre stenalder? På basis af det begrænsede fundmateriale, der er fremskaffet ved den valgte udgravningsmetode, må Jan A. Harild og Sabine Karg begrænse sig til at fastslå, at der foreligger rester af hasselnødder, æbler og hindbær, som kan have indgået i bopladsens kostforsyning. Hasselnødder kan endda have indgået i betydeligt omfang at dømme efter oplysninger om, at der er hjembragt ca. 5.200 hele og knækkede nøddeskaller. Intet tyder på, at landbrugsprodukter som korn og kvæg har indgået i beboernes ernæring.

Forordet beretter, at feltundersøgelserne er støttet økonomisk af hele 34 primært private fonde. Feltindsatsen bag dette i international sammenhæng banebrydende forskningsarbejde har åbenbart kun nydt begrænset finansiel hjælp fra officielle instanser. Billedet ser lidt bedre ud for det institutionelle Danmark, hvis man ser på analysedelen af projektet, idet Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter under Statens Grundforsknings-

fond har bidraget med midler til bogens naturvidenskabelige bidrag og i en del af perioden har skaffet Søren H. Andersen løn og kontorfaciliteter. Af helt afgørende betydning har det også været, at Moesgård Museum har bakket op om forskningsprocessen med konservering, magasinering og redaktionel fødselshjælp. Hovedindtrykket er imidlertid, at dette væsentlige værks tilblivelse i høj grad skyldes de ulønnede sportsdykkes indsats og den omfattende støtte, som private fonde har ydet.

Til det store bifald, der skal lyde til Søren H. Andersen og medlemmerne af Marine-Arkæologisk-Gruppe for det flotte resultat, bør tilføjes en efterlysning af et videregående, antikvarisk perspektiv. Lokaliteten kunne tydeligvis have givet endnu flere væsentlige informationer ved tilvalg af andre metoder eller ved gravning af større arealer. Det springer således i øjnene, at der er gravet på en måde, som langt fra sikrede en optimal afklaring af centrale erhvervs- og ernæringsmæssige spørgsmål. Det er ligeledes åbenlyst, at der med lethed kunne være tilvejebragt en række væsentlige holdpunkter for etablering af en lokal strandforskydningskurve. Nye undersøgelser på stedet vil givetvis kunne bringe forskningen videre på blandt andet disse områder – med mindre havbundserosion i mellemtiden sætter en stopper for sådanne muligheder. I bogen leder man forgæves efter overvejelser om, hvad der skal blive den videre skæbne for pladsen og det videnskabelige potentiale, den repræsenterer.

Teknisk set er der – som vanligt for Jysk Arkæologisk Selskabs produktioner – tale om fremragende boghåndværk. Smukt design, lækker papirkvalitet, flot indbinding. I det foreliggende tilfælde kunne en lidt skrapere redaktion dog have afhjulpet nogle ærgerlige skønhedsfejl. Det meste af teksten er skrevet i et letflydende og alment tilgængeligt sprog. Pletvist slår det imidlertid over i indforstået og unødvendig fagjargon. Her til kommer, at der åbenbart er sket justeringer i manuskriptet

og ændringer i illustreringen på meget sene tidspunkter i produktionsprocessen. Det har medført, at tekst og tilhørende figurer ikke altid følges så pænt ad, som det havde været muligt, lige som det stedvist har introduceret fejl i bogens interne side- og figurhenvisninger.

Sammenfattende kan det imidlertid siges, at publikationen om stenalderbopladsen Ronæs Skov repræsenterer et kvantespring for undervandsarkæologien og udforskningen af ældre stenalder. Den eneste større indvending, der kan rejses, er faktisk, at bogen burde være udgivet på engelsk, så den i endnu højere grad kunne opnå den internationale bevågenhed, den fortjener.

Anders Fischer
Kalundborg

Hans Andersson, Gitte Hansen og Ingvild Øye (red.): *De første 200 årene – nyt blik på 27 skandinaviske middelalderbyer.* UBAS Nordisk 5, Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Bergen 2008. 420 sider. ISBN: 978-82-90273-85-4. Bogladepris: 300 NOK.

Bogen er blevet til efter et arbejdsseminar i Bergen i 2006, hvortil ideen blev undfanget ved Gitte Hansens forsvar af sin afhandling om Bergen ca. 800-1170. Tanken var, at man kunne anvende samme indfaldsvinkel som i afhandlingen ved andre nordiske byer, og at man kunne få en række komparative studier. Tidsrummet skulle være byernes første 200 år uafhængigt af grundlæggelsestidspunktet. Nu er der få skandinaviske byer, der er så vel undersøgt og dateret som Bergen samtidig med, at Gitte Hansen har brugt mange år på at arbejde materialet i Bergen på den specifikke måde. Det er derfor ikke overraskende, at kun få leverer et sammenligneligt produkt. Petter Molaug om Oslo er nok den, der bedst følger de udstukne retnings-

linjer. Dertil kommer, at arkæologer sikkert er vanskelige at disciplinere, således at mange af forfatterne rider egne kæpheste. Det gør ikke materialet komparativt, men nok bogen mere spændende. Et af de mest tankevækkede indlæg (bortset fra den søgte titel) er Mats Anglert og Stefan Larsson: "Landskabets urbanitet og urbanitetens landskab", der handler om den forskelligartede udvikling i byerne Lund, Malmø, Trelleborg og Ystad; men som overhovedet ikke følger de udstukne retningslinjer.

Der er publiceret bidrag fra en lang række byer af meget forskellig størrelse og omhandlede lidt forskellige tidsrum. I parentes har anmelderen søgt at indkredse det tidsrum, forfatteren behandler: Bergen (870-1170), Borgund på Sunnmøre (uklart 6-700-1300), Kaupanger i Sogn (ca. 1000-1225), Oslo (1000-1200), Tønsberg (ca. 1000-1300), Veøya i Romsdal (ca. 900-1400), Vågar (uklart 1000-1200), Haderslev (1150-1300), København (uklart 1100-1300), Ribe (700-1350), Roskilde (1000-1200), Viborg (1000-1150), Aalborg (900-1200), Århus (770-1200), Kungahälla (1000-1300), Lödöse (1100-1250), Skara (1000-1300), Linköping (uklart 1100-1500), Lund (1000-1200), Malmø (uklart 1000-1400), Sigtuna (980-1200), Skänninge (900-1300), Upsala (1100-1400), Åbo (uklart 1250-1550) og Viipuri (uklart efter 1293). Ved et hurtigt blik kan man se, at der mangler væsentlige byer (med meget arkæologi) fra alle lande. Nu kan der være mange grunde (som afbud og manglende tid), som ikke anføres; men der er dog en geografisk finurlighed, som kan undre. Byen Viipuri (svensk Viborg, russisk Vyborg) er medtaget, skønt den i dag ligger uden for det nordiske område. Set fra dansk side er det derfor overordentligt besynderligt, at byer som Hedeby, Slesvig eller Flensborg ikke er medtaget. I hvert fald de to første ville man i dansk sammenhæng ikke se bort fra, og her er rigtig meget arkæologi.

Mængden af arkæologi i de forskellige byer er meget svingende fra Lund, hvor

man har gravet omhyggeligt i mere end hundrede år, til byer hvor materialet består af få undersøgelser lavet af den pågældende forfatter. I det sidste tilfælde er det afgjort ikke ligegyldigt, hvilken vægt man tillægger det fundne i forhold til ikke undersøgte områder. Et godt eksempel på, hvordan nye fund påvirker forståelsen, er Jakob Kieffer-Olsens artikel om Ribe, der almindeligvis opfattes som arkæologisk vel undersøgt. Artiklen fokuserer temmelig meget på manglende fund fra ca. 850 og frem til slutningen af 1000-tallet. Som det hedder omkring domkirken: "Det ville være uventet, at der har stået en kirke på sydsiden af åen o. 1000 ..." Nu har man så siden ved en prøvegravning 2008-2009 fundet en kirkegård syd for domkirken med kristne grave fra 900- og 1000-årene. I dag få år senere ser udviklingen altså helt anderledes ud.

Med 27 byer er der ikke meget plads til hver enkelt, hvilket betyder, at præmisser og argumentationer forsvinder til fordel for tolkninger. Pladsmanglen føles nok mest hos Kristina Carlsson, som på 17 sider inkl. illustrationer og en stor litteraturliste behandler byerne Kungahälla, Lödöse og Skara, der i middelalderen lå i to nordiske lande og for så vidt har været ret forskellige. De manglende præmisser giver også læseren årsag til undren. Gitte Hansen skriver om de mange kirker i Bergen, at de er grundlagt af kongen. Jesper Hjerminde mener, at de mange kirker i Viborg er grundlagt af lokale stormænd (fra bymarken?). Hvis begge forklaringer er rigtige, er samfundsopbygning i Norge og Danmark måske så forskellig, at man skal være yderst forsigtig med komparative studier.

Selv om redaktørerne i introduktionen opfordrer forfatterne til at tage udgangspunkt i det store arkæologiske materiale, ser man i en del tilfælde omkring begrebet aktører lidt automatisk kongemagten indsat som den helt store iværksætter. Der er dog en del variationer i forståelsen. Kongemagten bliver af visse brugt (som omkring

1980) nærmest synonymt med nutidens statsmagt. Der er dog andre forfattere, som eksplicit peger på bestemte konger ud fra en forståelse af, at magten i denne periode i høj grad var afhængig af personen. Der antydes også en mere passiv rolle for kongen/kongemagten, nok tydeligst i Anglert og Larssons bidrag, selv om det vel kunne præciseres lidt mere. Kongen skænker torvefred (og andre privilegier) mod skatter og afgifter. Når nogle steder bliver til byer, skyldes det ikke, at kongen grundlægger den, men at lokaliteten udvælges og privilegeres. Resten sygner hen. Tankegangen kunne utvivlsomt underbygges med målrettede studier eksempelvis i Limfjordsområdet med Ålborgs dominans.

I en verden, hvor der tales meget om globalisering, er det i øvrigt påfaldende, så ringe en rolle udlandet eller folk fra udlandet spiller i denne publikation. Hvordan byerne end er opstået, er de i bund og grund skandinaviske – vokset frem i forhold til jernalderens centralsteder eller grundlagt af skandinaviske konger for skandinaviske forhold.

Hans Andersson har afsluttende “Några sammenfattende reflexioner”. Heraf fremgår, at han efter seminaret til en vis grad er blevet påvirket af Anna Lihammars afvisning af overordnede processer og lineære forløb til fordel for mange forskellige hændelser og aktører. Og det er vigtigt at have for øje, at byernes udvikling, personsammensætning og grundlæggelse er meget forskellig. Dette giver bogens bidrag et tydeligt bevis for, hvilket er én af bogens kvaliteter. Den er nok blevet lidt anderledes end tænkt; men viser til gengæld fint forskellige problemstillinger og forskellige forskningssituationer i en række udvalgte skandinaviske byer.

Hans Krøngaard Kristensen
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Aarhus Universitet

Magnus Artursson: *Bebyggelse och samhällsstruktur. Södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 73. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis No 52. Stockholm 2009. 245 sider. ISBN 978-91-7209-524-3. Bogladepris: 200 SEK.

Denne doktorafhandling tegner et nyt billede af bebyggelsen fra senneolitikums begyndelse til bronzealderens slutning i Syd- og Mellemskandinavien. Her er reelt set tale om den første store samlede præsentation og analyse af husmaterialet fra hele det 1800 år lange tidsrum. Indenfor de seneste to årtier er antallet af bebyggelser fra senneolitikum og bronzealderen vokset eksplosivt, hvilket har skabt nye muligheder for at erkende nogle overordnede mønstre, der blandt andet kan fortælle om samfundenes struktur og opbygning. Den svenske arkæolog Magnus Artursson blev således den første til at udnytte disse muligheder. Traditionel bebyggelsesarkæologi fremstiller gerne bopladserne fra senneolitikum og bronzealderen som simple og ukomplekse enheder. Det vil sige selvfor-synende enkeltgårde, der flytter rundt i større ressourcerområder. Pladsernes mangel på hegnsforløb har automatisk skabt denne idé, for samtidighed mellem huse uden tilknyttet indhegning kan jo være særdeles vanskelig at påvise. En dominerende evolutionistisk vanetænkning har desuden udelukket eksistensen af kernebebyggelser eller landsbyer før jernalderen. I bronzealderforskningen har der længe været en markant uoverensstemmelse mellem studier, der er indrettet på grav- og offerfund versus studier med fokus på bopladsmaterialet. Her males et billede af raffinerede eliter, der ofte står i kontrast til halvprimitive bønder. Artursson vil teste, om den hierarkiske samfundsstruktur, som de fleste forskere læser i gravene og depoterne fra senneolitikum og bronzeal-

deren, giver sig til kende i det bebyggelses-arkæologiske materiale. Det stereotype billede af flyttende enkeltgårde stemmer ikke overens med hans billede af et hierarkisk samfund. Der er desuden fremkommet nye lokaliteter med husklynger, som kan få dogmet om ukomplekse bebyggelser før jernalderen til at vakle. Forfatteren ser i denne forbindelse nærmere på størrelsesforskelle mellem samtidige langhuse eller gårde, da dette kunne antyde statusforskelle mellem de sociale og økonomiske enheder. Ligeledes eftersøges variationer i bebyggelsens struktur indenfor og mellem regioner for at finde et hierarki i bebyggelsestætheden. Afhandlingens to hovedkapitler "Byggnadstradition" og "Gårds- og bebyggelsestruktur" blev første gang publiceret i 2005. Det var i form af to artikler i samleskriftet "Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr." (P. Lagerås & B. Strömberg red.), som udgør en del af bogserien "Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan" udgivet af Riksantikvarieämbetet i Lund (se evt. anmeldelsen i Kuml 2006). Det kortere kapitel "Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier" blev første gang udgivet som artikel i samleskriftet "Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne" (M. Artursson red.) fra 2007. Sprit nyt materiale er her således ikke tale om, selvom de nævnte kapitler er lettere opdateret med finpudsning og nye referencer. De eneste helt nyskrevne afsnit i monografien er indledningen og sammenfatningen, som udgør en tredjedel af det samlede indhold. I sammenfatningen foreligger en lang slutsyntese, hvor et helhedsbillede af samfundet i senneolitikum og bronzealderen forsøges fremkaldt. Selvom to tredjedele af bogens indhold har få år på bagen, er der ikke tale om forældet stof. Kapitlerne er stadig lige aktuelle, tankevækkende og debatskabende. Det omfattende husmateriale fra det lange tidsrum studeres fra en holistisk synsvinkel, som er kraftigt farvet af struktur- og neomarxismen. Der foreligger i indlednings-

kapitlet en diskussion over mikro- versus makroperspektivet. Det første kritiseres i skarpe vendinger for dets fremhævelse af lokale og unikke fænomener, hvorved vigtige overordnede tendenser og eksterne faktorer uundgåeligt overses og ignoreres. Omvendt er makroperspektivet ofte blevet kritiseret for de grove generaliseringer, som fremlægges uden særligt hensyn til variation og mangfoldighed i samfundene. Forfatteren understreger her vigtigheden af at være mere bevidst om undtagelser og afvigelser på flere niveauer, når de store armbevægelser tages i brug. De to perspektiver bør i højere grad samarbejde! Det er naturligvis ud fra makroperspektivet, hvor idéer om samfundsstrukturen skabes. Her har en lang række forskere fundet frem til en markant hierarkisering i bronzealderen og senneolitikums samfund. Forskning med fokus på det lokale og unikke vil – ifølge forfatteren – sjældent finde eller acceptere stratificering i samfundet, da den mangler eller undervurderer det større overblik. Ligesom de ovennævnte forskere er Arturssons studier fokuseret på magten i datidens samfund.

I de to hovedkapitler fremlægges og analyseres det empiriske stof, som udgør afhandlingens grundlag. Hustomter fra gammelkendte og nyundersøgte lokaliteter i hele Syd- og Mellemskandinavien anvendes. Hovedvægten ligger dog afgjort på den sydlige del af området, som har leveret det største materiale. Udgangspunktet er Skåne – en af de absolut mest repræsentative regioner for senneolitikum/bronzealderbebyggelse i Norden. Der inddrages nogle nye lokaliteter fra områdets vestdel, som forfatteren selv var med til at undersøge i forbindelse med det store Väst kustbaneprojekt. "Byggnadstradition" omhandler selve hustomterne, deres forskellige særtræk og især den indbyrdes størrelsesvariation. Husplanerne er opstillet i en lang række typologisk-kronologiske figurer efter størrelsesorden og med angivne dateringer (som overvejende hviler på C14

– men fund, stratigrafi og fællestræk bruges ligeledes som dateringsgrundlag). De to- og treskibede langhuse behandles hver for sig. Formålet er at fremvise størrelsesforskelle blandt (formodede) samtidige huse, og hvor markante disse var i bestemte perioder. Illustrationerne giver et ganske klart indtryk af størrelsesvariationen på den enkelte lokalitet, region og i hele området. Der er markant variation i husstørrelserne allerede fra starten af senneolitikum. Denne vokser sig større i periodens anden halvdel for at kulminere i ældre bronzealder periode Ib-II. En tredeling i form af mægtige, mellemstore og små bygninger kan iagttages. Herefter mindskes størrelsesforskellene, som dog forbliver mærkbare. (Huslængderne ligger på 9-30 m i senneolitikum I, 9-47 m i senneolitikum II/ ældre bronzealder Ia, 10-60 m i ældre bronzealder Ib/II og 10-35 m i ældre bronzealder III og yngre bronzealder IV-VI).

Artursson ser den store husstørrelsesvariation som et klart tegn på en hierarkisk samfundsstruktur. Langhustomterne repræsenterer gårde, som var baseret på den enkelte familie. Således afspejler de fysiske størrelsesforskelle uligheder i social status. Ifølge forfatteren ændres husets betydning ved indgangen til senneolitikum. Den heftigere størrelsesvariation samt det hyppigere indslag af husofre fortæller, at langhuset har fået større symbolværdi i markeringen af social, økonomisk og politisk position i samfundet. De største bygninger var placeret på steder i landskabet, som var synlige på lang afstand. Det handlede om høvdingegårde, der blandt andet fungerede som samlingspladser for de øvre samfundslag. Graden af stratificering var ikke nødvendigvis højere fra senneolitikum II til ældre bronzealder II. Husenes betydning som statusmarkører var snarere størst i dette tidsrum. Senere i bronzealderen øges kompleksiteten i gårdsstrukturen: antallet af hovedhuse forhøjes, økonomibygninger optræder hyppigere, og anlæg på gårdspladsen bliver mere almindelige. For-

fatterens tolkning af langhusene som gårde til én familie (hvor de større evt. var udvidet med tjenestefolk, ufri arbejdskraft etc.) bygger på iagttagelser fra tomternes inderarealer samt historisk og socialantropologisk kildemateriale. Ifølge min overbevisning er tolkningen rigtig, men alligevel savner jeg en grundigere diskussion omkring de residerende. Hvorfor var de største huse ikke beboet af mange familier? Spørgsmålet er aldrig blevet gennemdiskuteret. Tomternes inderarealer er jo sjældent informative, og de socialantropologiske kilder forvirrer i denne sammenhæng ved deres tvetydighed. Et andet problem er det beskedne antal huse fra mellemneolitikum. Om der opstår en ændring i husets betydning ved overgangen mellem mellemneolitikum B og senneolitikum er fra dansk side umuligt at afgøre, da vi endnu kun har kendskab til ganske få mellemneolitiske hustomter. Forfatteren ser ingen mærkbare regionale forskelle i det omfattende husmateriale, hvilket kan være rigtigt i forbindelse med bronzealderens treskibede langhuse. Men i senneolitikum har midtsulehusenes særtræk en klar tendens til at ophobe sig i bestemte områder. Således er huse med forsænket gulv tydeligvis et jysk fænomen, cigarformede storthuse og megaronlignende bygninger har en østskandinavisk hovedudbredelse, og væggroftshuse synes at være begrænset til Sydjylland og Nordtyskland. Det senneolitiske gravmateriale bærer ligeledes præg af regional variation. Her har makropektivet gjort perioden for homogen!

“Gårds- og bebyggelsestruktur” er afhandlingens rebelske kapitel, hvor der gøres op med den etablerede idé om en bosættelsesstruktur bestående af kun spredtliggende enkeltgårde. For få år siden dukkede den første tydelige kernebebyggelse fra perioden op. På Almhov-pladsen ved Malmö lå 3-5 samtidige, tætliggende gårde i flere faser fra senneolitikum. Nyheden om denne lokalitet gav utvivlsomt Artursson blod på tanden!

Tidligere fysiske landsbydefinitioner kritiseres med inspiration i nyere studier af ølandske stenstrengsbebyggelser og gård-sanlæg fra historisk tid, der har åbnet op for en anderledes og mere dynamisk tolkning af bebyggelsesstrukturen. Det har blandt andet vist sig, at forskellige samarbejdsformer i høj grad eksisterede mellem spredtliggende gårde. Forfatteren ser nærmere på strukturelle forskelle og ligheder mellem forskellige lokaliteter, der har leveret et stort husmateriale. Han forsøger at finde vidnesbyrd om muligt fællesskab og samarbejde mellem gårdene. Der regnes med en længere levetid for langhusene, hvor de største formodes at have stået i 100-150 år. Antagelsen bygger på tomternes hyppige spor efter reparationer og udvidelser samt socialantropologiske studier af husbaserede samfund. Således bliver en række gammelkendte lokaliteter omtolket. For eksempel ændres Limensgård, Bejsebakken og Højgård til landsbyer med 3-5 samtidige gårde i hver fase. Udgraverne tolkede dem oprindeligt som en eller højst to flyttende enkeltgårde. Lokaliteter med mere spredtliggende tomter som Fosie IV og Köpinge i Skåne ses som bygder eller åbne landsbysamfund. Afstanden mellem gårdene svarer til den, der kan iagttages hos stenstrengsbebyggelserne, hvor et samarbejde på flere niveauer fandtes mellem enhederne. Forfatteren observerer, at bebyggelsen i senneolitikum og bronzealderen havde en langt mere kompliceret opbygning end hidtil antaget. Der var tale om både enkeltgårdsbebyggelser, bygder og landsbyer. Tætheden og kompleksiteten varierede indenfor og mellem regioner afhængigt af deres centralitet og naturgeografiske forudsætninger. Landsbyer fandtes i ressourcerige områder nær vigtige kommunikationsruter. I mindre frugtbare eller mere perifere egne af Skandinavien var enkeltgårdsbebyggelsen den dominerende form. Indenfor en "hot" region lå kernebebyggelsen med sine højstatusgårde omgivet af mindre afhængige bebyggel-

sesenheder. Der skabes hermed en typisk center-periferi model over bebyggelsen på et overordnet og et regionalt plan. De to kriterier for bebyggelsen i et socialt stratificeret og hierarkisk organiseret samfund er således opfyldt: klare størrelsesforskelle mellem langhuse eller gårde og en tydelig variation i bebyggelsestætheden. Artursson gør flere gange opmærksom på sin bevidsthed om usikkerheden ved denne måde at arbejde på. Husene er ikke altid veldaterede, og C14-dateringerne selv kan være problematiske på flere måder. Tomterne fra senneolitikum og ældre bronzealder er ofte fundfattige, og deres omgivelser mangler som regel anlæg og strukturer. Der opfordres derfor til en radikal metodisk ændring i bebyggelsesundersøgelserne: før den maskinelle fladeafdækning gennemføres, bør pløjjordens fundmateriale indsamles via rekognoscering og forskellige samplingsformer, så langt flere aktivitetsområder kan lokaliseres. Ydre anlæg skal prioriteres højere, så vi bliver klogere på gårdenes struktur, og antallet af C14-dateringer bør generelt forøges betydeligt.

Hvorvidt forfatterens nytolkninger af de gammelkendte lokaliteter er korrekte eller ej må forblive et åbent spørgsmål. Mon de er mindre sandsynlige end de oprindelige tolkninger? At bebyggelsesstrukturen var betydeligt mere kompleks end normalt antaget kan næppe betvivles længere. Her taler kernebebyggelsen fra Almhov sit tydelige konkrete sprog. Og her må vi ikke glemme Kontinentets samtidige bebyggelser med hustyper, der er identiske med de skandinaviske. Her er der undersøgt flere landsbylignende husklynger, som endda kan være indhegnede! Tolkninger af bosættelsesstrukturen bygger naturligvis på husenes antagede livslængder. Når der regnes med en levetid på maksimalt 25 år for hvert hus, vil resultatet konstant blive enkeltgårde (eller bygder). Men der findes efterhånden mange lokaliteter med bestemte bygninger, som præges af omfattende reparationer og flerfasethed,

hvilket taler for en større variation i huse-
nes livslængder. I kapitlet "Aspekter på be-
byggelsens struktur och sociala hierarkier"
ses der blandt andet nærmere på socialan-
tropologiske studier af husbaserede sam-
fund. Modellen om husenes kulturelle bio-
grafi er inspirationskilde for Arturssons
antagelse om lange levetider for de største
huse. Den omhandler i grove træk bestemte
bygninger i landsbyer eller bygder, der
fungerer som sociale, politiske og religiøse
samlingspladser for lokalbefolkningen.
Der er tale om pionérhuse, som bevares
gennem hele lokalitetens anvendelsestid.
Mange af disse samfund, hvor "huset" er
en institution og en ideologi, har en hierar-
kisk opbygning. De kan dog også være re-
lativt non-stratificerede, men huset vil me-
get nemt og effektivt kunne bruges i mar-
keringen af social position. Enkelte perso-
ner eller familier kan udskille sig fra øvrig-
heden ved at bygge større huse, og dermed
får samfundet efterhånden en mere indi-
vidbaseret og hierarkisk struktur. Således
vil husbaserede samfund fremme social
ulighed. Forfatteren mener, at netop dette
skete ved overgangen mellem mellemneo-
olitikum B og senneolitikum i Skandinavi-
en. De største langhuse var "længelevende
monumenter over magt og styrke i land-
skabet". De havde omtrent samme funkti-
on som de senere halvbygninger, hvor lige-
sindede højstatusfolk samledes til fester og
ceremonier for at knytte og forstærke ven-
skabsbånd indenfor og udenfor høvdinge-
dømmet. Her foregik blandt andet udveks-
lingen af prestigevarer.

I det afsluttende kapitel "Bebyggelse och
samhällsstruktur – sammanfattning och
syntes" sættes husmaterialet sammen med
andre arkæologiske kildegrupper og em-
ner. Artursson konkluderer følgende: of-
ringer af prestigegenstande blev udført af
eliten, da de adskiller sig markant fra offer-
handling med mere hverdagsprægede
ting – og de to genstandsgrupper optræder
aldrig sammen. Den store variation i de
senneolitiske gravtyper og gravgavernes

kvalitet vidner om en udviklet stratifice-
ring af samfundet. Våbenudstyret får i lø-
bet af perioden større militær karakter, og
dette bliver endnu tydeligere i ældre bron-
zealder, hvilket er resultatet af øget magt-
konkurrence i samfundet. Brændte og
ubrændte individer findes sekundært hos
kistebe gravede personer, hvilket tyder på
tilstedeværelsen af slaver. Den nye religi-
on, som tilsyneladende opstår ved over-
gangen mellem senneolitikum og bronze-
alderen, indføres af eliten for at manipule-
re de lavere samfundsklasser hen i en tro
på, at deres statusposition i samfundet er
berettiget. Forfatterens endelige konklusi-
on er, at høvdingestyrede politiske enheder
med arvet rang allerede eksisterede fra
senneolitikums begyndelse i Skandinavi-
ens centrale områder. De blev efterhånden
mere dominerende i billedet, og i ældre
bronzealder periode Ib/II var missionen
fuldendt. Her ses bort fra de tidligere og
noget forenkede høvdingedømmemod-
eller, der fremstiller elitens folk som helt
enevældige skikkelser. Høvdingedømme-
ne kunne næppe opretholdes gennem læn-
gere tid, da de var for dynamiske og ustabi-
le på grund af den konstante magtkonkur-
rence. Andre høvdingedømmer udgjorde
en trussel, og ligeså gjorde modstanden fra
lavere samfundslag. Med andre ord kunne
høvdingene nemt risikere at miste deres
status som lokale ledere. Storhusenes lange
levetider på 100-150 år stemmer ikke
umiddelbart overens med høvdingedøm-
mernes korte levetider – med mindre de
sejrende overtog de besejredes monumen-
ter? Under alle omstændigheder var det
sikkert hensigten fra starten, at storhusene
skulle stå længst muligt. Det må antages, at
de fleste ledere har efterstræbt arvelighed i
deres magtposition. Nogle højstatusfami-
lier havde sandsynligvis held og talent til at
beholde magten i nogle få generationer.
Diskussionerne i Arturssons værk er kon-
centreret om senneolitikum og ældre
bronzealder, da perioderne tilsyneladende
er scene for de mest heftige ændringer i

samfundsstrukturen. I yngre bronzealder er magten sandsynligvis blevet en anelse mere stabiliseret, hvilket har mindsket behovet for pompøs statusmarkering.

Afhandlingen behandler et kæmpe emne i et stort område over et langt tidsrum, hvilket den mikroperspektiverende post-processualist vil forholde sig særdeles skeptisk til! Der er tale om en ivrig jagt på hierarkiske strukturer i materialet. Naturligvis er der flere teser, som man erklærer sig uenig i eller sætter store spørgsmålstegn ved. Men grundlæggende er jeg enig i Arturssons opfattelse af bebyggelsen i senneolitikum og bronzealderen som langt mere kompleks, end hidtil antaget, hvilket også støtter tidligere antagelser om en øget hierarkisering af samfundene i dette tidsrum. Artursson har på provokatorisk vis startet ny debat i bebyggelsesarkæologien!

Martin Egelund Poulsen
Egnsmuseet på Sønderskov

Pauline Asingh: *Grauballemanden – portræt af et moselig*. København 2009. 243 sider. ISBN 978-87-00-79653-9. Bogladepri: 299 DKK.

Arkæologen Pauline Asingh har skrevet en spændende bog om Grauballemandens vej fra tørv til tolkning, og bogens 188 flot opsatte illustrationer giver bogen et indbydende udseende.

Sprogbrugen i bogen er folkelig favnende, og bogen kan opfattes som den populærvitenskabelige version af den engelsksprogede videnskabelige publikation "Grauballe Man", der udkom i 2007. Overordnet set er der en god metakommunikation i bogen, der fastholder læseren og gør bogen til en sand fornøjelse at læse. Det mærkes tydeligt, at P.V. Glob's poetiske skrivestil i hans berømte bog "Mosefolket" fra 1965 er et forbillede, og dette burde kunne give bogen en bred læserskare – hvad den også fortjener.

"Han er tudegrim, men vi elsker ham, som kun en mor kan elske ham, for han er en af vore egne." Sådan omtaler filosoffen Arno Victor Nielsen Grauballemanden, og denne stærke sætning beskriver udmærket, hvad bogens første kapitel omhandler, nemlig Grauballemandens betydning for den nationale selvforståelse i efterkrigstidens Danmark. Stilen i bogen kan karakteriseres som personbåren, og visse steder kommer vi endog meget tæt på de personer, der blev en del af Grauballemandens liv efter tørv. Om P.V. Glob kan man f.eks. læse: "Glob var et karismatisk menneske, en levende fortolker og en ven af folket" (side 24) og "Godt nok var Glob af observans kommunist og videnskabsmand, men det afholdt ham ikke fra at forhøre sig om etiske holdninger på højere sted." (side 21).

Kapitel 2 indledes med en beskrivelse af de første retsmedicinske undersøgelser af Grauballemanden. Efterfølgende kommer vi tæt på de kriminaltekniske undersøgelser samt de første røntgenundersøgelser, der blev foretaget på Aarhus Kommunes hospital. Kapitlet afsluttes med en episode, der nær havde frataget dansk arkæologi en af sine kronjuveler. Men rygtet om at Grauballemanden skulle være "Røde Kristian", en tørvearbejder fra det 19. århundrede, kunne manes i jorden, da C14-prøvens resultat endelig forelå: Grauballemanden var død i begyndelsen af 300-tallet e. Kr. – han var en jernaldermand. Siden hen er C14-dateringsmetoden blevet mere præcis, primært i kraft af acceleratordatering, og i 1996 kunne Grauballemanden dateres til perioden 390-210 f.Kr.

Kapitel 3 omhandler konserveringen af Grauballemanden. De valg og fravalg, der blev foretaget i forbindelse med konserveringen gennemgås, og det endelige valg af metode, nedsænkning af liget i en suppe af vand og egebark, bliver detaljeret beskrevet.

I kapitel 4 bliver de nyeste undersøgelser af Grauballemanden fremlagt. Nye røntgenanalyser og CT-scanning resulterede bl.a. i, at flere af de brud og skader, der tid-

ligere var blevet tolket som voldstraumer, kunne tilbagevises. Grauballemandens hals var skåret over, men han havde ikke været udsat for overdreven vold – såkaldt ‘overkill’. Det sidste emne, kapitel 4 tager op, er jernalderens madkultur: analyseret ved hjælp af både danske og andre nordvesteuropæiske moseligs tarm- og maveindhold.

I det efterfølgende kapitel beskrives genskabelsen af Grauballemandens ansigt. Fra CT-scanninger, gennem modellering i ler og til livagtig rekonstruktion af en mand, der levede for over 2.000 år siden – en fascinerende rejse. I sidste del af kapitlet ridses hændelsesforløbet i forbindelse med henrettelsen, ofringen og begravelsen af Grauballemanden op.

Kapitel 6 formidler et svært tilgængeligt stof på forbilledlig vis. Emnet er mosens evne til at konservere. De geokemiske processer, der f.eks. har betydning for, om et moselig mumificeres eller ej, beskrives tydeligt og let forståeligt med mange gode eksempler.

I det næste kapitel forlades Grauballemandens samtid, og fokus rettes på spillet mellem menneske og mose i stenalderen og bronzealderen. Med et udgangspunkt i brugen og opfattelsen af mosen udlægges de tidlige oldtidssamfunds kosmologi og samfundsstruktur. Et godt oplæg til det efterfølgende kapitel 8, der tager den tidlige jernalders kosmologi og samfundsstruktur under behandling. Landsbyernes organisering og dyrkningsmetoder beskrives, og til slut beskrives jernalderens største og mest formende opdagelse, nemlig jernudvindingsteknologien, der førte til en endnu mere intensiv udnyttelse af mosens ressourcer.

I kapitel 9 beskrives alle de genstande, der blev ofret i mosen af jernaldermennesket. Fra de store, komplekse krigsbytteofringer, over de mange ofringer af bronzeringe og til ofringer af dyr. Herefter bliver de antropomorfe træfigurer fra moserne belyst og tolket som havende spillet en væ-

sentlig rolle i frugtbarhedskulten over det meste af Nordvesteuropa. Efterfølgende tages jernalderens dødeomsorg under behandling. En kompleks størrelse der foruden ligbrænding og jordfæstelse også omfattede skelettering og spredning af de jordiske rester, hvor mosen var et af de steder, resterne kunne blive begravet.

Det sidste kapitel i bogen, kapitel 10, fremlægger en samlet tolkning af moseligen fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Der tages afsæt i moseofringerne og derfra beskrives jernalderens religion. Selve springet fra offerskik til beskrivelse af religionen lykkes fint, men til den samlede beskrivelse af moseligen bør der knyttes et par bemærkninger. Der står blandt andet: “Fra Danmark har vi kendskab til omtrent lige mange mænd og kvinder, men her er ingen børn blandt moseligenene.” (s. 223). Men i Møgelose ved Jelling blev der fundet en pige, der formentlig var 10-12 år, da hun døde; i Almosen på Stevns blev der fundet to voksne og to børn; i Uglemosen på Lolland blev tre voksne og to børn fundet, og i Thorup Mose fra Nordjylland blev et barn fundet.

Bogen beskriver de moselagte som: “... næsten alle nøgne, enkelte dog svøbt i uldent klæde eller et skindslag...” (s. 223). Til dette bør det bemærkes, at mange lig er taget op af ikke-sagkyndige, og derfor kan klædningsstykkerne være overset, ikke være tillagt nogen stor værdi, eller de kan være forsvundet grundet de geokemiske processer i mosen.

Kapitel 10, og dermed bogen, afsluttes med en beskrivelse af, hvorfor oldtidssamfundene ofrede, og læseren bliver gjort opmærksom på, at: “... vi helt (må) glemme vores eget syn på og opfattelse af det at ofre et menneske”. (s. 227), hvis vi skal vurdere og forstå baggrunden for menneskeofringerne i jernalderen. De, der udførte de rituelle mord og efterfølgende begravelser, forstod baggrunden, det kommer vi aldrig til.

Morten Ravn

Vikingskibsmuseet i Roskilde

Karl-Ernst Behre: *Landschaftsgeschichte Norddeutschlands. Umwelt und Siedlung von der Steinzeit bis zur Gegenwart.* Wachholtz Verlag, Neumünster 2008. 308 sider. ISBN 978-3-529-02499-3. Bogladepri (Tyskland): 29,90 Euro

Med Karl-Ernst Behres monografi får vi en både velskrevet og omfattende beskrivelse af de mange undersøgelsesresultater, han som leder af "Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung" har fremlagt sammen med sine medarbejdere i Wilhelmshaven. Institutet er internationalt kendt for sit grundige og tætte tværvidenskabelige samarbejde, og det bærer bogen også tydeligt præg af. Både geologi, geografi, vegetations- og klimahistorie indrages som fagområder sammen med arkæologi for at klarlægge den forhistoriske landskabsudvikling, bosætningsspor og andre arkæologiske genstandsmaterialer helt fra ældre stenalder og frem til nutiden.

Forskere med naturvidenskabelig baggrund blev allerede fra instituttets begyndelse inddraget i de arkæologiske undersøgelser – både i det praktiske feltarbejde, i prøvetagningsproblematikken og i de senere bearbejdnings af fundmaterialet. Det har tydeligvis været inspirerende for alle parter, hvilket de mange interdisciplinære projekter og publikationer vidner om (se instituttets hjemmeside: www.nihk.de).

Bogen starter med det store overblik over den tidlige landskabsdannelse, hvor der særligt er fokus på de geologiske dannelsesprocesser, der gjorde sig gældende i Nordtyskland i kvartærtiden, de sidste 2,6 mio. år. Når tiden efter sidste istid behandles, får vi i fugleperspektiv et billede af England, Nordsøen, Tyskland og Danmark, som de så ud i maglemosetid, hvor Den Engelske Kanal og store dele af den sydlige Nordsø var landområder. Samtidig præsenteres en strandforskydningskurve for den sydlige del af Nordsøen og en grafik, der viser kystens beliggenhed 12.000, 9.600, 6.800 og 6.000 år f.Kr. Med figurer

og anskuelige fotos forklares landskabsformernes dannelse og udvikling både langs nordsøkysten og ved Østersøen. Moser var tidligere en almindelig naturtype i Nordvesttyskland, og både højmoser og andre mosetyper udvikling beskrives i tekst og billeder. Et farvelagt pollendiagram viser vegetationsudviklingen i de sidste 15.000 år.

For arkæologer er kapitlet om landskabernes udnyttelse og bosættelsehistorie af særlig interesse. Der fortælles om de mange undersøgelser i marskegnene, hvor husstolper, flettede gærder og andet træværk er usædvanlig godt bevaret i de tykke lag af tørv og marint ler. Flere af udgravningerne har været meget omfattende og ressourcekrævende – det gælder bl.a. Feddersen Wierde og Elisenhof, der nu står som mønstereksempler på dygtigt udgravningsarbejde. Hele landsbyafsnit med huse, brønde, diger og andre bygningskonstruktioner er afdækket. Ofte er der flere bebyggelsesfaser repræsenteret oven over hinanden og adskilt af fundtomme lerlag. Disse er aflejret i perioder med høj vandstand, hvor stedet derfor var ubeboeligt. Bebyggelserne fremstår i dag som afgrænsede høje, værfter, i det flade marskland og vidner om samspillet mellem menneskers virke og de herskende naturkræfter, hvor havet har været en afgørende og bestemmende faktor. Dette samspil følges fra yngre bronzealder og frem til middelalderen.

Kulturlandskabets komplekse udvikling gennem årtusinder følges også i de bagved liggende morænelandskaber og i de udstrakte moseområder, der bl.a. præger Niedersachsen. Beskrivelserne suppleres overalt af gode farveillustrationer. Også i disse landskaber har vandet til alle tider skabt problemer og været udfordringer, der blev løst med tekniske innovationer som digebyggeri, grøftegravning og hævnning af vand ved hjælp af vindmøller.

I det sidste kapitel omtales udnyttelsen af kulturlandskabets forskellige naturty-

per. Der berettes om skoven som leverandør af træ til brænde, til trækulfremstilling og til bl.a. husbyggeri. Træerne leverede også løvfoder, og skoven gav plads for husdyrenes græsning og fortæring af olden. Skovens kulturhistorie er mangesidig og fascinerende. Bogen giver et godt indblik i denne verden.

Agerdyrkningens historie med kornsorternes og de andre kulturplanters udbredelse omtales i et bredt europæisk perspektiv, men naturligvis er der særlig fokus på undersøgelsesresultaterne fra Nordtyskland, hvor de vigtigste kulturplanters historie beskrives hver for sig. Endelig omtales de industrier, der i ældre tid særligt prægede det nordtyske landskab. Det gjaldt blandt andet saltfremstilling, kalkbrænding, jernudvinding og glasfremstilling.

For hvem, det tyske sprog ikke er nogen hindring, er Behres bog en læseværdig monografi, der samler de mange nye og ældre undersøgelsesresultater, hvor arkæologi og naturvidenskab sammen har skabt ny erkendelse. Ældre resultater er nybearbejdet, og alle tidsangivelser er nu omregnet til kalenderår før og efter Kristi fødsel. Men som opslagsværk er bogen mindre egnet, fordi der mangler et emneindeks.

Bogens tyngde er lagt på beskrivelsen af landskabs- og bebyggelseshistorien, mens kulturplanterne og agerdyrkingen har fået en mere kortfattet omtale. Bogens mange figurtekster er også korte og kunne med fordel have været udbygget. Så kunne vi bl.a. også have fået at vide, hvor den fantastiske fine rekonstruktion af et bronzealderhus i målestok 1:1 befinder sig (fig. 50). Bagest i bogen er der en oversigt over anvendt litteratur opdelt efter bogens kapitler. Men den løbende tekst er friholdt for litteraturhenviisninger. Det fremmer læseligheden, men for den læser, der gerne vil fordybe sig i en bestemt arkæologisk udgravning eller spændende emner som løvfodring eller trevangsbruget, vil det være svært at finde netop de artikler, som forfatteren har brugt.

Bogen viser med al tydelighed, at kendskabet til naturgrundlaget og de langtidsvirkende økologiske effekter af mennesker og husdyr har stor betydning, når det arkæologiske fundmateriale skal tolkes. Det gælder både i marsken, på morænen og i moselandskaberne. Her er inspiration for dansk arkæologi! For mange arkæologer vil Behres bog være velkommen og blive flittigt brugt – det fortjener den.

Sabine Karg og Bent Aaby
Nationalmuseet og Københavns
Universitet

Karen M. Boe, Torsten Capelle og Christian Fischer (red.): *Tollundmandens verden – Kontinentale kontakter i tidlig jernalder*. Forlag Wormianum og Silkeborg Kulturhistoriske Museum. Silkeborg 2009. 192 sider. ISBN 978-87-89532-06-9. Bogladepris: 188 DKK.

Lad mig begynde med slutningen. Det er en virkelig god bog, der evner at være bredt formidlende, så alle kan være med, og samtidig samler den nyeste arkæologisk viden, der er til gavn for fagfolk. Det er en bog, som jeg manglede på boghylden – jeg vidste det bare ikke, før jeg havde læst den.

Bogen er en artikelsamling, som bygger på en konference, Silkeborg Museum afholdt tilbage i 2007. Konferencen var et indledende inspirationsmøde til særudstillingen “Tollundmandens verden fra Bjældskovdal til Athen”, der blev vist på Silkeborg Museum i sommer og efterår 2009. Udstillingen er for længst pakket sammen igen, og genstandene har fundet deres rette hylde rundt omkring på alverdens museer. Men det, der står tilbage, er 13 artikler skrevet af forskere, der hver især er med til at skabe et indtryk af Tollundmandens tid. Det må have været en inspirerende konference efter indholdet i artiklerne at dømme.

Flemming Kaul indleder bogen med afsnittet “Indflydelser og kontakter i keltisk

jernalder”. Tollundmandens verden præ-senteres nøgternt med et blik på en tid, der har et lidt trist image, klemt inde mellem den gyldne bronzealder og den rige romerske periode. Tiden kaldes også keltisk jernalder pga. det sagnomspundne folk, som egentlig ikke var et homogent folk som sådan, men der var snarere tale om et broget og meget sammensat kludetæppe af forskellige folkegrupper, der havde et vist værdifællesskab og samme sprogstamme. Kelternes verden strakte sig på tværs hen over Centraleuropa og til De Britiske Øer. De mange keltiske stammer var altså toneangivende i forhold til os oppe mod nord.

Den arkæologiske indgangsvinkel til beretningen om førromersk jernalder og kelterne er overraskende nok 10 lange sider om halsringtyper, og selvom jeg vil give forfatteren ret i, at det er ganske imponerende, hvad man kan få ud af analyser af ældre jernalders halsringe og deres europæiske betydning, så er det nogle hårde sider at arbejde sig igennem.

Men hvis man holder ud og holder ved, så rives man efter de første sider med af en fortælleglæde om de vistnok jyske kimberrers togt ned gennem Europa, hvor teorien om, hvordan den centraleuropæiske kelterby, Manching, blev plyndret af jyder, er opsigtsvækkende. Vi møder også keltiske hovedjægere og får kendskab til magiske gryder – både dem vi kender fra jernalderen, som Gundestrupkedlen og Bråkedlen, og historiske gryder fra de italienske Alper, hvor en bønesuppe skal give slægtens bedste mænd et godt forhold til de døde. På en gang løftes perioden ud af regntågerne og bliver levende historie. Det er herfra, at bogen bliver svær at lægge fra sig.

Det, der betyder noget, og det som gør artikelsamlingen bemærkelsesværdig god, er, at læseren får kvalificerede bud på ikke blot samfundet, det nære og dagligdagen i jernalderen, men forfatterne vover også pelsen og fortæller om, hvordan de forestiller sig, at verden hang sammen dengang i jernalderen. Guder, tro og spiritualitet er

et kontroversielt tema i arkæologien, hvor de eneste sikre vidnesbyrd er det, der findes i jorden, og her findes gamle tænkte tanker som bekendt ikke.

Jens Peter Schjødt reflekterer over, om man overhovedet kan tale om religion i en skriftløs kultur, som den vi har i Sydskandinavien i århundrederne før Kristus. Konklusionen er klar: Hvis man kun er til målbar videnskab, hvor der ikke er plads til usikkerheder, så er det ikke forhistorisk religion, man skal bruge tid på. Sagt på en anden måde: Diskussionen om åndelighed og religion i forhistorien er ikke for tøsedrenge.

Morten Warmind giver derefter en velkvalificeret og sikker gennemgang af den keltiske gudeverden, som vi, takket være romerne, har en vis indsigt i. Kaul vender tilbage i et nyt kapitel og fører resterne af bronzealderens billedunivers til dørs og omdøber Nerthus-myten til Hertha-myten med den vigtige pointe, at sproget er en flygtig ting, og navne er ikke altid, hvad de synes at være. Det viser sig, at den germanske frugtbarhedsgudinde Nerthus har ikke mindre end syv forskellige stavemåder i de forskellige middelalderlige afskrifter af Tacitus' værk fra 79 e.Kr. Filologen Jacob Grimm valgte Nerthus-navnet, dengang han udgav sit store værk "Deutsche Mythologie" i 1835, fordi det var det navn, der mest mindede om det nordiske gudenavn Njord. Argumentet for, at Nerthus var stammoder til Njord-myten i nordisk mytologi, viser sig altså at være en klassisk cirkelslutning. Et sådant filologisk blændværk kan forvrænge hele det arkæologiske teorbillede – og er en ganske farlig fælde, som vi i et par århundreder har været fanget i.

Dragten, landskabet, rejserne og eksotiske kander bliver præsenteret og vævet ind i det billede, som vi skal forestille os udgør baggrunden for Tollundmandens liv. Orla Madsen sandsynliggør med udgangspunkt i Hedegårdbebyggelsen og tilhørende gravplads, at det var et samfund med fattig og rig, hvor militær magt var afgørende, og

kontakter ned gennem Europa var med til at opretholde elitens/fyrsternes position i samfundet.

Bogen afsluttes med Hanne Thomassens velkomponerede overblik over samtiden i Middelhavsområdet. Græske bystater, den største erobrere af dem alle, Alexander den Store, og grundlæggelsen af den romerske republik serveres som små mundrette informationer, og så er det efter endt læsning op til læseren selv at forfølge de mange oplysninger.

Det er lykkedes for redaktionsholdet bag bogen – og særudstillingen – at finde forfattere, som kan skrive med stor indsigt og indlevelse om en periode i vores fortid, der nok har været overset. Lige bortset fra de mange moselig fra perioden, der gennem den seneste tid er blevet analyseret igen med hjælp af den nyeste teknologi – herunder Silkeborg Museums egen hovedperson, Tollundmanden. Vil man vide mere om ham, kan man med fordel læse Christian Fischers bog, "Tollundmanden – gaven til guderne".

Jeanette Varberg
Moesgård Museum

Linda Boye & Ulla Lund Hansen
(eds.): *Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. 408 sider. Krop-pedal – Studier i Astronomi – Nyere Tid – Arkæologi, Vol. II. København 2009. ISBN 978-87-993025-5-6. Boglædepris: 250 DKK.

I løbet af de sidste 30 år er der, grundet mange store anlægsarbejder, gennemført en række omfattende arkæologiske undersøgelser i Tåstrupområdet vest for København – de mange bopladser og ikke mindst de rige gravfund fra yngre romertid har givet anledning til begrebet "The Rich West". Stor velvillighed fra såvel det daværende Rigsantikvarembede som private

firmaer har sammen med et hold meget engagerede arkæologer udmøntet sig i denne publikation.

I realiteten er der tale om nødudgravninger, og gennem årene har der været en heftig debat, om udbyttet heraf nu også stod mål med de anvendte ressourcer – en diskussion, der til stadighed er nødvendig. Heldigvis udføres de såkaldte nødudgravninger i større og større omfang som forskningsorienterede undersøgelser, hvor bestemte problemstillinger søges afklaret. Mantraet har de seneste årtier været, at de arkæologiske udgravninger skulle skaffe "ny viden" for at være relevante. Begrebet er dog aldrig nogensinde blevet klart defineret. Og godt det samme, for "ny viden" er mange ting. Flere punkter på et udbredelseskort hører vel også under dette begreb? I det konkrete tilfælde kan det konstateres, at udgravningerne i Tåstrupområdet har bragt endog megen ny viden frem! Inden undersøgelserne gik i gang, udgjorde egnen en næsten hvid plet uden oldtidsspor, næppe nogen havde regnet med så spektakulære fund. Samtidig er den intense bebyggelse her med til at nuancere vor forståelse af perioden, og ikke mindst i relation til det ekstremt rige Østsjælland, med Himlingøje i front.

Det foreliggende arbejde er helliget gravfundene, der behandles af fire danske og tre polske forskere med særlig indsigt i de udvalgte materialegrupper. Udgangspunktet er de 55 grave, som er fordelt på syv større og mindre gravpladser: Torstorp Vesterby, Brøndsager, Stenrøldsknøs, Engbjerg, Kraghave Ødetoffer, Kong Svends Park og Højbakkegård. Kronologisk placeres gravene fra ca. 200 til ca. 400 e.Kr. I et kommende bind bearbejdes dyreknoglerne fra alle sjællandske grave med særligt henblik på deres relationer til den gravlagte, og titlen er: "Sacrificial animals in graves of princes, the aristocracy, and graves of the peasants – Zealand graves from the Late Roman Iron Age. With a contribution on the anthropological materiale".

Bogen består af 18 kapitler skrevet på henholdsvis engelsk og tysk. De 12 behandler arkæologiske emner, mens kapitel 13 omhandler metallurgiske analyser. Kapitlerne 14 og 18 udgør konklusionen samt et dansk resumé. Dertil kommer et meget omfattende og detaljeret arkæologisk katalog af Linda Boye (Kap. 15), mens Pia Bennike har listet de bevarede skeletrester (Kap. 16).

Med baggrund i bogens opbygning vil anmeldelsen forme sig som kortere resuméer af de enkelte kapitler og afsluttet med en mere generel vurdering. Forfattere, der har skrevet flere kapitler, behandles samlet.

I introduktionskapitlet giver Linda Boye, Ulla Lund Hansen og Per Ethelberg en kort og klar indføring i Sjællands romerske jernalder, og ikke mindst som den tog sig ud inden udgravningerne på Vestegnen. Særlig interessant er omtalen af et par nyere studier af mitokondria DNA, som kort fortalt peger i retning af, at kvinderne generelt ser ud til at være kommet "udefra" – fra andre landsbyer f.eks. eller fjernere egne. I det hele taget synes disse nyere metoder at kunne give megen ny viden, som uden tvivl vil resultere i et helt ændret billede af jernaldersamfundenes sociale struktur, så der er bestemt god grund til at se frem til det ovenfor annoncerede bind.

Per Ethelberg har bidraget med tre kapitler: kapitel 2 om fiblerne, samt kapitlerne 7 og 8 vedrørende henholdsvis guldringe og kamme.

For de fleste jernalderperioders vedkommende danner fiblerne det kronologiske skelet, således også for Vestegnens gravpladser. I den rige mandsgrav fra Stenrøldsknøs mangler de dog. Materialet består af 45 almindelige fibler samt syv pragtfibler. Sidstnævnte er behandlet i kapitlerne 3 og 4. Fiblerne fordeler sig på 22 grave med mellem et og fem eksemplarer. Udover en uhyre detaljeret analyse af disse smykker diskuterer forfatteren ligeledes tidens dragtmode.

Det er især fibler med høj nåleholder, som har været populære (Almgrens gruppe VII). Typen er vidt udbredt, og fra bl.a. grav 24 i Engbjerg menes smykkerne at være af jysk fabrikat, og det samme antages at gøre sig gældende for nogle af rosetfiblerne. Igen kan det formodentlig ses som et resultat af ægteskabsalliancer? Men disse fibler viser endvidere kontakter til Elbområdet og eventuelt til Bornholm. Et andet interessant forhold fremføres. Fibler dateret til henholdsvis C1b/C2 og C3/D er aldrig fundet i samme grav, hvilket antyder et brud i gravlæggelserne. Et brud der kan registreres over et større område. Den rige lokalitet Himlingøje ophører således omkring år 300, det vil sige netop på overgangen C2/C3.

I kapitel 7 behandler Ethelberg de forskellige guldringe, dog med hovedvægt på slangehovedringen. På tre af gravpladserne er fundet i alt ni fingerringe fordelt på otte grave. De fleste stammer fra Engbjerg med hele seks ringe. Den specielle slangehovedring kommer dog fra den meget veludstyrede grav 2000 på den rige Brøndsager-gravplads. Den gravlagte var en stor dreng på ca. 12 år.

I publikationen af Skovgårde-gravpladsen fremlagde forfatteren et omfattende studie af disse ringe, inklusiv ringen fra Brøndsager. Eftersom der ikke er kommet nye fund til, er det hovedresultaterne herfra, som resumeres. Det vil sige, at disse ringe – sammen med kolberingene – antages at spille en afgørende rolle i forståelsen af samfundsstrukturen i yngre romersk jernalder. Ja, der tales noget bastant om en kongemagt i Himlingøje fra 2. århundrede. Herfra udstrækkes magten hurtigt til det øvrige Sjælland, som allerede menes underlagt dette dynasti omkring 250 e.Kr. Disse betydningsladede slangehovedringe antages da også at være fremstillet et eller andet sted i nærheden af Himlingøje.

I det følgende kapitel behandles kamme, som er forholdsvis almindelige, idet de optræder i 22 grave fra fem af gravplad-

serne. Med inddragelse af kamme fra andre lokaliteter som Skovgårde, Haraldsted og Himlingøje analyseres en række elementer som f.eks. grebets udformning og tændernes længde og finhed. På den baggrund udskilles fem typer, der kan fordeles over det meste af yngre romertid. På baggrund af de mere daterbare genstande i gravene synes kammene at være mest almindelige i 1. halvdel af perioden.

Kapitlerne 3 og 4 er skrevet af Marzena J. Przybyta, som har analyseret både hagekorsfibler (Kap. 3) og skivefibler (Kap. 4). Det sker med et stort geografisk overblik og ud fra et omfattende materialekendskab.

På den største af gravpladserne, Engbjerg, fandtes i en kvindegrav en af de sjældne hagekorsfibler dekoreret med presblik, og med dette stykke som udgangspunkt foretages en omfattende og uhyre detaljeret studie af alle til nu kendte hagekorsfibler, i alt 31 eksemplarer. Dette store og iøjnefaldende dragtsmykke er i brug fra ca. 200-400 e.Kr. De allerfleste stammer fra Sjælland, men også Norge er velrepræsenteret med seks stykker. Uden for Norden kendes blot et enkelt eksemplar fra Häven nær Oder.

Analyserne fører til udskillelsen af flere varianter, hvor formerne af varianterne Bøttekildegård og Høigård kan placeres sent, nemlig i 300-tallet (C3). Interessant er det, at sidstnævnte variant har sin hovedudbredelse uden for Sjælland! Fremstillingen menes dog at være foregået et eller andet sted på Sjælland, hvilket da også bekræftes af nyere fund. De kronologiske analyser tyder på, at disse smykker overvejende spredes i nærområderne i begyndelsen af perioden for senere at udbredes til det øvrige Norden.

Engbjerg-gravpladsen bidrog med endnu flere fornemme og sjældne fibler, nemlig et par presblikornamenterede skivefibler fra gravene 12 og 18. De dateres generelt til 200-tallet, og i kapitel 4 gøres de til genstand for både teknologiske og typologiske analyser, hvor der drages sammen-

ligninger til såvel hagekorsfibler som roset- og tutulusfibler. De to stykker fra Engbjerg henregnes til den såkaldte Gundløsetype, som kendes fra hele landet. Forfatterinden er af den opfattelse, at der oprindeligt er tale om en jysk form, der spredes til Sjælland i løbet af anden halvdel af 200-tallet (C2) – igen kunne mulige ægte-skabsalliancer spille en rolle. I de tilfælde, hvor den gravlagtes køn har kunnet bestemmes, er der da også tale om kvinder. Et enkelt eksemplar er dog fundet i en tydelig mandssammenhæng, nemlig i våbenofferfundet fra Illerup; men dette stykke kunne vel repræsentere en form for krigsbytte? – eller have tilhørt én i trosset.

Keramikken behandles af Frank Oldenburger i kapitel 5. Der fandtes gravkar i godt 80% af gravene med sammenlagt 86 eksemplarer, hvoraf næsten alle er afbildet i streg. Af disse kunne omkring et halv hundrede stykker indgå i analyserne, der omfatter klassifikation, funktion, produktion og kronologi. Hvad angår kartypernes datering, hviler den alene på andre daterbare genstande i gravene. I den forbindelse har forfatteren nogle vigtige betragtninger vedrørende lerkars korte "livslængde" set i relation til en kronologisk fase, der i yngre romertid strækker sig over 40-75 år. Det forklarer sikkert nogle af vanskelighederne ved traditionelle keramikdateringer. Beskrivelserne af de anvendte metoder har en detaljeringsgrad, der ikke helt står mål med resultaterne, og det bemærkes da også, at kapitlet må ses som et foreløbigt arbejde, og at hele det store sjællandske materiale kunne fortjene en moderne bearbejdning – et projekt, som Oldenburger forbereder, og som må afventes med spænding.

I behandlingen af keramikken berøres en række spørgsmål som f.eks. relation til køn, alder, status m.m., men oftest er konklusionen, at materialet er for lille til mere sikre udsagn – dog synes de hankede kar især at optræde i rigere grave. Det beskedne antal kar afholder dog ikke forfatteren fra at foretage en opdeling i 12 grupper.

Derimod er mængden af forskellige perler overvældende, og det omfattende fundstof behandles af Ulla Lund Hansen i kapitel 6. En række aspekter analyseres meget omhyggeligt, som f.eks. perlernes farveskala, kædernes størrelse og bæreråde, forholdet mellem glas- og ravperler. På seks af syv gravpladser optræder perler, med C3-kvindegraven 3368 i Torstorp Vesterby som den rigeste. De 482 perler fordeler sig på tre kæder – til hoved/pande, til hals og en lang til brystet. Perler forekommer i 23 grave, der alle gennemgås systematisk. Antallet varierer meget fra grav til grav, men generelt er der færrest i nogle mandsgrave dateret til ca. 200-250 e.Kr. (C2).

Analyserne giver mange interessante resultater, som perspektiveres yderligere af et meget informativt udblik over det øvrige sjællandske materiale.

På det lokale plan ses, at perlerne i de ældste grave især findes i barnegrave, der generelt indeholder et forholdsvis stort antal. Men skikken er i øvrigt præget af betydelige regionale variationer. Gravpladserne på Vestegnen har som nævnt været i brug fra ca. 200 til ca. 400 e.Kr. (C1b-C3/D), og brugen af perler øges over tid med et maksimum i 300-tallet. Perlerne er oftest temmelig ensformige sammenlignet med andre sjællandske lokaliteter som f.eks. Himlingøje og Skovgårde, hvor der optræder mange flerfarvede perler. De geografiske forskelle er interessante i betragtning af, at fibeltraditionen er anderledes konstant. Perlekæderne spiller derfor sandsynligvis en betydningsfuld rolle i markeringen af bl.a. civilstand. I kæderne indgår også perler af metal og rav. Blandt sidstnævnte har specielt de berlok- eller otetalsformede været diskuteret, men her henvises blot til en artikel fra 1991 – i festskriftet "Regions and Reflections" til Märta Strömberg. Et kort resume af artiklen havde været på sin plads, og i øvrigt er der i dag næppe mange, som har den pågældende bog stående på hylden. Men heldigvis behandles denne perletype i et bredere

perspektiv af Adam Ciélini i kapitel 12, og det forklarer måske sagen.

Ulla Lund Hansen bidrager med yderligere to kapitler om henholdsvis glas og glasskår (Kap. 9) og bronzebeslåede træspande (Kap. 10). På fire af gravpladserne er fundet ni glasbægre fordelt på syv grave, hvoraf de to ligger i Brønsager (grav 900, grav 2000). I to andre tilfælde indeholdt graven to glas. Glassene dateres til C2-C3. De fleste af glastyperne er de første af sin slags i Danmark. Det samme gør sig gældende for en del andre nyfund i grave og fra centralpladser. Eftersom mange af de nye glasfund er uden paralleller i det vestprovinziale område, er det nærliggende at kigge mod sydøst, hvor sådanne netop findes. Som en konsekvens heraf er det nødvendigt at tage forbindelserne til Sydøsteuropa og de nordlige Sortehavsområder op til en revurdering. Her spiller også de mange polske ravfund en væsentlig rolle (se Kap. 12).

I syv grave optræder glasskår, hvilket betyder, at glas er repræsenteret på samtlige gravpladser med undtagelse af Kraghave Ødetofte. Kronologisk synes skårene at ligge i en lidt tidligere fase end glasbægrene, nemlig C1b-C2. Glasskårene findes i mange tilfælde omkring den gravlagtes kranium – mund, tænder m.v. Skårene er derfor blevet tolket som en form for "Charonsmønter".

Blot to bronzebeholdere er fundet; en Hemmoorspand og et stejlvægget fad, og begge er fra den lille Stenrøldsknøs-gravplads.

Der er fundet to eksemplarer af stavbyggede spande af takstræ, beslået med bronzebånd og med hank af bronze. Igen udmærker Brønsager-pladsen sig, idet begge ligger i C2-grave herfra. De rummer henholdsvis 6-7 og 14-16 liter. Sådanne fornemme spande findes i elitens grave, som det f.eks. er tilfældet på de rige pladser i Østsjælland. I kapitlet er der endvidere en interessant ekskurs om takstræets forskellige egenskaber. Det er hårdt, men elastisk, det er smukt og meget holdbart. Alle dele

af træet er imidlertid meget giftige, men ikke desto mindre har pulveriseret takstrø været anvendt i hjertemedicinen gennem de sidste 1.000 år – helt frem til 1960'erne!

De følgende kapitler 11 og 12 er skrevet af de polske forskere Aleksander Bursche og Adam Ciéslinski. I kapitel 11 behandler den ansete numismatiker Bursche de to møntfund særdeles omhyggeligt. Fra den rige grav 3368 i Torstorp Vesterby kommer en lille sjælden sølvmønt med øsken, en såkaldt siliqua, der menes at have siddet i en af perlekæderne, måske som pandesmykke. Mønten er slået af Constantius II (340-351 e.Kr.). Via studier af det europæiske og ikke mindst polske materiale foreslår han forsigtigt, at disse sølvmønter måske kan sættes i forbindelse med betalinger til gotiske ledere mod at de afstod fra angreb. Den imiterede guldmønt lå i den rige mandsgrav 2000 (og ikke grav 3 som det angives) i Brøndsager. Den er ligeledes forsynet med en øsken og indgik i den unge mands halskæde. Også denne mønt relaterer sig stærkt mod det polske og sydøsteuropæiske område.

Det er selvfølgelig oplagt at diskutere mulige fremstillingssteder for disse imitationer. Nøje analyser viser store forskelle i detaljerne, og fra Polen kendes en matrice, hvorfor Bursche da også foreslår, at disse mønter kunne være lokale frembringelser, måske i Gudme-Lundeborg eller på Sorte Muld?

I kapitel 12 diskuteres "De polske forbindelser" særdeles omhyggeligt af Adam Ciéslinski. Det sker med udgangspunkt i et gravfund fra Kong Svends Park. I grav 1060, dateret til C1b-C2, var en ca. 2-årig pige stedt til hvile med et omfattende gravudstyr bestående af bl.a. fire sølvfibler, en berlokformet ravperle og en helt unik halsring af sølv. Ringlegemet var snoet med et bølgeformet midtstykke bagest og afsluttet med en kapselformet lukkeanordning.

Hverken i Polen eller Baltikum er der fundet direkte paralleller til smykket, men en del beslægtede. De kendes både i guld

og sølv, hvor sidstnævnte oftest er knyttet til kvinde- og barnegrave. I den polske Wielbark-kultur ses sølvringe med bølgeformet ringlegame som "a distinctive element of female dress".

Berlokformede ravperler optræder i endnu en barnegrav fra Kong Svends Park (grav 1009), og her med hele 31 eksemplarer. De ældste (øst)danske fund dateres til C1b, men analyser af det polske materiale viser, at perleformen optræder i Przeworsk-kulturen i en fase, der ligger forud for C1b. Det indikerer stærkt, at de berlokformede ravperler er opstået i Polen, hvor der da også er mange spor efter en omfattende produktion af hovedsagelig ravperler. Eksempelvis er der i Jacewo optalt mindst 5.000 ravstykker, som stammer fra fremstillingsprocesserne.

Der er således god grund til, at såvel halsringen som ravperlerne bliver behandlet så grundigt og med referencer til et stort materiale fra især Polen og Baltikum. Af stor vigtighed er her præsentationen af en del nyere fund, som er centrale for en langt mere nuanceret diskussion af relationerne mellem Sydsandinavien og områderne syd for Østersøen. Fra dansk side vidner f.eks. glasfundene, ravperlerne og halsringen her om.

Kapitel 13 er skrevet af Arne Jouttijärvi, der har udført 296 metallurgiske analyser af fibler, ringe, kamnitter m.m. fra 25 grave. Legeringerne i de enkelte genstande giver en række interessante resultater. Det ses for eksempel, at messing er relativt udbredt i begyndelsen af yngre romertid for siden at aftage stærkt, og legeringen anvendes især på den del af smykket, som vender udad mod beskueren, ligesom disse stykker oftest træffes i de rigere grave. Analyserne giver også mulighed for at drage sammenligninger mellem de enkelte grave og mellem gravpladserne. En ganske bestemt legering optræder således på smykker fra tre af pladserne: Brøndsager, Kraghave Ødetofter og Engbjerg, men til lidt forskellig tid, og er derfor måske ud-

tryk for mulige personrelationer. Endvidere indikerer studierne tilstedeværelsen af lokale(?) værksteder. Særligt interessant er analyserne af sølvsmykkerne i grav 1060 i Kong Svends Park, og forfatteren mener, at samtlige sølvsager – også den polske halsring – er fremstillet i det samme værksted – om det er på Vestegnen eller i det nordlige Polen står hen i det uvisse. De mange relevante analyseresultater bliver desværre kun udnyttet i meget beskeden grad.

I det konkluderende kapitel 14 savnes en egentlig sammenfatning. Det ville have været særdeles nyttigt med en grundigere diskussion af gravenes og gravpladsernes forskellighed. En enkelt gravplads, Engbjerg, er relativ stor, men de fleste er små med helt ned til en enkelt grav. Hvad udtrykker dette mon? Også en bedre inddragelse af de mange delresultater havde været ønskelig. Dette ville have skabt et overblik og samtidigt have givet en dybere forståelse for områdets betydning. I stedet kommer anvendelsen af begrebet “early state formation” til at dominere og danne en stram ramme for fortolkningen af gravene og gravpladserne i “The Rich West”. Som i tidligere publikationer af ikke mindst Per Ethelberg anvendes Tacitus’ statusbetegnelser som f.eks. princeps og comitatus ganske konkret, og den gravlagtes position i det sociale hierarki bestemmes på grundlag af gravudstyret. Den tekstnære anvendelse af Tacitus’ beskrivelser forekommer betænkelig, og ikke mindst i betragtning af de meget store forskelle, der kan observeres i bl.a. begravelsesforholdene inden for det germanske område.

Med det givne udgangspunkt placeres Brønsager-pladsen som den centrale lokalitet blandt de syv gravpladser, idet der er fundet en slangehovedfingerring af guld – et værdighedstegn, som viser forbindelser til andre centre. Men dog stadig underlagt Himlingøjedynastiet, der også her antages at have tilegnet sig magten eller dominansen over hele Sjælland i løbet af 200-tallet

(s. 256). Igen kan der stilles spørgsmål ved, hvilke magtmidler dette dynasti egentlig rådede over i så henseende? For den formodede uddeling af guldringe er næppe tilstrækkelig. På baggrund af såvel etnografiske som historiske kilder synes det snarere at være små og meget labile “kongedømmer”, som er det almindelige. Et illustrativt eksempel er Irland med et utal af småkongedømmer i den tidlige middelalder.

Den bastante fortolkningsramme levner heller ikke plads til alternative forklaringer. En mindre fast socio-politisk model ville give muligheder for andre forklaringsmodeller vedrørende romertidssamfundene. Provokatorisk kunne man f.eks. spørge, om Himlingøjedynastiet ganske enkelt repræsenterer et fejlslagent forsøg på at komme til at dominere større områder af Sjælland? Er den “polske forbindelse” fra Kong Svends Park udtryk for egne relationer til områderne syd for Østersøen – uden om Himlingøje? De helt enestående fund inden for Himlingøjekomplekset kræver måske i virkeligheden sin helt egen fortolkning! Mange andre problemstillinger trænger sig ligeledes på. Hvad betyder de mange og (rige) barnegrave? Hvorfor så mange rigt udstyrede kvindegrave, og hvor er de tilsvarende mandsgrave? Og hvad med konsekvenserne af analyserne af mitokondrie DNA? Omfanget af de sydlige og sydøstlige europæiske forbindelser? Kontrol med og produktion af guldringene? Perspektiverne i de metallurgiske analyser? Etc. Etc.

Det er altid vanskeligt for en redaktion at få skabt sammenhæng i publikationer med flere forfattere, og det er givetvis ikke blevet nemmere af, at der også indgik polske forskere i teamet. Men stort set er det lykkedes at undgå overlap og gentagelser, fornemt. Desuden skal redaktionen prises for at lade det omfattende arkæologiske katalog indgå i bogen i stedet for blot at vedlægge en diskette.

Desværre har der indsneget sig en mængde irriterende småfejl med hensyn

til bl.a. illustrationerne: manglende målestok, farvesignaturer, som ikke er til at skelne fra hinanden, manglende ensretning af signaturer, miniaturskrift ved en del diagrammer og fejlagtige henvisninger til teksten. Litteraturlisten er ligeledes skæmmet af en del unøjagtigheder; en sidste korrektur havde kunnet luge disse ting ud. Det er fint med mange illustrationer, men i en del tilfælde er der tale om overdokumentation, som f.eks. adskillige figurer af en og samme genstand. Enkelte stednavne volder åbenbart også problemer, og Kraghave Ødetofter betegnes andre steder som Kragehave, ja sågar som Kraghede.

Ovsnævnte bemærkninger skal dog ikke overskygge, at man står med en meget nyttig og meget informativ publikation i et fint layout. Bogen gør os meget klogere på jernalderfolkene i Københavns vestegn og deres vidtforenede netværk. De mange analyser af vigtige materialegrupper er grundige og brugbare, og ikke mindst de polske forskeres bidrag er yderst interessante for det større geografiske perspektiv. Det internationale samarbejde her har vist sig meget frugtbar og er et eksempel til efterfølgelse. Bogen anbefales hermed varmt.

Jørgen Lund
Moesgård Museum

Andres Siegfried Dobat: *Werkzeuge aus kaiserzeitlichen Heeresausrüstungsopfern. Mit besonderer Berücksichtigung der Fundplätze Illerup Ådal und Vimose.* Jernalderen i Nord-europa. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 61. Højbjerg 2008. 117 s. ISBN 978-87-88415-48-3. Bogladepri: 198 DKK.

De stora danska vapenofferfynden förtjänar sin tyska benämning *Heeresausrüstungsopfern*, "offer av arméutrustning", eftersom de inte bara består av vapen. Den näst största fyndkategorin är verktyg, och om dem handlar föreliggande bok. De båtburna arméerna från trakterna av dagens

Oslo, Göteborg och andra platser med krigiskt rykte har inte bara varit beredda att slåss. Deras hantverkare har också vid behov kunnat sätta sig ner och arbeta i metall, trä och läder, de material som vapen och båtar bestod av.

A.S. Dobat presenterar verktygen från Illerup och Vimose efter deras användningsområden med de olika råmaterialen. Jag häpnar varje gång jag ser dessa romartida lödkolvar, hyvlar och drillborrar. Horn- och behantverk är dock klenlagt: sådant pyssel kunde vänta tills man kom hem, vilket man i mossfyndsarméernas fall väl aldrig gjorde. Av textilhantverk finns inga klara spår.

Främsta målsättningen med arbetet är en inventering, presentation och teknologisk contextualisering av verktygen med utvalt jämförelsematerial, och med särskild uppmärksamhet på de väldokumenterade fyndkontexterna vid Illerup. I förlängningen vill Dobat bidra till att belysa de romartida nordiska arméernas militära logistik och organisationsstruktur.

Bara mycket få av verktygen från Illerup låg tillsammans i fyndlagret. (Från Vimose saknas dokumentation av föremålens inbördes lägen nästan helt.) I några fall verkar enstaka verktyg särskilt för läderarbete ha burits i bältet. Den enda verktygslåda vars innehåll låter sig rekonstrueras genom fyndens rumsliga spridning har innehållit tolv säkra verktyg plus ytterligare några som har en mera osäker tillhörighet. De lämpar sig för arbete i flera olika material, vilket talar emot någon högre grad av specialisering hos användarna. Dobat räknar dock med att nästan alla metall- och träverktyg ingått i arméns kollektiva verktygsuppsättning. Inte nog med att redskapen var bra till reparationer: han menar att man har tagit med sig en ansevärd del av den utrustning som användes vid den ursprungliga *tillverkningen* av båtarna och den medhavda krigsmateriel. Liksom vapnen är verktygen starkt standardiserade i sin utformning vilket

understryker den höga organisationsnivån i samhällena som låg bakom angreppen på Östjylland och Fyn. Dobat sammanfattar sin åsikt (s. 101, min översättn.): "... arméerna från Illerup plats A och Vimose förde uppenbarligen med sig kompletta verkstäder, i vilka nästan hela det germanska hantverkets teknologiska kunnande i Barbaricum återspeglas."

Riktigt kompletta var de dock inte. Dobat visar att med kännedom om de många processtegen i hantverket fattas faktiskt många verktygstyper både vid Illerup och i Vimose. Frågan är om angriparna lämnade dem hemma, om de segerrika försvararna deponerade dem någon annanstans – eller om de helt enkelt behöll dem och tog dem i bruk. Den främsta skillnaden mellan de båda berörda fyndplatserna i verktygshänseende är att vid Illerup dominerar kopparlageriet och silversmidet bland metallverktygen, i Vimose järnsmidet. För övrigt tycks bara olika urval av samma slags verktygsuppsättning ha deponerats på de två platserna, båda under tidiga 200-talet. Fynden från Illerup depå A och Vimose kompletterar varandra i så hög grad att Dobat kan tänka sig att de båda offerplatserna fått ta emot utrustning från en och samma besegrade armé. Lansspetsar signerade "Wagnijo" finns ju från båda depåerna.

Boken är mycket väl illustrerad i svart-vitt. Utöver bilder av föremål och principskisser av deras användning återger Dobat fyra fina målningar av hantverkare med specialiserade redskap ur tyska handskrifter från 14/1500-talen. Kontinuiteten är påfallande. Också människans ansiktsuttryck, fyllda av lugn koncentration på arbetet, är sevärda.

Den främsta kritik som enligt min mening kan riktas mot arbetet berör kanske inte författaren personligen utan är väl mera en fråga om forskningsorganisation. 1990-talets väldokumenterade utgrävningar i Nydam Mose alstrade också en mängd verktyg på sin tid. Dem har Dobat inte haft tillgång till fastän det var länge

sedan de kom fram. Det innebär en obefogad avgränsning av undersökningens materialbas.

Martin Rundkvist

Department of History and Archaeology
University of Chester

K. Eliassen, E.B. Fisker, E. Hædersdal, P. Kristiansen, M.G. Krogh & M.

Vedsø (red.): *Bygningsarkæologiske Studier 2006-2008*. Tværvidenskabeligt seminar på Nyborg Slot 30. marts 2006. København 2010. 147 sider. ISBN 978-87-993814-0-1. Boglædepris ikke oplyst.

Bygningsarkæologiske Studier så første gang dagens lys i 1984 som en særlig udgivelse, der blev fordelt til medlemmerne af "Foreningen til gamle Bygningers Bevaring", hvilket her 26 år efter stadigvæk er tilfældet; nærværende er 19. nummer. Udgivelsen kom de første mange år trofast en gang om året, men er det sidste årti udkommet noget uregelmæssigt. Udgivelsen har fra dag et været af internationalt format, nørdfaktoren tårnhøj, men for den tålmodige læser tillige en guldgrube af viden. Læg dertil en fra starten høj prioritering af tegninger og gamle fotografier kombineret med lækkert papir og godt layout, og du har et tidsskrift, der fortjener overlevelse. Herfra krydses fingre for fortsat eksistens med håb om mere regelmæssige udgivelser. Indtil nærværende nummer har hvert bind været en skøn som blanding af alle former for bygningsarkæologiske undersøgelser, men som noget nyt er dette bind et temanummer om Nyborg Slot med indlæg fra et seminar, der som en del af renaissanceåret i 2006 blev afholdt på, hvad der dengang hed Nyborg og Omegns Museer, men siden 2008 Østfyns Museer. Af andre nye tiltag skal nævnes brugen af farvefotografier, hvilket klæder skriftet umådeligt; paradoksalt nok ikke mindst de gamle s/h fo-

tografier der får en vidunderlig gylden tone over sig.

Blandt vore slotte hører Nyborg til blandt de prægtigste, mest velbevarede og interessante borganlæg i landet. På trods af slottets indiskuterbare placering som nationalklenodie, bygningshistorisk monument og skueplads for utallige navnkundige danmarkshistoriske begivenheder, er det påfaldende, hvor få forsøg der i grunden er gjort på at samle den kendte viden om slottet. Det er som om, at stedets kæmpeformat har standset alle eventuelle forsøg i opløbet, knust alle de gode viljer og i takt med at den ene undersøgelse efter den anden er iværksat, er projektets monumentalitet forøget til bibelske dimensioner, som kun tåber tør give sig i kast med. Hvis man for en stund ser bort fra billedet, findes der heldigvis en god samling "tåber" iblandt os, og første veludførte spadestik er taget til en dybere forståelse af Nyborg Slots komplicerede bygningshistorie. At der så tillige forskerne imellem er divergerende opfattelser er spændende som en kriminalroman, hvilket formentligt (og forhåbentligt) vil kaste utallige diskussioner af sig de næste mange år. Bogens otte indlæg fordeler sig groft sagt på to emner: Slottets store palatium i vest og det store tårn- og portarrangement i øst. De enkelte artiklers fordeling i skriftet er ikke tematisk fordelt og virker lidt tilfældig. Måske afspejler den orden, artiklerne kommer i, simpelthen indlæggenes rækkefølge på selve seminardagen?

Første lange artikel af E. Bjerre Fisker behandler de meget omfattende og omhyggelige bygningsarkæologiske undersøgelser, der i 1998-2000 blev foretaget på den store hovedbygning i vest: Borgens palatium. Det grundige arbejde, der bl.a. har kastet nogle misundelsesværdige tegninger af sig, gennemgår palatiets bygningshistorie kronologisk nærmest rum for rum, og på flere punkter revideres den traditionelle opfattelse. Palatiet tolkes, på baggrund af stilistiske træk, at være opført i første halv-

del af 1200-årene op mod en allerede eksisterende ringmur, der dog næppe er meget ældre. Senere forhøjes bygningen og udvides mod syd og nord. Hvornår disse arbejder pågår, flagrer lidt i vinden, men måske er forhøjelsen af palatiet sket i 1320'erne, mens forlængelsen i nord og syd først sker omkring 1400. I 1520'erne er der igen omfattende ændringer af bygningen, bl.a. sænkes etagen mellem 1. og 2. stokværk. I 1550'erne forlænges bygningen mod nord således, at bygningen følger hele nordre ringmurs længde.

På trods af disse uhyre grundige opmålinger og undersøgelser er hovedbygningen dog langt fra at være færdigstuderet. Det er M. Vedsøs artikel et eksempel på. Her foretages særdeles overbevisende en detaljeret og nidkær undersøgelse af østfacaden af det romanske palatium, og der fremføres bevis for bygningens oprindelige romanske udseende, hvor der i bygningens sydligste ende oprindeligt har været døre til både første og andet stokværk. Til andet stokværk har der tillige været seks rundbuede vinduer ligeligt fordelt over bygningens facade. Det hele er klart beskrevet og på fornem vis rekonstrueret ved fotomanipulation. Sådan! Artiklen afsluttes med funderinger over palatiets datering, og her bliver det straks mere speget.

Inden jeg vender tilbage til dette kildne spørgsmål, skal to andre artikler, omhandlende de naturvidenskabelige dateringer, der er blevet foretaget, omtales: Først er der N. Bondes om dendrokronologien. Mere end 80 prøver er der udtaget, hvilket vist ikke er set hverken før eller siden fra en enkelt bygning. Resultaterne er ganske interessante, og på en del punkter kom de vist lidt bag på bygningsarkæologerne; særligt det forhold, at der ikke blev dateret tømmer ældre end 1320'erne. Skulle det stilistisk entydige romanske palatium være fra 1300-årene? Den køber Vedsø i hvert fald ikke, og det lykkes ham da også sådan nogenlunde at redegøre for, at tømmeret er sekundært. Men man kan

ikke lade være med at tænke på, om samme kildekritiske nidkærhed ville være taget i anvendelse, hvis resultatet af de dendrokronologiske undersøgelser havde givet 1220'erne som bygningens opførelsetidspunkt? Men bygningsarkæologerne kommer til at svede mere endnu, for sideløbende med årringsdateringerne af bygningstømmeret blev der foretaget termoluminiscensdateringer af bygningens teglsten; og minsandten om ikke de også giver en datering af bygningens opførelse til engang i 1300-årene, således som det beskrives af manden bag undersøgelserne K. Lund Rasmussen. Så nu er der altså to naturvidenskabelige dateringsmetoder, der samstemmende siger 1300-årene som palatiets opførelsetidspunkt. Også denne gang forsøger Vedsø at forklare sig, men nu er det altså, at denne læser taber tråden. For at forklare dateringen, "opfindes" nu en brand, der har nulstillet murstenenes TL-datering, hvilket i teorien er muligt, men der er dog immervæk tale om en brand, der hverken kendes fra arkæologiske eller skriftlige kilder. Kunne man ikke forestille sig, at palatiet faktisk er fra 1300-årene, men bygget i en bevidst arkaisk byggestil, en magtens arkitektur, der skulle vise soliditet og forankring i historien – en gryende renæssance så at sige. Ikke ifølge bygningsarkæologerne og til stor fortrydelse for ikke mindst Bonde, der ligefrem som undertitel til sin artikel skriver "viden skabes der, hvor meninger brydes, næppe der hvor meninger harmoniseres, affejes eller trakasseres", og man mere end fornemmer, hvilke ophedede diskussioner der må have været på selve seminardagen.

Femte og sidste artikel, der omhandler palatiet, er C. Lindhardts indlæg om slottet, mens Jacob Ulfeldt var lensmand på slottet under Christian IV, i perioden fra 1610 til 1631. Hardcore bygningsarkæologer kan måske føle sig fristet til at springe en artikel over, der udelukkende benytter skriftlige kilder som grundlag for under-

søgelser af bygningers indretning og brug, men det er der absolut ingen grund til. Artiklen viser med al tydelighed, hvilke årer af guld der ligger gemt i det skriftlige kilde materiale, både det publicerede som alle vil kunne drage nytte af, og det upublicerede hvor en vis viden og kunnen er påkrævet. I artiklen påvises en mængde forskellige rum, værelser og gemakker, men det kunne have været nyttigt med yderligere illustrationer til hjælp for læseren, der sættes på hård prøve, når de forskellige elementer søges placeret i det firefløjede bygningskompleks.

Allerede tidligt blev der foretaget arkæologiske undersøgelser på slottet, og i perioden 1914-25 blev slottet af arkitekt Mogens Clemmensen gennemgribende restaureret, men egentlige gennearbejdede rapporter foreligger ikke for nogen af arbejderne, og det er også kun i beskedent omfang, de synes brugt i senere behandlinger af slottet. Dette søges der rådet bod på ved K. Eliasens og M. Goral Kroghs noget kortfattede artikel, hvor de ældre udgravninger foretaget mellem 1896 og 1926 præsenteres. At det næppe har været nogen nem opgave fremgår tydeligt af de gamle udgravningsfotos, hvor et virvar af gamle fundamenter og murværk stilles frygteligt til skue. Særligt forholdene omkring østtårnet er meget komplicerede, og skønt der gøres ganske meget ud af at beskrive og tolke de forskellige bygningsfaser, forbliver det for læseren postulater, man kan vælge at tro på eller lade være. Dette skal ikke opfattes nær så kritisk, som det lyder, for det er komplicerede sager, vi har med at gøre, og en overbevisende og veldokumenteret gennemgang af de gamle gravninger ville formentligt kræve en monografi i sig selv. Artiklen munder ud i en samlet nytolkning af østtårnet og den tilhørende port, dels på baggrund af de allerede nævnte ældre udgravninger, men også med inddragelse af to andre artikler i bogen, nemlig dem af henholdsvis H. Krongaard Kristensen og M. Vedsø. H.

Krongaard Kristensens er en sober og vel-formuleret gennemgang af østtårnet, dels ved analyse af ældre billedmateriale, dels ved bygningsarkæologiske undersøgelser og sammenligninger med andre kendte anlæg. Konkluderende antages det, at tårnet er yngre end ringmuren og først opført i 1300-årene (hov, der var den igen!). Som en direkte konsekvens af denne konklusion, har Vedsø foretaget yderligere undersøgelser af tårnet og når frem til den antagelse, at 1300-talstårnet så at sige er bygget uden på et ældre mere spinklet porttårn. Begge teorier indarbejdes i ovenfor nævnte nytolkning af portanlægget, hvis oprindelige udseende tolkes som et to-tårnsanlæg af en type, det kan synes noget vanskeligt at finde gode paralleller til. Hypotesernes rigtighed kan, som artiklernes forfattere alle er rørende enige om, antagelig kun efterprøves ved fornyede udgravninger af de gamle felter samt ved brug af naturvidenskabeligt måleudstyr; eksempelvis georadar. At sidstnævnte faktisk er forsøgt i sommeren 2008, fremgår af en af artiklerne, men resultaterne fra undersøgelserne får vi desværre ikke noget at vide om.

Sammenfattende kan siges, at vi har fået et værk med mange nye overvejelser og mange nye bud på Nyborg Slots komplicerede bygningshistorie. At diskussionerne næppe er afsluttet turde fremgå af ovenstående, og der skal lyde tak for, at man ikke har søgt at skjule uoverensstemmelserne i vagt formuleret sniksnak. Jeg glæder mig allerede til næste nummer af Bygningsarkæologiske Studier, gerne endnu et temanummer, hvis det er muligt; der er mængder af bygningsværker, der kunne trænge til en kærlig behandling.

Lars Krants
Moesgård Museum

Anton Englert og Athena Trakadas

(red.): *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from ship-board.* Maritime Culture of the North 2. Roskilde 2009. 374 sider. ISBN 978-87-85180-56-8. Bogladepris: 399 DKK.

“Wulfstan's Voyage” (Wulfstans rejse) er det andet bind i en ny serie, “Maritime Cultures of the North”, publiceret af Vikingskibsmuseet i Roskilde. Dette bind er baseret på Wulfstans beretning om sin sørejse fra Hedeby til Truso. Oprindeligt blev beretningen nedskrevet på oldengelsk og indført i oversættelsen af Orosius' “Syv historiebøger mod hedningene” – et værk, udført under kong Alfred af Wessex (871-899), der også rummede Ottars beretning om sine rejser fra Hålogaland til Hvidehavet, fra Hålogaland til Kaupang og fra Kaupang til Hedeby (se anmeldelse i Kuml 2007, s. 283-285).

Wulfstan's Voyage er en samling artikler af internationale forfattere med forskellige akademiske baggrunde – historikere, filologer og arkæologer – og er baseret på bidrag fra en konference afholdt i Wismar i 2004.

Bogen er opdelt i fire hovedafsnit: 1) selve Wulfstans beretning; 2) de vestlige og centrale østersøegne i 800- og 900-tallet; 3) søfart i Østersøen; og 4) handel, sikkerhed og mission.

I det første afsnit bringes en ny udgave af den oldengelske tekst samt en engelsk oversættelse ved Janet Bately, der også bidrager med en diskussion af sproget samt folke- og stednavne. Beretningen perspektiveres ud fra en kontekst af tidlig middelalderlitteratur særligt omhandlende missionsrejser (Rudolf Simek). Wulfstans etnicitet og profession diskuteres (Judith Jesch), mens Przemysław Urbańczyk udfordrer beretningens autenticitet og muligheden for, at Wulfstan er en fiktiv skikkelse.

Det andet afsnit er bogens længste og inddrager i stort omfang arkæologisk kilde materiale. Den politiske situation blandt

forskellige etniske grupper omkring Østersøen (Christian Lübke, Władysław Duczko) samt havne og handelspladser langs Wulfstans sejlroute diskuteres, fra Hedeby (Volker Hilberg) til Truso (Marek F. Jagodziński) via Syddanmark og Østersøens øer (Johan Callmer, Jens Ulriksen, Anne Nørgård Jørgensen, Hauke Jöns, Vladas Žulkus & Mindaugas Bertasius). Forbindelser mellem knudepunkter involveret i rutineret handel og Wulfstans rute diskuteres af Søren Sindbæk, der præsenterer Østersøen som et dynamisk område med kort- og langdistanceforbindelser.

Det tredje afsnit handler om søfart i Østersøen på Wulfstans tid (Christer Westerdahl, Ian Wood & George Indruszewski), med bidrag af Ole Crumlin-Pedersen, der bruger arkæologiske og ikonografiske kilder til at diskutere skibe i 800- og 900-tallet, og om søfart og navigationsteknikker i dag (Seán McGrail, George Indruszewski & Jon Godal), med f.eks. en redegørelse for eksperimentel sejlads fra Hedeby til Gdansk på et rekonstrueret Skuldelevskib (Anton Englert & Waldemar Osowski).

Det sidste afsnit omhandler udveksling og sikkerhed: udveksling af varer, dvs. handels- og købmændenes rolle (Heiko Steuer); religiøs og politisk udveksling med 800-tallets kristne missionærer i Norden (Jörn Staecker) og i de nordvestlige slaviske lande (Felix Biermann); kontrol med søfart, sørøveri og sø-organisation (Jan Bill).

Et nyttigt resumé af Michael Müller-Wille afslutter bogen, efterfulgt af en forfatterliste og et indeks.

Der er ikke plads her til at diskutere de 24 artikler i detaljer, men nogle generelle kommentarer kan gives. Artiklerne er generelt flot illustreret, deriblandt med kort – et vigtigt aspekt for en bog om rejser – og der er omfattende litteraturlister. Bogens struktur følger en logisk progression fra en tæt analyse af kilden til dens historiske kontekst ud fra arkæologiske fund.

Brugen af arkæologi til at kontekstualisere en kort skriftlig kilde er frugtbar og relevant, særlig i betragtning af det store antal arkæologiske udgravninger foretaget i den vestlige del af Østersøen de seneste 20 år. Men det bidrager ikke i alle artikler til en bedre forståelse af selve Wulfstans rejseberetning.

De to tvillinge-publikationer "Othere's Voyages" og "Wulfstan's Voyage" står som vigtige bidrag til forskningen. En tidligere behandling af disse beretninger var en bog redigeret af Niels Lund (1983 på dansk, 1984 på engelsk), hvis charme var det korte, livlige og omfattende syn på kilden, Orosius' værk og kildens ophavssituation. Handel, skibe, søfart og sprog blev behandlet i korte kapitler af henholdsvis Peter Sawyer, Ole Crumlin-Pedersen og Christine Fell.

De nye "Othere" og "Wulfstan" giver en opdateret oversættelse af kildeteksterne ved Janet Batley (hendes udgave af den oldengelske tekst lå også til grund for Niels Lunds og Christine Fells oversættelser af tekster til dansk og engelsk), og de er betydeligt beriget med bidragene fra de mange internationale forskere. Mangfoldigheden af artikler giver en bred oversigt over konteksten for Wulfstans rejse, men efterlader også plads til diskussion og forskellige opfattelser, f.eks. om Wulfstans liv og levned samt om beretningens autenticitet.

Selvom Wulfstans beretning er kortere og mindre informativ end Ottars, er dette andet bind længere (374 sider mod 216); og mens "Othere's Voyages" har et mere kulturelt perspektiv og er tættere på kilden, bruges "Wulfstan's Voyage" som udgangspunkt for at definere en egn, omkring hvilken handel samt religions- og magtkampe finder sted. Det er, så vidt jeg kan se, én af de største styrker ved bogen, at den præsenterer det vestlige østersøområde som en enhed, bygget op omkring tætte forbindelser og intensive handelsaktiviteter. At kigge på omkringliggende lan-

de fra et skib understreger Østersøens rolle som et vigtigt samlende farvand.

Sarah Croix
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Aarhus Universitet

Berit Valentin Eriksen (red.): *Lithic Technology in Metal Using Societies*. Proceedings of a UISPP Workshop, Lisbon, September 2006. Jutland Archaeological Society. Højbjerg 2010. 260 sider. ISBN 978-87-88415-57-5. Bogladepris: 388 DKK.

Boken består av 17 bidrag som berör olika typer av stenhantverk i metallanvändande samhällen. Arkeologiska exempel från Europa (12), Mellanöstern (2), Indien (1) och Kambodja (1) ingår. Tyngdpunkten ligger i Europa och visst hade det varit intressant med fler exempel från andra delar av världen. Inte minst från platser där stenverktyg fortfarande tillverkas, t ex Etiopien och Nya Guinea, men det är synd att klaga. Bortsett från den geografiska snedfördelningen ges nämligen en gedigen sammanfattning av den forskning som för närvarande bedrivs i ämnet. Enligt redaktörens förord är bokens syfte att uppmärksamma stenföremål från samhällen och perioder då metallen vunnit inträde. I sina studier av dessa samhällen har arkeologer tenderat att prioritera metallen på bekostnad stenhantverket och det är bra för balansen att en volymer nu ägnas åt ämnet.

I förordet nämns att en orsak till att stenföremål i metallanvändande samhällen inte uppmärksammats av arkeologer är att metallen var överlägsen och snabbt konkurrerade ut stenhantverket. Det stämmer när det gäller yngre tidsperioder men de första metallföremålen användes faktiskt som verktyg i produktionen av statusföremål i flinta. Jacques Pelegrin har visat att de spektakulära flintspån som i mitten av det femte årtusendet f Kr deponera-

des i skelettgravarna i Varna tillverkades med en tryckteknik med kopparspetsar. Från samma tid finns till gravfunna "sylar" av koppar i området norr om Svarta havet som sannolikt utgjort spetsar i tryckstockar. I dessa tidiga fall, som inte behandlas i några av bokens artiklar, ingick metallverktyg i flintsmedens verktygslåda. Det omvända förhållandet tas upp i bokens två inledande artiklar. Barbara Armbruster och Mechtild Freudenberg visar hur stenverktyg användes i produktionen av metallföremål under calcolitikum och tidig bronsålder på kontinenten. Prövostenar, hammare och gjutformar av sten utgjorde viktiga beståndsdelar i den nya metallteknologin. Armbruster påpekar att metallhantverket visserligen bedrivs med enkla stenverktyg men att det kräver en komplex know-how och teknologisk specialisering. Det vore intressant om hon utvecklat resonemang en aning. Vad är det som är komplext? det praktiska handlaget eller de teoretiska handlingsrecepten? Och hur förhåller de sig till tillgången av koppar och tenn? Svaren på sådana frågor får konsekvenser för hur organisationen av hantverket tolkas. Stora mängder råmaterial krävs för att upprätthålla komplexa flinthantverk genom generationerna och därmed knyts sådana till områden där flinta av god kvalitet finns att tillgå. Bronshantverket var å andra sidan mer beroende av långväga kontaktnät genom vilket handlingsrecept, verktyg, koppar samt tenn kunde färdas. Armbruster och Freudenburg artiklar visar också att de stenverktygen återfinns i gravar och det antyder att hantverket såväl som verktygen hade stort symbolvärde.

Catherine Frieman tar upp fenomenet skeumorphism, dvs hur föremål i ett råmaterial kopieras i ett annat, ibland med resultatet att den ursprungliga funktionen omöjliggörs. Frieman betonar att kopior av stenföremål under den tidigaste metalltiden inte bara ska betraktas kopior av bronsföremål utan att de måste förstås utifrån sin egenkontext. Utifrån min egen er-

farenhet av de skandinaviska flintdolkarna kan jag bara instämma. Ur en funktionell synvinkel är metall- och flintdolkar två olika typer av föremål och följaktligen måste deras symbolvärde uppfattas som relationellt.

I redaktörens artikel redovisas preliminära resultat av en studie kring flinthantverk i bronsålderns Thy, västra Jylland. Här tolkats flinthantverk som utdöende. I takt med att bronsföremålen blir alltmer tillgängliga förlorar det i status och symbolisk betydelse. Med undantag av någon enstaka föremålsform, som t ex de lövkni- var från yngre bronsålder, som Anders Högberg tar upp i sin artikel, kom flinthantverket under yngre brons- och järnålder att alltmer övergå till produktion av praktiska föremål som skrapor, avslag med skärande eggjar och eldfintor medan metallen tog över rollen som symbolisk förmedlare. Torben Bjarke Ballins presenterar i sin artikel en intressant modell över hur en sådan reduktionsprocess, som består av olika moduler och sekvenser som enligt Ballin ingår i ett fullständigt operativt schema, kan ha varit organiserad. Den liknar Callahans modell från 1980-talet med den skillnaden att modultänkandet öppnar upp för den flexibilitet och pragmatism som utmärker enkla ad hoc teknologier, t ex de som Annelou van Gijn presenterar från Nederländerna och de Berit Valentin Eriksen beskriver från Thy.

Under det fjärde och tredje årtusendet f Kr tillverkades dolkar av stora flintspån i västra Europa och spreds i olika nätverk över kontinenten. Inspirationen kom från Östeuropa där både metall- och flintdolkar tillverkades tidigt. En av de Västuropeiska industrierna låg i Grand Pressigny, västra Frankrike. Där tillverkades dolkar av stora spån som slogs från gulbruna *Livre-de-beurre* kärnor. Liknande dolkar tillverkades i lokala råmaterial på flera platser, bl a i norra Tyskland/Danmark och Schweiz och norra Italien. Matthieu Honegger och Pauline de Montmollin presenterar i sin

artikel resultaten av noggranna teknologiska och petrografiska studier av dolkar från neolitiska pålboplatserna vid sjöarna Neuchâtel och Morat i Schweiz. Tack vare goda bevaringsförhållanden för trä och en tydlig lagerföljd kan 39 dolkar dateras med hjälp av dendrokronologi. Resultaten är häpnadsväckande: de tidigaste dolkarna uppträder 3300 f Kr tvåhundra år innan de första Grand pressignydolkarna når detta område. Under denna fas kopieras importerade metalldolkar i lokala råmaterial. Under den andra fasen, som sträcker sig från 3000-2700 f kr, dominerar importerade flintdolkar, framförallt från Grand-Pressigny och i sista skede blir lokalt tillverkade metalldolkar vanligare. För att återknyta till diskussionen kring skeu-morphism ovan är det intressant att se hur främmande metallföremål inspirerar en tidig produktion av flintdolkar och hur flintdolkarna i ett senare skede i sin tur influerar en lokal tillverkning av metalldolkar.

Det har länge varit känt att morfometriska variabler lämpar sig illa för att typologiserar föremål som huggits i flinta. Skälet är att det är svårt att avgöra om sådana typer reflekterar hantverkstraditioner eller om de avspeglar olika stadier i föremålets liv. Jag blir därför misstänksam när jag läser inledningen av Chloé Druarts uppsats om "Production and function of stone arrowheads in the Mycenaean civilization". Det visar sig dock att Druart klarar balansgången. Formell typologi går ju inte helt att undvika när man arbetar med normativa teknologiska traditioner och jag tycker att artikeln visar att det går att nå förståelse genom att kombinera typologiska och teknologiska analyser.

Flera författare kopplar samman komplicerade hantverkstraditioner med etnicitet och/eller gruppstillhörighet. Tanken är att komplicerade handlingsrecept tenderar att reproduceras i rakt eller vertikalt nedstigande led inom familjegrupper. Det teknologiska perspektivet har tagit över ledar-

tefakternas roll i definitioner av förhistoriska grupper och det tycker jag är positivt. Samtidigt är det intressant att se vad som händer när teknologiska traditioner kopplas till olika etniska grupper i ett område som mellanöstern med de etniska konflikter som präglar området i modern tid. Då bränner det till. Detta tydliggörs i Steven Rosens artikel där han diskuterar olika teknologiska traditioner hos nomader och bönder och har svårt att presentera en distinkt tolkning.

Boken är elegant utformad och bilder och figurer håller hög kvalitet. Läsningen känns angenäm och fler än arkeologer kan säkert lockas av boken. Artiklarna håller dock en hög vetenskaplig nivå och det kanske inte alla gånger är lätt för lekmannen att tillgodogöra sig texterna. Detta aktualiserar vikten av att utforma böcker på ett sätt som gör att de attraherar rätt målgrupp. I detta fall fungerar volymens titel som en motvikt till dess apitliga yttre. Sammanfattningsvis kan jag rekommendera boken till alla som är intresserad av förhistoriska hantverk och sen sten- och bronsålder.

Jan Apel

Högskolan på Gotland

Palle Eriksen, Torben Egebjerg, Lis Helles Olesen og Hans Rostholm:

Vikinger i Vest. Vikingetiden i Vestjylland.

Højbjerg 2009. ISBN 978-78-88415-61-2. Bogladepris: 295 DKK.

Bogen om vikingetiden i Vestjylland har været ventet med spænding. Det skyldes unægtelig til dels, at den har ladet vente på sig – at skrive en regional arkæologisk syntese er ingen let opgave at forene med tilværelsen som museumsinspektør. Det er ti år og en kommunalreform siden, startskuddet lød til dette bogsamarbejde mellem museerne i det, der engang hed Ringkøbing Amt. Men bogen har i højere grad

været ventet, fordi den har noget spændende at fremlægge. Nok er Vestjyllands vikingetidsarkæologi på nogle punkter en mager affære. Sytten kendte gravpladser og fire skattefund kan ikke opveje mange østdanske herreder. Vikingeskibe, stormandshaller eller runesten må man se hinsides israndslinjen efter. Men især hvad bebyggelser angår, har de tynde sandjorde givet optimale forhold for udgravning, og her er ingen del af Skandinavien bedre udforsket. I de seneste år er mere føjet til ved systematisk lufttrekognoscering – pilotundersøgelser naturligvis – og mange års fokuseret vikingetidsarkæologi på lokalmuseerne har bragt sjældenheder som vandmøller og træbyggede skibssætninger for dagen.

Bogen indledes af en introduktion til vikingetiden (kap. 1), til Vestjyllands geografi og landskab (kap. 2) og til vikingetidsarkæologi (kap. 3). Disse kapitler er skrevet for et bredt historie-, arkæologi- og museumsinteresseret publikum, og formet som en invitation til at tage del i udforskningen. Den opgave er lykkedes fornemt, ikke mindst på grund af den flydende prosa, der er jævn, men aldrig flad. Herefter er fremstillingen i store træk ordnet efter fundmateriale. Her er fyldige kapitler om bebyggelser (kap. 4) og grave (kap. 10) blandet med kortere afsnit om importerede genstande (kap. 7), ædelmetaldepoter (kap. 8), fysisk antropologi og dragt (kap. 9) og tidlige kirker (kap. 11). Hovedlinjerne i disse kapitler er for en stor del kendt stof, men især for bebyggelsernes vedkommende føjes der mange nye eksempler og iagttagelser til. Overraskende er det dog at se, hvor vagt gårdenes sociale orden karakteriseres. Man er fuldt ud opmærksom på spørgsmålet (s. 66), men selv i dette eksemplariske materiale forbliver det i vid udstrækning uklart, hvordan bebyggelsessporene knyttes til landbebyggelsens samfund.

Nyt at hente er der især i kap. 5 om “bønder og håndværkere”. Her behandles to aspekter af vikingetidens agrarproduktion, som hidtil stort set kun kendes fra

Vestjylland. Allerede omkring 1980 fandt man fossile marker med overraskende tidlige spor efter brug af den tunge muldfjeldsplov. Systematisk eftersøgning har siden føjet flere eksempler til, og denne arbejdsintensive dyrkningsform kan nu godtgøres fra 1000-tallet – længe før det tidligere blev anslået ud fra skriftlige kilder, men i god overensstemmelse med det billede af økonomisk intensivning, som arkæologien i dag tegner af denne tid i bysom på land. Enkelte C14-dateringer antyder endnu tidligere brug, men her må tvivlen nok komme mistænkte til gode.

Mere omstridt er spørgsmålet om den tidligste indførelse af vandmøller. I Danmark blev en vandmølle fra vikingetiden først hævdet påvist på Omgård i midten af 1980'erne, men dateringen er siden betvivlet. Nu støttes Omgård-møllens datering til 900-årene imidlertid af nye dendrokronologiske dateringer. Der kendes flere eksempler på tidlige vandmøller i Vestjylland, og inspireret af succes fra Omgård foreslås det, at en C14-datering fra Munkehaven ved Nr. Vosborg til 600-årene ikke er usandsynlig (s. 84). Hvis det sidste er tilfældet, må der i hvert fald være tale om en vestjysk egnsudvikling – fire hundrede års møllebrug kunne næppe være gået så sporløst over det øvrige land. Vel er mange vandløb blevet hårdt oprenset, som det indvendes, men netop derfor kunne man vente, at genkendelige mølledele i en vis udstrækning var blevet anmeldt til museerne.

Et originalt og spændende bidrag i bogen er kap. 6 om "vikingernes veje". Det udfolder en analyse af det, man kunne kalde regionens kommunikationslandskab. Her forenes landskabsrekonstruktion, studier af historiske kort, bebyggelsesmønstre, fundspredning og transportanlæg i en original og overbevisende analyse, der især gør op med forestillingen om vestkystens vanskelige besejlingsforhold.

Det giver sig selv, at en topografisk orienteret bog som denne langt hen ad vejen

er beskrivende. Men forklaringer må bogen også rumme. I så henseende møder vi i lidt for høj grad en kendt historie fortalt med lokale eksempler. Det er en fornøjelse for den, der interesserer sig for det lokale. Men man må også spørge, hvordan en nærlæsning af et stort materiale, der for en væsentlig del ikke tidligere har været analyseret, kan revidere eller nuancere de store linjer i historien. Jeg er forfatterne taknemmelige for, at de ikke leverer patentløsninger på det uløselige eller står til søs i lange overvejelser. Nogle steder kunne linjerne dog være trukket klarere op.

Det gælder blandt andet i kap. 7, hvor det overvejes, om knapheden af importvarer og ædelmetaldepoter i Vestjylland er udtryk for et tidligt forstadium til "det skæve Danmark" (s. 126). Den tanke kunne det være på sin plads at vende grundigere. Argumentet lyder, at der i forhold til områdets areal er "flere og rigere fund uden for Vestjylland". Men kan man måle lyngheder med samme alen som fjordenge? Hvordan tegner sagen sig, hvis man ser på fjordbygder og hedebygder for sig? Gårdene på heden ligger ret spredt, men i udgravningerne tager de sig velstående ud, som kvægrige hedegårde ofte var før hedeopdyrkningens tid. Bygningerne i Nr. Felling, Omgård, Holing og andre pladser var af en størrelse og kvalitet, der andre steder i landet kun modsvares af stormandsgårde. De blev forsynet med importerede varer som kværnsten af rhinsk basalt, en sjældenhed i resten af landet. Forholdsmæssigt set har de få grave og depoter i regionen især givet fine fund fra tidlig vikingetid, efter alle solemærker at dømme hjembragt fra markedsrejser til Ribe eller fjernere steder. Det rimer ikke med "en perifær provins som den økonomiske udvikling gik uden om" (s. 126).

Andetsteds diskuteres den overskudsproduktion, som må modsvare importen blandt genstandsfundene. Blandt alle de vestjyske ressourcer nøjes man imidlertid med at overveje den studehandel, som

kendes fra senmiddelalderen og senere. Her er, som forfatterne selv skriver, byer den "krumtap, som den vestjyske studehandel drejede om" (s. 72). Det stiller store krav til forestillingsevnen at følge forfatterne i den tro, at de få tusind mennesker i vikingetidens spredte nordsøbyer efterspurgte kødkvæg over hundreder af kilometer. Den lave grad af urbanisering må gøre det mere sandsynligt, at den tidlige landbrugseksport snarere har bestået af forædlede produkter som klæde, træned heste eller slaver. Disse muligheder må i det allermindste overvejes, inden man springer på oksevejen.

Der er al mulig grund til at fremhæve bogens illustrationer. Ved forenede kræfter er der samlet en guldgrube af minutøst gennearbejdede udgravningsplaner, professionelle genstandsfotos og luftfotografier – en dokumentation i særklasse. Bogens forskningsmæssige værdi styrkes også af det detaljerede katalog, der præsenterer samtlige kendte arkæologiske pladser fra vikingetiden i regionen frem til 2007. Dog kunne man ønske sig et mere fyldestgørende register, der ikke kun omfattede stednavne, men gav mulighed for at søge genstande og anlægstyper. Man kan håbe, at det kommer med i anden udgave, når denne flotte forening af museumsforskning og formidling retfærdigvis snart må være udsolgt.

Søren M. Sindbæk
University of York

Thomas Eriksson: *Kärl och social gestik. Keramik I Mälardalen 1500 BC-400 AD.* AUN 41. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 76. Uppsala 2009. 415 sider. ISBN 978-91-506-2106-8; ISBN 978-91-7209-547-2. Bogladepris: 175 SEK

Bogen, som er en ph.d.-afhandling, har det ambitiøse formål at afdække en underbelyst kildegruppe i oldtidens Mälardalen,

nemlig keramikken fra tidsrummet senneolitikum til og med romersk jernalder. Forfatterens hensigt er dels at bidrage til bronzealderforskningen med et omfattende primærarbejde i form af en systematisk gennemgang af det foreliggende materiale, dels at belyse de kulturelle valg, som er gået forud for forandringer og spredninger af keramiktraditioner i området.

Thomas Eriksson har beskæftiget sig med keramik igennem 20 år og har selv fremdraget meget af det undersøgte materiale. En sådan forkundskab har formodentlig været nødvendig for at mønstre overblikket til at beskæftige sig med så lang en periode og gabe over så stort et primærmateriale. 328 kg keramik eller anslået over 90.000 skår er endevendt og analyseret med et væld af metoder. I grundforskning er der altid en fare for, at studieobjektet bliver tillagt en altoverskyggende betydning frem for andre kildegrupper, og af og til synes typologier og udviklinger ubevidst at blive opfattet som noget, der har levet sit eget organiske liv næsten uafhængigt af menneskehånd. Den største præstation ved denne afhandling og bogens største kvalitet er imidlertid, at forfatteren i stedet bevarer sit fokus på keramikken som en social artefakt, hvor form, funktion og sammensætning af service indgår i en social kontekst og anskues som en integreret del af samfundets øvrige materielle kultur. Dette fokus er på forbilledlig vis dikterende for analysernes udformning.

Bogen indeholder, foruden indholdsfortegnelse og tabel- og figurliste, 10 tabeller, 143 figurer, afhandlingens 10 afsnit med selvstændige sammenfatninger, et engelsk resumé, en meget omfattende litteraturliste, en liste over internethenvisninger samt fem bilag i form af tre rapporter fra Keramisk Forskningslaboratorium i Lund (KFL) af Ole Stilborg, én rapport fra Riksantikvarieämbetet af Sven Isaksson og endelig forfatterens 17 plancher med karrekonstruktioner.

Thomas Erikssons målsætning er at se keramikken i Mälardalen som fragmenter af samlede komplekser, servicer, hvor hver del har haft en bestemt betydning. Han undersøger typologi og funktion, kronologi og spredningsmæssige aspekter indenfor denne ramme. Ikke alene er der tale om en meget lang periode, forfatteren behandler også keramikken i både boplads- og gravkontekst. Navnlig to temaer belyses: nemlig keramikken som en del af en skiftende madkultur både i rituel og praktisk forstand og keramikken som kilde til kontakter mellem det mellemsvenske område og hhv. Centraleuropa og Østersøregionerne.

Der redegøres for denne overordnede ramme for afhandlingen i kapitel 1 og 2. Derpå følger i kapitel 3 en omfattende historik over keramikforskning indenfor bronze- og jernalder i hele Skandinavien, Finland, Baltikum og relevante dele af Tyskland og Polen. Kapitel 4 redegør for teori, metode og materialet. Her lægger forfatteren ud med at argumentere for anvendelsen af et moderne kulturbegreb, der ikke opfatter kultur som noget fastlåst, men som noget foranderligt, hvor glidende overgange og splejsninger forekommer. Forandringer bæres af individer, der påvirkes af og indarbejder eksterne influenser og omformer eller fornyer traditionen. En anden god pointe i dette afsnit er, at udviklinger i materiel kultur foregår i forskellige tempi. Keramikken hører, i modsætning til prestigeobjekter som bronzer, mestendels til på et praktisk funktionsniveau, hvor statiske perioder forekommer, og udviklinger er langsommelige.

Efter en glimrende gennemgang af lerkar som et led i madkultur såvel etnografisk som historisk er vi fremme ved den mere *hard core* side af databehandlingen. Forfatteren behandler keramik fra 71 pladser (fortrinsvis nøddugravn timer foretaget i perioden 1986–2006) i den østlige del af Mellemsverige i et tidsrum fra 1800 f.Kr. til 500 e.Kr. En lang række træk ved kera-

mikken undersøges gennem statistiske analyser. Klassiske parametre, som form, dekoration og størrelse, analyseres. Men også oplysninger om godsets sammensætning og organiske belægninger på indersiden af karrene inddrages og sammenholdes med de øvrige variabler.

I kapitel 5 bringes foruden en god konkret gennemgang af keramikfremstillingsprocessen, som man må forestille sig i forhistorisk sammenhæng – resultaterne af analyserne. Materialet kan opdeles i tre eller fire hovedtraditioner. Den første fra senneolitikum til og med bronzealderens periode I. Fra periode II sker der forandringer, der tilsyneladende afspejler en ny form for gæstebudstradition. I periode V–VI kommer der i det østlige Mellemsverige influenser i form af træk fra Finland og det baltiske område. Disse indslag fortsætter i førromersk og ældre romersk jernalder. Men på andre måder markerer overgangen til førromersk jernalder et markant skift i Thomas Erikssons undersøgelsesområde, hvilket står i skarp kontrast til de danske forhold. Fra at have været rekvisit i gæstebud bliver keramikken nu noget mere hverdagsagtigt og praktisk. I ældre romersk jernalder kommer drikkekar af elitepræget tilsnit ind igen, hvilket kan ses som et tegn på indflydelse fra den keltiske og romerske drikkekultur. I dette afsnit forekommer også mange interessante oplysninger om madskorpe og fedtsyrerester på lerkarskårene, samt spændende tolkninger omkring keramikens mulige antropomorfe symbolik og mange andre interessante overvejelser.

Kapitel 6 omhandler keramikken som en del af et service, der til skiftende tider indgik i en bordkultur. Her viser forfatteren på bedste vis sit blik på keramikken som interaktiv med socialt betinget kropssprog. Eksempelvis ses de åbne lerskåle med meget små bunde som et led i bronzealderens drikkekult med europæisk forbillede (ligesom bronze- og trækar af samme form). Disse kar indbød til og var be-

regnede til, at man holdt under bunden med én eller begge hænder og lod dem gå rundt (de stod formentlig meget dårligt). Mens romersk jernalders drikkekar med deres lukkede former og hanke snarere blev ved deres ejermænd under måltidet.

Forfatteren har gennemgået et keramikmateriale fra 1.860 grave i Mellemsverige indenfor den undersøgte periode, og i kapitel 7 bearbejdes materialet ved hjælp af diverse kvantitative analyser, der blandt andet viser, at lerkar i brandgrave gennem perioden ofte er fragmenter af ufuldstændige kar, hvilket kunne tyde på, at det drejer sig om symbolske fragmenter af offerkar lagt ned i graven eller deponeret ovenpå graven. Det ses også, at urner stort set ikke forekommer i bronzealderen, men at urnegravskikken kommer ind i førromersk jernalder.

I kapitel 8 gives en grundig indføring i de lokale og overregionale strømninger i Skandinavien og påvirkninger fra hhv. syd og øst samt reflekterende overvejelser om sammenhænge mellem stil og etnicitet. Ud over at være oplysende for de læsere, som ønsker at sætte sig ind i de forskellige tilstedeværende keramiktraditioner, demonstreres det i dette afsnit, hvordan influenserne går på kryds og tværs og rummer en blanding af praktiske og kommunikative årsager til præferencer i form og dekoration. Dette kan tjene til inspiration for fremtidige analyser af stil og regionalitet.

Efter alle skår er vendt, og Thomas Eriksson har præsenteret primærmaterialet sammen med mange refleksioner om forholdet mellem materiel kultur og social interaktivitet, følger kapitel 9, hvor der åbnes op for helt nye komplekse felter, snarere end at der samles op på analysen og rundes af. Thomas Eriksson argumenterer for, at der er sammenhæng mellem et fald i bebyggelsesintensiteten i Mälardalen og en begyndende klimaforværring frem mod bronzealderens afslutning. Han ser klimaks i ofringer og magtmanifestationer i periode V som de sidste krampetræknin-

ger i en elites forsøg på at kompensere for naturens kræfter og undgå kulturelt kollaps. Den fine drikkekeramik er et led i dette og må derfor udgå ved overgangen til førromersk jernalder, fordi den var stigmatiseret af bronzealderens hedengangne elite. Klimaforandringer kan vel sagtens have medvirket til et lignende forløb, men argumentationerne halter lidt, når langt større klimaforandringer på tidspunkter, hvor keramikken er uforanderlig, ikke kommenteres. I det hele taget virker inddragelsen af de klimamæssige faktorer en anelse påklistret, og måske kunne en uddybning af de sociale, kommunikative og kropslige faktorer have rundet af handlingen af på en mere relevant måde.

Bidragene af Ole Stilborg og Svend Isaksson fungerer i sammenhæng med bogen som dybdegående baggrundsstof for Thomas Erikssons analyser. Her kan man læse grundige udredninger af tyndslipsanalyserne (Stilborg) og analyserne af organiske rester fra keramikken. Her er inspiration at hente i forhold til udnyttelsen af disse to naturvidenskabelige discipliner i fremtidige keramikanalyser.

Grafisk set er bogen lidt rå i sit udtryk, og det indvendige lever ikke helt op til forsidens æstetiske udtryk. Figurer og tabeller er letforståelige og fine, men der er nogle opsætningsmæssige kiks og mange fejl, som kunne være opdaget i korrekturprocessen. Oversættelserne af billedteksterne virker mildt sagt tilfældige. Men på den anden siden er det dejligt at kunne læse af handlingen så frisk fra fad (af handlingen forsvarede i begyndelsen af december 2009, og bogen udkom samme år!).

Alt i alt er der tale om en publikation, der formår at dokumentere og formidle et stort primærarbejde samtidig med, at blikket løftes, og de helt store linjer trækkes op på reflekterende og perspektiverende vis.

Julie Lolk
Moesgård Museum

Hermann Fabini: *Die Kirchenburgen der Siebenbürger Sachsen.* Monumenta – Verlag Sibiu-Hermannstadt. Sibiu, Rumænien 2009. 301 sider. ISBN 978-973-7969-12-5. Bogladepri: 135 DKK.

Langt væk fra Danmark i rumænske Siebenbürgen findes en hel unik samling kirkeborge/forsvarskirker. Der findes over 160 af slagsen. De er opført i løbet af 11-1300-årene og er siden udbygget og vedligeholdt helt til nyere tid, og de fremstår derfor i mange tilfælde i en usædvanlig god og intakt stand. Disse forsvarsanlæg har nu fået deres egen opdaterede bog af arkitekten Hermann Fabini. Den 72-årige arkitekt er områdets førende ekspert mht. kirkeborgenes arkitektur og historie, og han har været engageret i en lang række vellykkede restaureringsprojekter af historiske bygninger – herunder kirkeborgene. Syv af kirkeborgene har fundet vej til UNESCO's liste over Verdenskulturarv. Det siger ikke så lidt om, hvilken skat Siebenbürger-sakserne har efterladt sig i Rumænien, efter at de fleste i dag er udvandret til Tyskland og Østrig. Ringen er slutet for denne etniske gruppe, der allerede omkring år 1100 indtog området, der i dag kendes som Siebenbürgen. De historiske kilder vil vide, at de oprindeligt kom fra Luxemburg og de tilstødende områder af Belgien og Tyskland.

Bogens første del kommer ind på områdets historie fra romernes erobring i 106 e.Kr. til nyere tid. Siebenbürger-sakserne blev i flere omgange hidkaldt af de ungarske konger i 11-1200-årene. De skulle bo i de tyndt befolkede dele af landet og forsvar dem mod ydre fjender. Man kan sige, at sakserne kom fra asken til ilden, for en nærmest uendelige strøm af angribende hære faldt ind over området de næste 500 år. Først mongoler, så tatarer og siden tyrkere. Uden en lokal tilflugtsborg var befolkningen fortabt, og derfor blev der stort set i hver landsby opført en kirkeborg/forsvarskirke. Som et af de få steder på Balkan

lykkedes det aldrig rigtig for tyrkerne at få kontrol over Siebenbürgen. Bogens første del kommer også ind på, hvordan sognene var organiseret. De kirketyper og arkitektoniske stiltræk, der forekommer i områdets kirker, behandles også. Andre emner, der behandles, er våben, krigsteknik og forsvar. Herunder forsvarsanordninger i selve kirkebygningerne, samt de ydre forsvarsværker omkring kirkerne. På side 88-89 ses en række skitser, der viser kirkeborgenes typiske udvikling fra 1100-1600. I den tidligste fase var kirken eller forsvarstårnet omgivet af en træpalisade og jordvold, men hurtigt gik man over til, at de ydre forsvarsværker blev opført i sten eller tegl. I de tidlige faser var det normale, at der ud over stenkirken var en ringmur med et porttårn. Senere kom flankeringstårne langs ringmuren til, og senere igen ofte endnu en ringmur længere ude end den første. I sin mest udviklede form har kirkeborgen – ud over de ydre forsvarsværker uden for kirken – skytelloft over hele kirkeskibet og koret samt et forsvarstårn. Nogle gange er skytelloftet over koret udvidet til et regulært forsvarstårn, således at kirken har tårn både mod vest og mod øst. Dekorative bygningsdetaljer, inskriptioner, kunst og indretning af kirkerne er andre emner, der behandles i bogens første del og viser eksempler herpå i form af en række farvefotos. Bogens mange øvrige illustrationer er fotos og tegninger i sort-hvid. Første del af bogen afsluttes med et kapitel om vedligeholdelse og bevaring af de mange kirkeborge. De mest spektakulære af kirkeborgene er sikret med midler fra UNESCO, EU, private donatorer og i mindre grad af de rumænske myndigheder. Rigtig mange kirkeborge forfalder, fordi der ikke længere er lokale Siebenbürger-saksere til at passe på dem, og de andre lokale befolkningsgrupper ser det ikke som deres opgave at bevare kirker hørende til det tysk-evangeliske kirkesamfund.

Bogens anden del, som optager flest sider, er en minutløs gennemgang af de

mange kirkeborge/forsvarskirker. En sirlig grundplan af hvert anlæg vises. Ofte er et foto eller en skitse af anlægget føjet til. Og det vel at mærke både af kirken og de ydre forsvarsanlæg. Såvel stedets historie og bygningshistorie gennemgås i teksten til hver kirkeborg/forsvarskirke. Dette kapitel indeholder endnu en serie fine farvefotos af kirkeborge, interiør og arkitektoniske detaljer.

Bogens tredje del indeholder en liste over forkortelser, forklaring af fagudtryk – særligt i forbindelse med kirkearkitektur, biografier over personer, der har forsket i de siebenbürgiske kirkeborge – litteraturliste og stednavneregister. Sidst men ikke mindst skal to indstik bagerst i bogen fremhæves. Det ene er et landkort, der viser, hvor de fleste kirkeborge/forsvarskirker i området er at finde. En særlig finesse er, at de enkelte kirkeborge/forsvarskirker er udtegnet i fugleperspektiv. Det gør det ulig nemmere at holde styr på de utallige steder. Det andet indstik er en liste over samtlige kirkevæрге med nøgle til de kirker, der kan besøges. Anmelderen, der kender området fra to rejser, ved, hvor svært det er at få adgang til de forskellige kirkeborge, når man tilfældigvis støder på dem. Selv kirkeborge på UNESCO-listen står ofte aflåst hen. Men opsøger man den lokale kirkevæрге, så bliver man låst ind i anlægget og får en uforglemmelig oplevelse. Ofte ledsaget af kirkeværgens egen historie om en kulturs undergang. Kirkeværgerne er i reglen nogle af de sidste saksere i området, og derfor kan man begå sig på tysk og ikke være nødsaget til at beherske rumænsk eller ungarsk.

Nogle vil måske mene, at en bog om kirkeborge/forsvarskirker i det centrale Rumænien har liden relevans på vores breddegrader. Herved afskærer man sig imidlertid fra væsentlig og perspektivrig viden. Dels kan man nemlig lære meget af at studere de meget intakte strukturer i de siebenbürgiske kirkeborge, og dels tyder meget på, at vi i en noget udvandet udgave

også har kirkeborge/forsvarskirker her i landet. Problemet med det danske materiale er, at det er meget fragmentarisk bevaret, og at en gammel diskussion alt for længe har lagt låg på lysten til at kigge på materialet med nye øjne. Er man interesseret i borge, forsvarskirker og befæstninger generelt, så er Fabinis bog en ren guldgrube af viden og information. Og et fund til prisen. Bogen findes på såvel tysk, rumænsk og engelsk – og kan varmt anbefales.

Hans Skov
Moesgård Museum

Frands Herschend: *The Early Iron Age in South Scandinavia. Social Order in Settlement and Landscape.* Occasional Papers in Archaeology 46. Uppsala University. Uppsala 2009. 449 sider. ISBN 978-91-506-2117-4. Bogladepris ikke oplyst.

I forordet beskriver Frands Herschend bogen som en optakt til et kommende studie af den yngre jernalder og som nødvendiggjort af manglen på en syntese over den ældre jernalder. Inden for det emne er bogen opbygget omkring tolkningen af den intentionelle ordning af landskab og bebyggelse. Det er der kommet et omfattende og meget alsidigt værk ud af med en original indgang til tolkningen af det arkæologiske fundmateriale. I bogen præsenteres således nogle værdifulde alternativer til etablerede tolkningsmodeller for ældre jernalders samfund, landskab og bebyggelse i det sydsandinaviske område. Til gengæld er der også tale om et værk, hvor der kan rejses spørgsmål ved såvel struktur og metoder som fortolkninger.

Bogen indledes med et generelt kapitel om "The Human Landscape", hvorefter fokus i det næste kapitel rettes mod gravmaterialet i ældre jernalder. Herschend fremhæver en bevidst brug af gravenes placering til en kompleks ordning af landskabet. Der lægges kraftig vægt på fraværet

af grave, og bl.a. herudfra argumenteres for, at gravpladserne skal forstås i en form for indvielses-perspektiv, hvor gravene – og specielt de rige af dem – repræsenterer en særligt overvejet etableringssituation. Kapitlet bygger på en læsning af den indre struktur og landskabsmæssige placering for en række udvalgte gravpladser: Fra Danmark er det Grøntoft, Vendevej, Vorbasse, Høje Tåstrup og Skovgårde, fra Öland er det Fagerum, Rosendal og Gösslunda, og i Målar-området Kyrsta-Vaxmyra og Trekanten-Björkgården.

De to følgende kapitler omhandler bebyggelsen. Det første kapitel har fokus på forbindelsen mellem husets levetid og beboernes biografi, samt på en form for balance- eller ligevægtsideal, som, Herschend mener, udgjorde et grundlæggende organisationsprincip i især den førromerske jernalder, både materielt og konceptuelt. I arkitekturen kobles dette balance-ideal til forskellige former for symmetriakser. Fremkomsten af en dominerende gård i landsbyerne ses som en generel og afgørende udvikling mod slutningen af førromersk jernalder.

Det følgende kapitel er i højere grad orienteret om landsbyerne og en diskussion af de faste principper for huskonstruktion og bebyggelsesstruktur, som synes at fremkomme i fundmaterialet fra ældre til yngre romersk jernalder. Der argumenteres for, at disse regelmæssigheder afspejler nogle styrede udlægningsprincipper, der kobles til dels det tidligere diskuterede sociale hierarki i bebyggelsen og dels en inspiration fra en romersk måde at tænke og organisere sig på. Desuden indeholder kapitlet overvejelser omkring betydningen af den udvidelse af husholdet, der antages at følge med den fysiske langhusudvidelse i yngre romertid, og den medfølgende stabilisering af gården, som Frands Herschend også mener, kan iagttages på samme tid. Udviklingen forklares som en indskrænkning af retten til at oprette nye hushold ved ægteskabsindgåelse.

Det femte kapitel rummer en sammenstilling af romertids Öland og den samtidige Siwa-oase i Egypten på grænsen til Libyen. Målet er at opnå en karakteristik af konsekvenserne af det romerske imperium på mindre fællesskaber og samfund i periferien uden for den romerske verden.

Kapitel seks beskæftiger sig med krig og militær – dets indflydelse på ældre romertid til ældre germanertids samfund, og dets afspejling i det arkæologiske fundmateriale. Der er diskussion af den rumlige organisering af konflikt og forsvar til havs og lands bl.a. med fokus på Fyn. Kapitlet rummer også en fortolkning af våben-/krigsbytteofringer, en diskussion af karakteren af alliancer og strukturer i jernalderens opfattelser af venner og fjender. Endelig fremføres det 6. århundrede som et afgørende nybrud i samfundsudviklingen forårsaget af jernalderens konflikthistorie.

Det afsluttende, syvende kapitel benævnes "Synthesis" og vender tilbage til nogle af bogens hovedtemaer og hovedtræk i udviklingen fra førromersk til ældre germansk jernalder.

Generelt er bogen kendetegnet ved en meget stor bredde i de temaer, der berøres, og ud over de kapitelbundne emner er der en række fænomener, der optræder på tværs, som f.eks. problemstillinger om ret til jord, hallerne og de skriftlige kilders vidnesbyrd (ikke mindst Tacitus og Beowulf).

De mange temaer reflekteres også i bogens struktur. Der er en grunddisposition med nogle hovedsigter for de enkelte kapitler og en overordnet progression, men det vil være synd at sige, at de virker som en stram styring af indholdet. Der er et vist præg af *stream of consciousness* over teksten med utallige spring i både tid, rum og temaer og med mange sidebemærkninger af mere eller mindre motiveret karakter, som f.eks. henvisninger til CIA's fangetransporter og Al Gores klimadiagrammer. Selv om der er en overordnet pointe med inddragelsen af Siwa-oasen, så bidra-

ger den i nogen grad til samme helhedsindtryk. Der er heller ikke en streng fokus på den ældre jernalder, men talrige og i nogle tilfælde lange ekskursioner til den yngre jernalder. De mange linjer frem i tid afspejler nok delvist intentionen om bogen som optakt til et kommende studie med en senere kronologisk fokus, men det giver også et vist essay-præg frem for syntese-karakter.

Bogen bliver dermed heller ikke en syntese i den forstand, at den giver et overblik over fundmaterialet fra ældre jernalder eller de studier, der har været gennemført omkring perioden. Der er tale om en forholdsvis selektiv brug af lokaliteter og litteratur. Teksten fremstår snarere som en sammenstilling af et rigt væld af læsninger af konkrete fundsituationer, iagttagelser af mønstre og præsentation af ideer om, hvad disse mønstre repræsenterer. Nogle af ideerne forekommer mere sandsynlige end andre, og generelt må der siges at være en kraftig vægtning af en tolkende læsning frem for diskussion og argumentation. Da en del af tolkningerne er ret vidtgående og gør op med gængse forestillinger, kan man til tider mangle en stærkere underbygning af de præsenterede fortolkninger. På den måde kommer værket til at kræve et omfattende forudgående kendskab til perioden og materialet, for at man kan vurdere de forklaringer og læsninger, der præsenteres.

Den selektive indgang medfører, at væsentlige arbejder, der nok kunne have været relevante for bogens temaer, enten er fraværende eller meget kortfattet behandlet. Det gælder eksempelvis Claus Kjeld Jensens studier af førromersk jernalders kronologi og de markante brud i perioden (for den sags skyld også Beckers kronologiske arbejde), det gælder Borremose-komplekset, ligesom flere af de nordjyske byhøjsundersøgelser og de skånske undersøgelser af bebyggelse og landskab er meget kortfattet repræsenteret. De forklaringer, der vægtes af Frands Herschend, har forholdsvis klare paralleller til hollandsk forskning i arbejder

af Harry Fokkens, Fokke Gerritsen, Stijn Arnoldussen, David Fontijn, Nico Romyans og Frans Theuws, men af dem er kun Gerritsen repræsenteret ved en enkelt reference til en artikel. Leo Webleys "Iron Age Households", der udkom i 2009, og som også repræsenterer en syntese for ældre jernalder, har Frands Herschend nok i praksis ikke haft mulighed for at forholde sig til, men ved sammenligning er det slående, hvor stor forskellen er i de to værkers tilgang og referencer.

Af teknisk karakter bør det nok også nævnes, at figursiden kunne have haft gavn af yderligere redigering. Der er en del fejl i figurtekster, gentagelser af figurer og signaturer, hvis farver ikke kan skiller ad.

De store kvaliteter i Frands Herschends bog ligger i det væld af iagttagelser og originale, kvalificerede tolkningsforslag, som præsenteres samt i introduktionen af en række nye begreber til forklaringen af jernaldersamfundet og dets udvikling. Der tages fat i en række strukturer, som i hvert fald delvist har været erkendt i det arkæologiske materiale i en årrække, men Herschend præsenterer nogle forklaringer, der går imod de traditionelle opfattelser, og dermed rummer de også grundlaget for et opgør med en række af de fast etablerede forklaringsmodeller i jernalderforskningen.

Mange af Herschends forslag og præmisser kan diskuteres: Der er en kraftig vægt på *social engineering* med bevidste valg og planlægning – ikke mindst fra elitens side – på bekostning af mere indirekte og socialt bredere generative principper. Korreleringen af gårdsstørrelser med indbyggertal er meget direkte og anvendes til vidtgående tolkninger. Forskellige udgraveres tolkninger af pladsudviklinger accepteres gennemgående ukritisk – og i nogle tilfælde i deres oprindelige form på trods af senere tolkningskorrektiver (f.eks. ved Vorbasse og centralpladstolkningerne af Dankirke og Dejbjerg), hvilket står i kontrast til den i øvrigt kritiske og nuancerede holdning til andre forskeres forskelli-

ge forklaringer af jernaldersamfundet. Regionale forskelle er nedtonet, og repræsentativiteten af de anvendte fund er nok fremhævet en del.

På trods af det diskuterbare i nogle af tolkningsforudsætningerne, så er hovedindtrykket stadig, at bogen introducerer en række nye ideer og fortolkningstemaer, som man kan håbe på giver anledning til en fornyelse af den sydiskandinaviske jernalderarkæologi og dens forskningstemaer. Det gælder omkring alternativer til allerede eksisterende temaer som f.eks. diskussionen af rettigheden til at oprette gård, sammenhængen mellem husarkitekturens udvikling og den demografiske historie på gårdene. Det gælder også mht. introduktionen af nye temaer, der kun i meget beskedent omfang har været studeret indtil nu, som f.eks. betydningen af fraværet som en forhistorisk realitet og ikke kun et kildekritisk fænomen, idealer og mentale principper bag landskabsorganisation, forekomsten af bevidste systemer bag udlægninger af både bebyggelser og gravpladser samt forbindelserne mellem landsby- og landskabsorganisation. Det er i disse originale måder at anskue tingene på, at bogen har sin største virkning og forhåbentlig sin blivende værdi som kilde til inspiration.

Mads Kähler Holst

Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Aarhus Universitet

Charlotta Hillerdal: *People in Between. Ethnicity and Material Identity – a New Approach to Deconstructed Concepts.* Universitet. Uppsala 2009. 317 sider. ISBN 978-91-506-2107-5. Bogladepriis ikke oplyst.

Hillerdals doktorgradsavhandling er en kritisk tilnærming til arkeologiens (og andre vitenskapers) bruk av begrepet etnisitet. Gjennom en rekke illustrerende eksempler bygger hun opp grunnlaget for en ny tolkning for forståelse av vikingtidens

byer og ikke minst deres forsvinning. Selv om disse to tema kanskje ikke umiddelbart synes å henge nært sammen, lykkes det Hillerdal å overbevise om at det kan være en nær forbindelse mellom identitet og diskontinuiteten mellom vikingtidens og den tidlige middelalderens byer.

Boken innledes med en teoretisk gjennomgang og kritikk av også nyere etnisitetsteorier og bruken av begrepet i forbindelse med materiell kultur. Ikke minst kritiserer hun mange nyere arbeider for i all for høy grad å videreføre et essensialistisk syn på kultur og etnisitet. I stedet legger Hillerdal opp til et mer kontekstuet og situert perspektiv. Et vesentlig poeng for henne er at etnisitet må forstås som relasjoner mellom medlemmene i et kollektiv. Disse danner utgangspunkt for et fellesskap som da finner sin legitimitet i en felles eller antatt felles historie. Hun argumenterer godt for at det er nesten umulig for arkeologien å lete etter eller gjenfinne bestemte etnisiteter, men at vi kan ha mulighet for å identifisere prosesser, som fører til dannelse av identiteter.

En stor del av boken består av 3 eksempler eller 'cases'. Det første omhandler Varjagerne (Varangians) i Russland. Dette er først og fremst et kritisk forskningshistorisk kapittel, som demonstrerer hvordan forskningen bestandig har vært situert i en mer eller mindre eksplisitt politisk kontekst. Helt fra de tidligste akademiske studier har skandinaviske og russiske forskere fremhevet henholdsvis den skandinaviske og den slaviske kulturs betydning for fremveksten av den russiske stat med utgangspunkt i materialet fra Staraya Ladoga, Holmegård (Novgorod) og et par andre områder. Videre understrekes det hvordan forståelsen av de sosiale, kulturelle og etniske forhold relatert til Varjagerne begrenses av det essensialistiske perspektivet. Selv størsteparten av den nyere arkeologiske forskningen holder fast i etniske grupperinger som 'skandinavisk', 'baltisk' og 'slavisk'. Med andre ord, noe

av konklusjonene er gitt på forhånd. Dette hindrer en analyse på materialets egne premisser, og kan lett føre til at debatten låser seg.

Noe av det meget interessante og nyttige ved boken er at Hillerdal stadig trekker inn relevant teori og eksempler fra andre geografiske områder. Innledningsvis i det neste kapitlet diskuterer hun World System Theory, post-kolonial teori, og en rekke sentrale arbeider omkring grensestudier. Senere diskuterer hun også hybriditet. Kapitlet forøvrig gjennomgår historien til de Canadiske Métis. Valget av Métis er meget interessant, fordi det er en situasjon hvor vi kan følge utviklingen av en selvstendig etnisk gruppe fra ikke-eksisterende før pelshandelen og til de anerkjennes som en av tre Canadiske urfolksgrupper i 1982.

Det er ikke minst gjennom dette eksempelet at Hillerdal klarer å påvise hvordan identitet er noe dynamisk, kontinuerlig under forandring. Métisene vokser frem gjennom ekteskap mellom pelsjegere og andre innvandrere, men etablerer seg fort som en egen gruppe med særlige roller innen pelshandelen og i forholdet mellom lokalbefolkning og europeere. Frem for å være definert ut fra rase karakteriseres Métisene i begynnelsen primært ut fra sin levemåte og rolle i handelsnettverket. I løpet av 1800-tallet endrer dette seg, samtidig med en økende europeisk innvandring blir også rase stadig mer sentralt i synet på gruppen. Fra å være en anerkjent og svært viktig partner forskyves deres status og de blir stadig mer ekskludert. Mens de i begynnelsen inntok en 'mellomposisjon' (middle ground) med en egen identitet, forskyves det politiske landskapet, slik at de faller mellom alle kategorier: de er ikke indianere og de er ikke europeere. Først mot slutten av de 20. århundre gjenvinner de formelt sin identitet, men da på nye premisser. Med andre ord: identitet og etnisitet er under konstant forandring, med ulikt innhold og vurdert på ulike måter.

Hillerdals tredje eksempel er fra øya Ruhnu utenfor dagens Estland, hvor befolkningen siden 1300-tallet har talt svensk. Gjennom mange århundrer opprettholdt befolkningen en egen identitet, som først syntes å forsvinne hen i mot midten av det 20. århundre, hvor man i stigende grad begynte å oppfatte seg som svenske og evakuerte til Sverige i 1944. I presentasjonen og diskusjonen kommer det godt frem at det over tid har vært store avvik mellom hvordan øyas beboere så seg selv og hvordan de ble kategorisert av utenforstående. Igjen er dette et eksempel på hvordan en befolkning gjennom lang tid har en egen 'midt-imellom' (in-between) identitet. Et aspekt som kommer mindre godt frem her og for så vidt i hele boken, er betydningen ikke bare av gruppens egen tilskrivning av identitet, men i høy grad de omgivende samfunnskategorisering av dem. Både når det gjelder Métis og Ruhnu-befolkningen er synet utenfra en viktig faktor i den historiske utviklingen av gruppens identitet.

Det avsluttende kapitlet gir en analyse av vikingtidens byer: Ribe, Hedeby, Birka og Kaupang. Hillerdal avviser først at disse byer skulle være organisert av kongemakten. Hun mener nok at de må være gitt land av aristokratiet, men ser forøvrig byene som selvstendige enheter, basert alene på håndverk og handel. Denne helt egne praksis, beboernes særegne rolle i det større samfunnet, mener hun danner utgangspunkt for fremveksten også av en egen identitet i disse byer. Hun ser dette som en ganske åpen og inkluderende identitet som gir rom for stor fleksibilitet og hybride praksiser. Etter hvert som kongemakten vokser seg sterkere truer dette maktens behov for homogenisering og institusjonalisering, og løsningen blir å flytte byene til nye lokaliteter og organisere dem etter de nye strukturelle behovene.

Generelt for studiene i boken er at de er ganske omfattende beskrevet. Dette har både fordeler og ulemper. På den ene siden

får leseren en grundig indføring med mange henvisninger, på den andre siden mister man av og til fokus på temaet for boken. Litt flere kart og illustrasjoner kunne også med fordel ha vært brukt.

Hillerdal lykkes med å vise at forutinntatte forventninger til funn av etniske grupper hindrer forskningen. Hun velger i sine analyser å fokusere på 'middle ground' og grupper 'in-between' og viser at det å studere situasjoner der det kan utvikle seg egne hybride identiteter kan være fruktbart. Hillerdal har skrevet et meget interessant bidrag til etnisitets- og identitetsforskningen.

Charlotte Damm

Institutt for arkeologi og sosialantropologi
Universitetet i Tromsø

Xenia Pauli Jensen og Lars Christian Nørbach: *Illerup Ådal 13, Die Bögen, Pfeile und Äxte*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter. Højbjerg 2009. 288 sider. ISBN 978-87-88415-62-9. Bogledepris: 350 DKK.

Størstedelen af det 13. bind i serien om fundene fra Illerup Ådal omhandler buerne og pilene fra fundet. Xenia Pauli Jensen giver til en begyndelse en oversigt over, hvor i fundkomplekset der er fundet udstyr, der kan relateres til bueskydning. Langt den overvejende del er fundet i de koncentrationer, der kaldes A, men også enkelte fra A/B og C. Få genstande hidrører ikke fra nogle af koncentrationerne. Der er bueskydningsudstyr i rundt regnet halvdelen af de 69 koncentrationer, men derudover drages der ingen vidtgående konklusioner om materialets fordeling. Selv for pilespidsernes vedkommende, kan der ikke konkluderes noget omkring fordelingen på pladserne. Det fremføres, at udgraveren formoder, at en del af materialet er flydt rundt i søen efter ofringen. I fire tilfælde er der fundet pile i bundter, og

det foreslås, at der kan være tale om indhold af organiske, nu helt forsvundne, pilekoggere. Når antagelsen er, at våbnene er ofret i vand, er en bundtning den eneste mulighed for, at pilene kan forblive samlet – og der er et kogger bestemt en mulighed, men ikke den eneste.

Forfatteren giver et hurtigt og godt overblik over den hidtidige forskning i buer og pile, ikke bare fra jernalderen, men også i forhistoriske buer generelt. I afsnittet skitseres oven i købet en typologi, der baserer sig på tre elementer: senekærvens form, grebets form og tværsnit samt buens generelle tværsnit. Form og tværsnit er lidt løst defineret via beskrivelser som afrundet D-formet eller oval, og som generel beskrivelse rækker det fuldkomment. Mere matematisk begrundede definitioner ville ikke give mening. Elementerne kan kombineres og er ikke som udgangspunkt kronologisk betingede. Dermed danner de et glimrende grundlag for fremtidige beskrivelser af buer.

I kapitel 4 gennemgår forfatteren pilespidserne fra fundet. Ja, ikke alene det. Kapitlet er et koncentrat af forfatterens magisterspeciale, og der går grundigt til værks, idet der foreslås en typologi over pilespidserne fra yngre romersk jernalder i Skandinavien og det germanske område nord for Limes. Typologien er beskrevet på baggrund af 1.500 pilespidser fra 38 fundpladser i det nuværende Danmark. Forfatteren har således undersøgt pilespidser fra både mosefund og gravfund. Spidserne deles op i tre hovedkategorier, der synes at skille sig naturligt ud i materialet samt en fjerde, en restgruppe, der ikke passer med de andre. Type I er bladformede spidser. Der skelnes mellem spidser, der er over og under 14 mm i bredde. IA betragtes som rene jagtspidser, mens IB er jagtegnede, men ikke nødvendigvis kun jagtrelaterede spidser. Type II, der er nåle/syleformede spidser med firkantet tværsnit, er specialiserede til krigsbrug. Type III er benspidser af mere eller mindre trekantet tværsnit. Også disse

betrages som krigsspidser. En sammenligning af pilespidserne i de forskellige våbenofferfund viser, at antallet af specialiserede krigsspidser stiger med tiden. Viemose og Illerup er de fund, der har den højeste grad af jagtegnede spidser i fundene. Også inden for Illerupofringerne ses tendensen dog til at gå mod mere ensartede og mere krigsspecialiserede pilespidser. Plads A rummer således 40% jagtegnede spidser, mens plads C kun rummer 20% jagtegnede spidser. Forfatteren foreslår, at brugen af bue og pil som krigsvåben er stigende i perioden, og at den standardisering, der allerede tidligt i yngre romersk jernalder ses for spyd, lanser og skjolde, først slår igennem som buer og pile og bliver en værdsat del af de germanske hære. Jeg er enig i konklusionen, at våbnet synes at vinde større indpas i bevæbningen i løbet af yngre romertid, men det er måske lidt flot at tale om standardisering af pilespidserne. Der findes dog en del undertyper, der viser, at de ikke alle er lavet over samme skabelon. Omvendt er det yderst simple spidser, som næsten ikke kan undgå at blive temmelig ens. Det virker derfor mere rimeligt at anlægge disse betragtninger over de mere komplicerede spyd og lanser end pilespidserne.

Det er interessant, at forfatteren kan påvise tre horisonter, der kan relateres til bue- og pilmaterialet: Det romerske Europa, der domineres af treffigede pilespidser og kompositbuer, Germanien nord for Limes, der domineres af brede bladformede pilespidser (men hvorfra buer mangler i fundmaterialet) og så det skandinaviske område, der domineres af pilespidstyperne I, II og III samt langbuer i takstræ. Interessant er det også, at der findes bue- og pilmateriale i gravfund i såvel rige som mere fattige fundsammenhænge ja sågar i børnegrave.

Efter en kort gennemgang af væsentlige fund af forhistoriske pileskafter fra Danmark og Skandinavien etableres, som for

buerne, en ikke kronologisk funderet typologi, der bruges til en beskrivelse af materialet. De 250 pile fra Illerup Ådal beskrives i generelle træk, og hovedkonklusioner drages. Endelig sammenlignes skafterne med de publicerede skafter fra Viemose og Nydam. Hovedkonklusionen er, at skafterne fra de tre fund i store træk ligner hinanden. Enkelte interessante variationer mht. valget af skaftmateriale fremhæves, lige som valget af havørnefjer til styrefjer fremhæves. Brugen af ørnefjer til jernalderpile er først set af Harm Paulsen i hans gennemgang af Nydam, men tilføjes interessant ny viden, idet det godtgøres, at aftryk fra Illerup også indeholder aftryk af havørnefjer, og muligvis også trane eller stork. Paulsen kunne påvise, at der var pile med to modstående faner af havørn, mens de to øvrige må have været fjer fra andre fugle f.eks. svane. Det har formentlig ikke haft nogen praktisk funktion, men man har sandsynligvis bevidst søgt effekten af de forskelligt farvede fjer på samme pil, hvilket giver et sjældent indblik i jernalderkrigernes æstetiske sans. Det fremgår ikke, om samme analyse er foretaget på Illerupmaterialet?

Undertegnede har selv beskæftiget sig med buer og pile som genstandsmateriale, så jeg er helt klar over, hvor besværlige buer og pile er i afbildningsammenhæng. Enten kan man tegne buerne fuld figur i så lille målestok, at illustrationerne dårligt siger noget – på fotografier ligner de lakridsstænger. Eller også må man ty til den gode, men dyre løsning, at lave større afbildninger som folde ud blade. Jeg synes, det ville have klædt det nærværende værk at have i det mindste et par anstændige afbildninger af nogle af de komplette pile, den komplette bue og buefragmenterne. Nu er kun den komplette bue tegnet i 1:6, og de øvrige buer er afbildet i form af de skitsetegninger (omrids), der er lavet af dem i fundpositionen. Det er efter min mening ikke tilstrækkeligt.

Det overordnede billede er, at der er tale om et særdeles solidt gennemarbejdet materiale, der relaterer fundet til lignende fund fra især det skandinaviske område. Hermed publiceres og behandles dette vigtige funds materiale af buer og pile endelig. Jeg er desuden enig med forfatteren i, at det bliver spændende at kunne inddrage det store materiale fra de nyere Nydamgravninger i analysen og se, om det kan bidrage med ny viden.

Nærmest som et appendix til buerne og pilene virker Lars Christian Nørbachs gennemgang og analyse af de 30 økser fra Illerup. De fleste er skafthulsøkser, mens en håndfuld er skafthapøkser. Økserne fra plads C stemmer typemæssigt overens med økser fra periode C og D i Mellem-skandinavien. Hermed synes de også helt at bekræfte udgraverens formodning om angribernes oprindelsessted. Økserne fra plads A/B kan deles op i tre hovedtyper, hvoraf de to ikke kan stedfæstes nærmere end Skandinavien/Nordtyskland. En tredje type kan derimod henføres til det polske område. Igen tolkes fundet således, at det bekræfter udgraverens formodning om, at hovedparten af hæren kom fra Skandinavien, mens en mindre del kom fra kontinentet.

Forfatteren antager, at der er tale om redskaber og ikke våben. Uden tvivl har det været udmærkede redskaber, men mon ikke de også har været anvendt i kamp. Ser man på de i øvrigt udmærkede tegninger af økserne, får man et indtryk af slanke og lette redskaber/våben, som, udover at være uundværlige i lejren til reparationer, brændte mv., sikkert vil have en forfærdelig effekt på lette og tynde skjoldbrætter.

Ole Nielsen
Holstebro Museum

Rud Kjems: *Niels Sørensen. Træhandleren der tolkede skåltegnene.* Skive 2009. 404 sider. ISBN 978-87-88126-24-2. Bogladepris 198 Dkk.

Man har aldrig hørt om manden og spekulerer på, om han virkelig har været så betydningsfuld, at det skulle være ulejligheden værd at læse 404 sider for at blive kloge på træskohandleren Niels Sørensen (1863-1919), der i 1910 var med til at grundlægge Skive Museum. Og lad det med det samme være sagt, at for en ikke-Sallingbo forekommer bogens omfang at værre større end mandens betydning. På den anden side er det en velskrevet og velillustreret bog, og orker man at kæmpe sig gennem de mange sider, oprulles en stribe interessante tidsbilleder. Først og fremmest fra livet i Vestsalling, men med et fornuftigt nationalt perspektiv.

Bogen tegner billedet af en opvakt, videbegærlig og entusiastisk mand, der livet igennem var i konstant økonomisk uføre, men lige netop klarede sig, fordi han havde venner, der sørgede for, at det ikke gik helt galt. Han stammede fra Himmerland. Kom fra små kår, men formåede at skrabe så meget sammen, at han kunne komme på højskole. Forsøgte sig som friskolelærer og kom 1890 til Salling for at blive brugsuddeler i Lem, hvilket var en fiasko, og han ernærede sig siden som træhandler eller rettere som træskohandler.

Hans tilgang til livet var idealistisk, og han var dybt optaget af tidens folkelige og politiske strømninger. Først og fremmest afholdssagen. Han var en ivrig og velskrivende samfundsdebattør. I begyndelsen mest på Skive Social-Demokrat og senere på det radikale Skive Folkeblad, hvortil han med tiden blev fast leverandør. Først og fremmest af lokalhistoriske og arkæologiske artikler.

Læseren vil nu være fremme ved side 109, hvoraf de sidste 45 var en yderst grundig gennemgang af afholdsbevægelsens historie med mange og lange citater af ind-

læg fra afholdsbevægelsens længst forglemte modstandere og tilhængere. Mest interessant er vel, hvad Niels Sørensen og hans ven Jeppe Aakjær mente.

På de næste 21 sider stifter Niels Sørensen og andre gode folk Historisk Samfund for Skive og Omegn samt Skive Museum. Men på grund af rod og tyverier har museet ikke bevaret meget om Niels Sørensen, der både var hovedkraften bag museet og dets første leder.

Og nu til det, der må have bredest interesse uden for Salling, nemlig afsnittene om Niels Sørensens virksomhed som folklorist og arkæolog og hans samarbejde med Dansk Folkemindesamling, Dansk Folkemuseum og Nationalmuseet. To afsnit, der er gode at få forstand af, hvis man vil forstå, hvordan det yderste led i disse landsdækkende institutioners indsamlingsvirksomhed egentlig fungerede.

På det folkloristiske område gjorde Niels Sørensen en stor indsats både som indsamler af folkeminder og som mellemmand ved erhvervelsen af bygninger og genstande til Frilandsmuseet. Væsentligst er nok hans virke som fotograf, og bogen viser en stribe af Niels Sørensens bedste billeder.

Mærkeligt i afsnittet "Folkloristen" er historien om, hvordan det i 1912 lykkedes Sørensen at drage snurrevoddets opfinder, Jens Væver, frem af glemslen, og hvordan dette fik pressen til at gå i selvsving, hvad der siden indbragte Jens Væver både et ridderkors, et kongeligt håndtryk og en mindesten. Historien frister til overvejelser om Sørensens motiver, men Kjems har tilsyneladende ikke gjort sig sådanne.

Det arkæologiske afsnit på 103 sider består for det meste af fundberetninger, der starter med, at Sørensen indberetter et fund til Nationalmuseet eller med, at Nationalmuseet beder Sørensen kigge på et fundsted. Oftest et gravfund der er fremkommet ved sløjfning af en gravhøj. Hvis museet kan, sender de en arkæolog, men efterhånden kan Sørensen selv, og det bli-

ver ham, der trods armod og tuberkulose må forsøge at holde trit med ødelæggelserne. Kjems fremstiller dette som amatørarkæologens heroiske kamp for at redde umistelige kulturværdier, hvad det også er, men han er tilsyneladende blind for, at de voldsomme ødelæggelser skyldtes, at den karismatiske, tyranniske og stokkonservative Sophus Müller var direkte modstander af det, han kaldte "tvangsfredninger", og dermed er skyld i, at Danmark haltede langt efter vore nabolande, når det gjaldt beskyttelsen af vore oldtidsminder. Årsagen var, at den af Sørensen så højt beundrede direktør var bange for, at strømmen af friske oldsager ville tørre ud, hvis Nationalmuseet lagde sig ud med de danske bønder.

Kjems gør til sidst et stort nummer ud af, at Sophus Müller angiveligt tilranede sig den tolkning af skåltegnene, som den dødsmerkede Sørensen forsøgte at få trykt i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. Han har tilsyneladende svært ved at forstå et menneske, der var så kompliceret som Müller. Niels Sørensen gjorde det, da han indså, at Müller satte ham, gårdmænd, husmænd og arbejdere "i Klasse med andre Graveredskaber: en Skovl, en Greb eller en Spade". Det samme gjorde Jeppe Aakjær vel, da han gik i brechen for vennen hos en "stokdøv Olding som Vorherre har fritaget for at høre enhver generende Indvending". Jo, der er godbidder at finde, hvis man vil forsøge at forstå, hvordan den danske museumsverden var skruet sammen for hundrede år siden.

Kjems er en nysgerrig og engageret forfatter med lyst til fordybelse i stort og småt. Han er tydeligvis så optaget af at trække denne sære snegl af en træskohandler ud af glemslen, at han ikke kan modstå fristelsen til at tro, at læseren synes, at alt, hvad Niels Sørensen har foretaget sig, og alt, hvad der er foregået omkring ham, interesserer læseren lige så meget som han, der møjsommeligt har ledt det frem. Men sådanne læsere er sjældne,

og billedet af Niels Sørensen havde stået klarere, hvis Kjems havde strammet tekst og omfang. Men orker man de mange sider, er der mange overraskende oplysninger om mangt og meget f.eks. om G.V. Bloms målesystem. Men at Blom skulle være den første, der fotograferede sine udgravninger, er vist at forbigå Vilhelm Boye.

Sven Thorsen
Nykøbing Falster

Iben Skibsted Klæsøe (red.): *Viking Trade and Settlement in Continental Europe*. København 2010. 165 sider. ISBN 978-87-635-0531-4. Bogleddpris: 250 DKK.

Vikingerne rejste til nær og fjern, heriblandt det kontinentale Vesteuropa. Deres aktiviteter i denne del af verden har imidlertid ikke sat sig store spor i den arkæologiske faglitteratur, og dette hul forsøger "Viking Trade and Settlement in Continental Europa" at tage et skridt imod at fylde.

Antologien består af otte uafhængige artikler af redaktøren selv, Jan Bill, Egge Knol, W.J.H. Verwers, Laurent Mazet-Harhoff, Jens Christian Moesgaard, Joël Callais og Else Roesdahl og dækker forskellige vinkler på studiet af livet i vikingetiden, f.eks. skibsfart, kunst, numismatik og regional geografi.

De otte artikler er meget forskellige i forhold til både omfang og indhold. Ved første øjekast giver dette antologien et lidt usammenhængende præg, en tanke som imidlertid gøres til skamme ved gennemlæsning, idet den samlede kvalitet af bidragene trods alt giver publikationen et fint og helstøbt udtryk.

Bogens illustrationer er mange, smukke og velvalgte og understøtter artiklernes indhold. Layoutet er helstøbt og medvirker til oplevelsen af antologien som en helhed. Brugen af både sort/hvid og farveillustrationer understreger materialets diversitet, og gør det til en fornøjelse at læse bogen.

Jan Bills bidrag betragter den skibsteknologiske baggrund for vikingernes tilstedeværelse i Vesteuropa. Der er i nogen udstrækning tale om diskussioner, der har været bragt andre steder og i andre sammenhænge, men hér sættes de tydeligt i sammenhæng med bogens emne, den vestvendte ekspansion samt handelen og bosættelsen i forbindelse hermed. Bill gør på smuk vis skibsmaterialet til medie for forståelsen af ikke blot en teknologisk udviklingsproces, men også en samfundsmæssig, økonomisk og militær modning i denne periode, hvor behovet for større, sikrere og specialiserede fartøjer har været bestemt af de overordentligt ekstroverte aktiviteter.

Laurent Mazet-Harhoff præsenterer i sit bidrag et fremragende studie af den lokale topografis betydning for vikingernes adgang til de rige områder omkring den nedre del af Seinen. På trods af hans baggrund som arkæolog er der her tale om en udpræget kulturgeografisk tilgang, hvad der imidlertid ikke må forstås som noget negativt. Ved systematiske analyser af infrastrukturen og bebyggelsesmønstrene imellem Seinens udmundning og Rouen, og sammenholdt med stednavne og skriftlige kilders oplysninger, identificerer han fire steder i området, hvor man i fremtiden ville kunne forvente at finde en høj koncentration af vikingeartigheder. Mazet-Harhoff betragter stedet og processen ud fra et ønske om at forstå, hvilken rolle vikingerne spillede i dette områdes transformation omkring år 1000 og producerer et godt oplæg til fortsatte studier af dette.

Else Roesdahl præsenterer en syntese over fire formidable kunstgenstande, der trods deres beskedne antal viser en imponerende udsagnskraft. Der er tale om Cammin-skrinet fra Polen, Bamberg-skrinet fra Tyskland, Skt. Stefans-sværdet fra Tjekkiet og León-æskan fra Spanien. Roesdahl omtolker disse fra plyndringsgods til fyrstegaver, givet af formentlig danske konger til centraleuropæiske fyr-

ster eller prinser i en tid med rigsdannelser og religionsskifte. Disse gaver har været et led i det omfattende netværk af diplomatiske forbindelser, der i denne periode fandtes imellem de forskellige hoffer i syd og nord. Artiklen præsenterer ikke mindre end to sjældent beskrevne og vanskeligt tilgængelige objekter, og tilsammen med sin nytolkning udgør den et væsentligt bidrag i publikationen til forståelsen af det nordeuropæiske politiske netværk på denne tid.

I et numismatisk detalstudie undersøger Jens Christian Moesgaard vikingernes indflydelse på økonomi og samfund i de nordlige dele af Tyskland, Holland og Frankrig. Den udmærkede artikel dækker en række aspekter af numismatikens muligheder i forhold til et regionalt studie som dette og giver et godt overblik over de metaløkonomisk baserede forbindelser imellem de nye områder i vest og hjemlandene, samt vikingernes påvirkning af den lokale økonomiske praksis i det fremmede. Moesgaard diskuterer meget væsentligt kompleksiteten i at arbejde på tværs af så mange landegrænser, som dette område omfatter, idet f.eks. forskellig lovgivning for metaldetektorer i høj grad påvirker det numismatiske billede hen imod en aktivitetsmæssig tyngde i Holland, hvor dette måske blot er et udtryk for indsamlingsstrategi.

Ovenstående er en beskrivelse af fire af bogens bedste artikler. De er alle solide bidrag af høj faglig kvalitet, som står udmærket alene. Alene står de imidlertid også, for antologiens fatale akilleshæl er manglen på en sammenfatning, der diskuterer det emne, der lægges frem i titlen: "Handel og bebyggelser i det kontinentale Vesteuropa". En sådan sammenfatning ville, ikke mindst på baggrund af det relativt smalle og specialiserede udvalg af bidragsydere, have hjulpet forståelsen af den overordnede problemstilling på vej. Alene det ti-år, der er gået siden en del af artiklernes afslutning, har frembragt mange nye dis-

kussioner, ikke mindst af de større linjer i det komplekse, nordeuropæiske vikingetidssamfund og de mange diskussioner, der er affødt af denne udvikling, kunne fint have fundet plads i en publikation som denne. Som spydspids ind i et nyt område kunne man have ønsket, at bogen i endnu højere grad havde lagt en retning for, hvorledes fremtidens forskning kunne foregå. Om baggrunden for dette fravalg kan man kun gisne.

Trods disse indvendinger rummer antologien, som man kan forstå, mængder af nyttig viden samt indføringer i forskellige kildegrupper og områder. Bogens artikler er generelt af høj kvalitet, yder hver især væsentlige bidrag til forståelsen af vikingernes aktiviteter i det kontinentale Vesteuropa og viser tydeligt en stærk og voksende interesse i dette forskningsfelt.

Poul Baltzer Heide
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Aarhus Universitet

Jan Peder Lamm, Sigrīd Frizlen, Romas Jaročkis, Gintautas Zabiela
(eds.): *Apuolė. Ausgrabungen und Funde 1928-1932*. Hrsg. Jan Peder Lamm. Klaipėda 2009. 227 sider. ISBN 978-9955-18-405-8. Bogladepris ikke oplyst.

Det er i løbet af de sidste to årtier blevet en almindelig litauisk skik at udgive fundmateriale fra tidligere arkæologiske udgravninger – et arbejde der, af den ene eller den anden årsag, forblev ugjort under de dengang rådende sovjetiske forhold. I de fleste tilfælde drejer det sig simpelthen om of-fentliggørelsen af et givent fundmateriale, uden dog hverken at anvende særlig megen plads til eller lægge synderlig vægt på materialets fortolkning. Foreliggende beretning af udgravningerne i Apuolė udgør i denne henseende ingen undtagelse, skønt den er inspireret af svenske arkæologers

deltagelse i projektet. Det sidste synes at være den vigtigste årsag til, at bogen ikke blev udgivet på litauisk, men på tysk, der ubetinget var 1930'ernes vigtigste fællesprog indenfor nordeuropæisk arkæologi.

Anlægskomplekset bestående af Apuolė-borgens voldsted, boplads og gravplads ligger i den litauiske del af Kurland godt 40 km fra kysten. I årene 1928-32 foretog litauiske og svenske arkæologer fælles udgravninger på voldstedet og gravpladsen, også nogle af datidens ledende lettiske oldtidsforskere tog undertiden del i arbejdet. Udgravningerne vakte allerede dengang stor opmærksomhed; alligevel forblev fundmaterialet herfra ukendt for offentligheden. Det sidste skyldtes velsagtens den efterfølgende sovjetiske besættelse og krigen, der efterlod såvel fund som forskere på hver deres side af de nye politiske grænser.

Bogen består af to dele. Den første, skrevet af Birger Nerman, er en fremlæggelse af hans udgravninger i Apuolė i begyndelse af 1930'erne samt en analyse af fundene. Skønt Nerman selv aldrig opnåede at offentliggøre sine resultater, har redaktøren Jan Peder Lamm tilføjet et sammendrag af hans undersøgelser i Apuolė, baseret på et forelæsningsmanuskript fra Nermans hånd. Forelæsnningen blev formodentligt holdt i 1937 og rummer et forsøg på at tolke områdets lokaliteter. Den anden del af bogen indeholder oversatte gravebøger fra litauiske og lettiske arkæologer, samt en oversigt over området og fundene skrevet af Gintautas Zabiela. Han bidrager også med en artikel om betydningen af Apuolė-udgravninger for baltisk arkæologi.

Bogens største værdi består i det tidsbillede, den giver os af baltisk arkæologi i sin spæde vorden. I slutningen af 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne var nationale 'arkæologier' i disse lande kun i færd med at dannes, mængden af udgravninger var beskedent og udgravninger efter videnskabelige metoder endnu færre. Sammenlignet

med nutidens fundmateriale var datidens ret begrænset, og så blev det oven i købet tolket igennem kulturhistorisk ønsketænkning. Derfor var Nermans beskrivelse af Baltikums oldtidsfund hovedsagligt lagt an på at påvise skandinavisk indflydelse. Det var også denne interesse, der direkte ansporede hans udgravninger i Apuolė og nogle år tidligere i Grobiņa. Apuolė (Apulia) er navnlig omtalt i Rimberts krønike "Vita Ansgarii" som en borg, der tidligere havde været underkastet danskere, men som i 854 overgav sig til svenske vikinger.

Hele Nermans analyse af anlæg og fund i Apuolė og hans korte sammenfatning er præget af en overvurdering af den skandinaviske indflydelse. Talrige pilespidser i lag, der kan være fra 800-tallet, sammenholdt med beskrivelsen hos Rimbert og nogle genstande, som Nerman antog for at være gotlandske, tillod ham forsigtigt at antage, at der havde været en skandinavisk koloni i Apuolė, selvom deres beboere i øvrigt var kurer. Sådant en koloni fandtes i Grobiņa lidt nordvestligere i Kurland, sådan som han selv havde udpeget det et par år tidligere.

Nerman var en dygtig arkæolog for sin tid med standpunkter, der kan have passet sig for 1930'erne, men nu synes forældede. Alligevel må det nævnes, at en stor del af hans fundanalyse i bogen for nutiden mest har historisk værdi. Det springer f.eks. i øjnene, at flere genstandstyper, der idag almindeligvis er betragtet som typisk kurlandske eller østbaltiske, er betegnet som "gotlandske" i Nermans analyse, og dette støtter selvfølgelig hans teori om tilstedeværelse af skandinaver i borgen. Mest opsigtsvækkende blandt de af datidens holdninger, som kommer til udtryk, er bestemmelsen af dyrehovedafsluttede ringspænder som typisk gotlandske. Skønt den slags ringspænder allerede på Nermans tid blev fundet hyppigere i nutidens Litauen, formodede Nerman alligevel, at de var blevet fremstillet på Gotland, men med

eksport for øje til aftagere øst for Østersøen. Kun i ét tilfælde – et sværd fra Apuolė-gravpladsen, som Nerman betragtede som gotlandsk – har bogens redaktør anført en kort bemærkning om, at sværdet ifølge Vitautas Kazakevičius godt kunne være kurisk alligevel. En sådan sjælden kritisk bemærkning ligner en indirekte bekræftelse fra redaktionens side af, at den betragter Nermans øvrige synspunkter som fortsat gyldige.

Zabielas bidrag i bogens anden del var sandsynligvis beregnet på at opdatere Nermans anskuelser. I så fald har man gjort regning uden vært. Zabielas sammenfatning af udgravningsarbejder på borgen og gravpladsen gentager for en stor del Nermans anskuelse, og hans fundanalyse er kvantitativt, snarere end kvalitativt forbedret ved at inkludere det materiale, der er blevet udgravet af litauiske og lettiske arkæologer. Fundbeskrivelserne er gode, men litteraturen, der henvises til, er hovedsagelig fra sovjettiden eller ældre, med det resultat at der forekommer nogle meget brede dateringer i stil med "10.-13. århundrede". Fornyeede undersøgelser ville kunne frembringe langt mere præcise dateringer. Man savner stadigvæk en egentlig tolkning af de nævnte fortidsminder, selv om man har bevæget sig bort fra at tillægge fundmaterialet et overordnet skandinavisk præg.

Hvad angår forståelsen af udgravningerne og deres historiografiske aspekter er de litauiske arkæologers lagbeskrivelser og dokumenterede tværsnit af volden særdeles givende læsning, ligesom deres gravebøger f.eks. indeholder detaljer om udgravningernes praktiske organisering. Apuolė var det første voldsted i Litauen, hvor fæstningsværkene blev udgravet med videnskabelige metoder. En regelret metodik var endnu ikke udarbejdet, og forskere måtte støtte sig til deres sunde fornuft og forsøge sig frem.

Man kan alligevel spørge om, hvorvidt den slags udgivelse af gamle udgravnings-

beretninger giver mening? Resultatet kunne afgjort være blevet bedre, hvis 1930'ernes Nerman og hans dengang virkelig høje niveau var blevet fulgt op med en nutidssvarende fundanalyse og tolkning af de udgravede fortidsminder. Denne mangel har desværre skabt en situation, hvor forældede anskuelser af Baltikums fortid blot genskabes. Det er så meget desto værre, fordi en stor del af den arkæologiske litteratur om Litauen kun findes på litauisk, så udgivelser vækker opmærksomhed på sprog, der er tilgængelige for en bredere modtagerskare. Fremover vil bogens fundanalyser sikkert være at finde som fast henvisning for ikke-litauiske kollegaer, og det måske uden at disse vil ane, hvor forældede de i grunden er. Ikke mindst er det problematisk, at Apuolė's fund og fortidsminder er anskuet uden nogen inddragelse af den regionale kontekst. Der mangler sammenligning med andre voldsteder i Litauen, for slet ikke at nævne de store fæstningsværker på Øsel eller i Vestestland, som har meget tilfælles med kuriske borge. Spørgsmålet om skandinaviske forbindelser overskygger alt andet i bogen.

Til sidst skal det nævnes, at brugen af betegnelsen "baltisk" i bogens første og anden del afviger indbyrdes fra hinanden. Nerman, som i 1923-25 var arkæologiprofessor ved Tartu Universitet og fortrolig med datidens arkæologiske materiale i Estland, betragter Baltikum for en stor del som en enhed og henviser i sin analyse hyppigt til estiske fund. I den anden del af bogen markerer begrebet "baltisk" kun de etniske baltere, d.v.s. indbyggerne i nutidens Litauen og størstedelen af Letland. På sin vis kendetegner det også forskellige tider.

Marika Mägi
Ajaloo Instituut
Tallinn Universitet

Åsa M. Larsson: *Breaking & Making Bodies and Pots. Material and Ritual Practices in Sweden in the Third Millennium BC.* Uppsala Universitet. Serie AUN 40. Uppsala 2009. ISBN 978-91-506-2092-4, 493 sider. Bogledepris: 200 SEK.

I den sydlige del af Sverige forekommer der i det 3. årtusinde f.Kr., dvs. i neolitikum, to arkæologisk definerede kulturer, hvor den ene, grubekeramisk kultur (GKK), var en kystbunden jæger-samlerkultur, mens den anden, stridsøksekulturen, var en kvægavler-kultur knyttet til de indre dele af landet. I det foreliggende, meget omfattende værk af Åsa M. Larsson får man et grundigt, informationsrigt og tankevækkende indblik i disse to kulturer.

Forfatteren ønsker, med udgangspunkt i kulturernes keramik og begravelseskik, at undersøge, hvordan og hvorfor der sker ændringer i den materielle kultur og i den sociale identitet samt at undersøge, hvorfor det sker på visse tidspunkter i nogle grupper og ikke i andre. Udgangspunktet er som sagt de to ovennævnte kulturer, som i en lidt anden udgave også er repræsenteret i det danske materiale med den grubekeramiske kultur særligt fra lokaliteter vendt mod Kattegat og stridsøksekulturen specielt i de centrale dele af Jylland.

I arbejdet inddrages fundet af en spændende hustomt ved Bollbacken tilhørende grubekeramisk kultur. Interessant ved netop dette hus er, at der blev fundet mange brændte knogler fra mennesker og dyr både i vægfundamenterne til selve huset og i nogle gruber, der lå uden for husets område.

Efter i kapitel 1 at have givet en grundig introduktion til indholdet af hele værket, der også er en del af forfatterens disputats, får vi i kapitel 2 en gennemgang af de sidste 150 års forskningsteorier indenfor arkæologi og antropologi. Skønt emnet er vanskeligt, er kapitlet velskrevet, og man får herigennem et glimrende indblik i diskursen gennem tiderne. I de efterfølgende

tre kapitler (3 til 5) gennemgår forfatteren grundigt de to neolitiske kulturer, hun har valgt at inddrage i sin undersøgelse.

Den kystbundne grubekeramiske kultur opfattes primært som værende en jægersamlerkultur, der opstod i områder, hvor bondeerhvervet ikke kunne få fodfæste. Den er karakteriseret ved store bopladser placeret ved vand, hvor der kunne oprettholdes et maritimt fødegrundlag. De afdøde blev begravet i jordfæstegrave på store gravpladser eller endog på selve bopladserne. Ved mange af begravelserne ses det, at ligene har været udsat for en sekundær behandling.

Stridsøksekulturen fremkom i de sydlige og sydvestlige dele af Sverige i de områder, som forud havde været beboet af tragtbægerkulturens folk med deres storstensgrave. Ligesom det er tilfældet i den samtidige jyske enkeltgravskultur, blev døde begravet som hele lig i enkeltgrave dækket af små høje. I gravene finder man stridsøkser af bjergart og flot ornamenterede lerkar, der er medgivet i graven som hele kar, hvilket ikke altid var tilfældet i grubekeramisk kultur, hvor lerkarrene ofte er repræsenteret ved fragmenter af lerkar, eller blot miniaturekar. Stridsøksefolket formodes primært at have levet af kvægavl.

De to kulturers meget forskellige keramiske materiale får en grundig og kritisk bearbejdelse i kapitlerne 4 og 5. Lærerig er her forfatterens gennemgang af de hidtil publicerede værker, og man efterlades med en grundig viden om, hvordan neolitisk keramik kan – og ikke mindst bør studeres.

Spændende og informativt er også kapitel 6, hvor forfatteren med sin arkæologiske baggrund gennemgår mange etnografiske publikationer med keramiske temaer. Her kan man eksempelvis læse om, hvordan karformer ændres sjældnere end kar-mønstre, at keramikeren er meget inspireret af sine forfædre, at yngre kvinder især er oplært af ældre, og hvordan en kvinde, der er flyttet til sin mands hus, bliver genoplært af sin svigermor etc. Selve fremstil-

lingsprocessen, i den arkæologiske litteratur kaldet for *chaîne opératoire*, gennemgås i kapitlets anden del, hvor man læser, at fremstillingen af et kar kan tage mellem en uge og en måned, at man sjældent går mere end 3 km for at hente brugeligt ler, at der er produceret mellem 10 og 15 lerkar til én brænding, at mønstre kan være influeret af andre materialer som kurvefletning, vævning og kropsmønstring og meget mere. Forfatteren gør her opmærksom på, at arkæologer, som basis for deres tolkning, oftest begynder med en typologisk klassificering af keramikken uden først at undersøge, hvilke variationer i keramikken der kan være socialt og kulturelt signifikante, og hvorfor de er det. Denne viden benytter forfatteren på en analyse af grubekeramisk keramik i kapitel 7. Her fremlægges analyser af den magring, der i forskellige svenske områder blev benyttet i keramikken, samt hvordan karrerne blev formet, og hvordan de blev brændt. Tankvækkende er det, at vi ved en del om et lerkars fødsel, dvs. valg af ler, magring, formning, overfladens behandling, mønstring og brænding og om dets endeligt eller død. Men om et lerkars liv mellem dets fødsel og død ved vi derimod ikke så meget. Netop at vide noget om, hvad det blev brugt til, er jo vigtig i forståelsen af en given forhistorisk kultur, men her er vi stadig på ret bar bund, skønt nogle forsøger at udlede noget om karrenes brug ved bl.a. kemiske studier af skårenes inderflader, der kan indeholde rester af det, de har indeholdt.

I det efterfølgende kapitel 8 gennemgås stridsøksekulturens keramik. Det ses her, at keramikken er lavet noget anderledes end i de andre neolitiske kulturer. Et særligt træk er, at der er benyttet knust, brændt keramik – chamotte – til magring af leret. Også teknikken er anderledes. Karrerne blev ikke pølset op, men de blev derimod trukket op af én klump ler, de blev mønstret med tosnøet snor og blev brændt i reduceret atmosfære. Der kan her

ikke være tale om blot at efterligne nye – nok importerede – kar, men om at man virkelig har lært hele fremstillingsprocessen fra bunden. Processen har været vigtig, og konklusionen er, at det må være blevet lært fra en lille gruppe af indvandrede stridsøksefolk.

I kapitel 9 giver forfatteren en beskrivelse af den komplicerede måde, man i grubekeramisk kultur har behandlet og gravlagt menneskelig. En behandling der kan omfatte fjernelse af ligdele, afkødning, kremering, sammenblanding med andre lig – endog med dyr, oftest sæler. Tidligere formodede man, at kulturen blot gravlagde deres afdøde i almindelige jordfæstegrave på store gravpladser. Men dette er ikke altid tilfældet og synes for øvrigt især at forekomme på Gotland og Øland, men også her mangler ligene ofte nogle knogler.

Forfatteren kommer i dette kapitel ind på et spændende emne med forekomsten af brændte menneskeknogler placeret i små deponeringer, der hver kun har omfattet en lille del af liget. Lignende deponeringer af brændte ligdele forekommer også på mesolitiske gravpladser, på Sarupanlæg og ved megalitanlæg. Det viser sig desuden, at fænomenet også forekommer ved stridsøksekulturens grave og på samtidige specielle pladser, hvor man har deponeret store mængder af ildskørnede flintøkser. Forfatteren gør det her meget klart, at begravelsesritualerne i de neolitiske perioder kan være meget komplicerede, og at det er fejlagtigt at tro, at der oprindeligt kun skete begravelse af hele lig i megalitgrave, under enkeltgravshøje eller som jordfæstegrave på store gravpladser – intet ville være mere fejlagtigt.

Med udgangspunkt i en hustomt ved Bollbacken i Stockholmsområdet gennemgår forfatteren i anden del af kapitel 9 fundet af en sådan serie af komplicerede begravelser. Her blev der udgravet fem, måske seks, hustomter, hvor den ene skilte sig ud ved fremkomsten af en trapezformet grøft, der i sin fyld indeholdt brændte

knogler af mennesker og dyr. En lignende hustomt med brændte knogler blev fundet ved Turinge også ved Stockholm. Interessant er det, at de samme partier af skeletterne lå placeret i de samme dele af anlægget, f.eks. lå kraniedele i den nordlige og østlige del af anlægget. Desuden kunne det samme lig have sine knogler placeret i flere anlæg. En lignende behandling syntes at være overgået keramikken, der kun var placeret som fragmenter, hvorved kun 1/3 af hvert kar var blevet deponeret på denne lokalitet. Kapitlet giver mange spændende informationer om, hvordan et menneskeligt blev behandlet, f.eks. at det kan have været brændt med eller uden kød, kan have været skrabet fri for kød og sener osv. før dets endelige placering i de forskellige typer anlæg.

I det efterfølgende kapitel (kapitel 10) får man en grundig indføring i, hvad der sker med et lig efter dødsfaldet, dvs. dets forrådnelse og de forskellige måder, det kan kremeres på. Emnet er interessant, og forfatteren gør det ganske klart for læseren, hvor man bør være påpasselig i sine tolkninger. I kapitlets anden del får vi en gennemgang af materialet fra Bollbacken, hvor man imponeres over alt det, der kan udledes af dette stærkt fragmenterede materiale af brændte knogler, så meget at de næsten igen kan blive til regulære menneskekroppe. Desuden tyder studier på, at denne behandling af lig og deres deponering har haft til formål at fjerne det individuelle fra personerne for at lade dem indgå i en kollektiv verden.

Periodens keramiske traditioner bliver behandlet i det følgende kapitel (kapitel 11), hvor den grubekeramiske kultur tilsyneladende har haft en ret så blandet keramisk tradition, der kunne medføre fragmentering af keramikken, og at man sjældent finder keramik i gravene, men især, og i store mængder, på bopladserne. Dette står i skarp kontrast til stridsøksekulturen, der har en meget ensartet keramik, der næsten ikke findes på bopladser, men så til

gængæld findes i gravanlæggene og her oftest som hele eksemplarer.

At fragmentere lig og lerkar, som det forekommer i grubekeramisk kultur, har efter forfatterens mening været led i at opretholde netværk mellem mennesker, ganske som det f.eks. forekommer, når mennesker i fællesskab deler et måltid mad.

Inspireret af etnografien mener forfatteren, at der kan være en forbindelse mellem lerkar og det menneskelige legeme, da man ved opbygningen af "kroppen" i lerkarret blander jord med vand, at sammenligne med kødet, man stabiliserer det med et skelet af magring, noget hårdt, karret får varighed gennem en prøvelse/brænding i ild, og efterfølgende fyldes det med føde, som er en hjælp til gruppens opretholdelse. Magringen i keramikken kan nogle gange være iblandet brændte knogler, der kan give associationer til dyr og mennesker. I stridsøksekulturens keramik har man som nævnt benyttet chamotte, dvs. små dele af itubrudte, knuste lerkar. Det er ejendommeligt, at chamotte kun forekommer i denne kultur, og det formodes at blive tilagt en særlig betydning, da man i den nye keramik har iblandet gammel keramik. Lerkarret bliver dermed del af et "slægtsforløb", ganske som man i vore dage ser gamle familiesmykker ændret af en guldsmed til et mere moderne design.

I det næstsidste kapitel (kapitel 12) kommer forfatteren ind på ritualers betydning i de neolitiske samfund, og især ser hun på begravelsesritualerne, der kan være et vigtigt vindue til de enkelte kulturer. Materialet fra Bollbacken viste, at menneskeknogeterne var udsat for sekundære deponeringer, hvor ligene altså må have gennemgået mindst to begravelsesfaser. Sådanne flerfasede begravelsesriter kendes fra mange etnografiske eksempler. Nogle af disse gennemgås her meget grundigt, og man får indblik i, hvor vigtige sekundære begravelser har været for de enkelte samfund. Måneder, evt. år, efter første begravelse kunne den sekundære begravelse

løbe af stablen, ofte med deltagelse af mange personer, der herved også fik fornyet og bekræftet deres sociale alliancer. Eksemplerne bekræfter, at de manipulerende menneskeknogler kan fortælle meget om samfundene og deres medlemmer. Naturligvis kan ikke alt udledes heraf, men det giver indtryk af en vis ensartethed over hele jordkloden og viser, at de enkelte grupper har haft en vis enhed og solidaritet, der bragte den afdøde ind i et kollektivt hele. De sekundære begravelsesritualer gjorde det desuden muligt at planlægge tilhørende fester, og hvornår folk fra mange steder skulle mødes og hermed bekræfte deres netværk.

I modsætning hertil har vi forholdene i stridsøksekulturens tid, hvor begravelserne skete med hele lig begravet efter et meget fast mønster. Forfatteren mener, at man her ser en kultur afhængig af det individuelle i modsætning til, hvad der skete i den forudgående megalitiske kultur. Imidlertid er forfatteren nok her på afveje, da det er tvivlsomt, om man kan formode en kollektiv ideologi i forbindelse med begravelserne i megalitgravene. Det er meget vanskeligt at tolke begravelserne i megalitgravene, da de fundne knogler kan være deponeret i kamrene over en næsten tusinde år lang periode. Nogle lig var nok placeret her som hele, mens andre er sekundært gravlagt. Vores viden om selve brugen af megalitgravene i de forskellige forhistoriske perioder er stadig meget mangelfuld og derfor slet ikke brugbar i den angivne sammenligning. Det er ejendommeligt, at man efter 150 studier af megalitgrave stadig ikke har sikker viden om deres brug!

Sidste kapitel i bogværket giver en opsummering af de omtalte perioder og viser endnu engang forskellen mellem grubeke-ramisk kultur og stridsøksekulturen. Tankevækkende er det også, at netop disse to perioder har fremstillet en flot og rigt ornamenteret keramik, der så pludselig, i senneolitisk tid, erstattes af en meget dår-

lig keramik. Det synes indlysende, at keramikeren da har mistet sin position, og at der ligeledes ikke mere er en klar forbindelse mellem behandlingen af keramik og af mennesker.

Åsa M. Larssons bogværk er forsynet med en meget omfattende litteraturliste og med et appendix skrevet af Birgitta Hultén vedr. studier af stridsøksekulturens keramiske teknologi. Værket har mange afbildninger, dog af varierende kvalitet. De bedste billeder af keramik er faktisk forfatterens egne optagelser.

Alle, der interesserer sig for de neolitiske kulturer og især for disse kulturers begravelsesritualer og keramik, vil ved læsning af foreliggende bog blive meget inspireret til egne studier, og det står for undertegnede helt klart, at vi her har at gøre med en videnskabelig afhandling, der må få stor betydning for den fremtidige neolitiske forskning. Foruden at man kan købe værket, så er det også muligt at hente det kvit og frit ned fra Internettet i pdf-format.

Niels H. Andersen
Moesgård Museum

Jesper Laursen og Lars Jørgensen

(red.): *Dronning Margrethe og arkæologien.*
København og Århus 2010. 227 sider.
ISBN 978-87-87334-86-0. Bogladepris:
195 DKK.

Danske arkæologer, Nationalmuseet og Moesgård Museum har i fællesskab udgivet denne bog som en fødselsdagsgave til den arkæologi-interesserede Majestæt, Dronning Margrethe II i anledning af hendes 70-års fødselsdag. Resultatet er en virkelig smukt tilrettelagt bog med dusinvis af interessante, oplysende, rørende eller bare nydelige billeder. En slags billedbog kombineret med en slags krønike, der kronologisk gennemgår hen ved en snes udgravninger eller fund, som Majestæten over de sidste 65 år på en eller anden måde har væ-

ret involveret i. Allerede som lille prinsesse står Tronfølgeren på billedet fra Illerup Ådal med pegefingern entusiastisk nede i mudderet, mens lillesøster Benedikte ser modfaldent på fotografen. Den begejstrede interesse for arkæologiens praksis genfindes på mange andre billeder; i 2005 ligger Dronningen således i en moden alder på maven – med røde negle, diamantringe og Hermès-tørklæde – for at se på helleristninger på Stakkebakken, Bornholm.

For andre læsere end bogens egentlige modtager, Dronningen, er festskriftet interessant på grund af sin gennemgang af de meget diverse arkæologiske projekter, danske arkæologer – og svenske med Dronningens morfar – har givet sig af med i de forløbne år. I de korte kapitler fortæller de professionelle udgravere både om omstændighederne ved Dronningens besøg og om selve fundstedet eller genstandene. Det bliver næsten en slags SKALK på bog, og man får udmærket besked om så bemærkelsesværdige fund som guldgubberne fra Sorte Muld på Bornholm, sporene af rensdyrjægerne ved Slotseng i Sønderjylland og snekkerne ved Fribrødre Å på Falster. Både Majestæten og vi andre kan være godt tilfredse med det meste af bogen, omend skildringerne af den unge prinsesses deltagelse i Kong Gustav VI Adolfs udgravninger og besøget ved nødudgravningerne i Nubien i 1962 har lidt af festtalens uforpligtende og skamløst positive karakter. Men de ledsagende billeder viser med al ønskelig tydelighed, at Prinsesse Margrethe ikke bare kastede sig aktivt ind i arbejdet, men at hun også var munterheden selv. Tronfølgeren er næsten altid flækket af grin på diverse snapshots fra de mudrede eller støvede udgravninger, ved de primitive måltider under træerne og ved de formodningsvis kedsommelige, officielle modtagelser. Prinsessen nød det virkelig, gjorde hun, og derfor skal meget være de smigrede vidner tilgivet.

Bogens billedmateriale er generelt ganske fortræffeligt, og i de mindre personori-

enterede kapitler i anden del er der ikke sparet på småbilleder, der viser detaljer; det fungerer rigtig godt på bogens glittede papir og bidrager til, at den kan læses for alvor, så at sige, og ikke bare som et udvidet festtelegram til Majestæten. En enkelt ting ved det fornemme layout giver dog dybt irriterende bivirkninger: det kan være svært at gennemskue, hvem der taler i teksterne. I første halvdel af bogen begynder hver artikel med et citat fra Prinsessen som "(...) så tog jeg et år til Cambridge alene for at læse arkæologi, (...)", og når selve artiklen så på næste opslag begynder med "For alle os studerende i Cambridge", og der ikke har stået noget forfatternavn, skal man lige have orden på sit hoved for at regne ud, at det må være en anden, der taler her. Der har ganske vist været en manchete, men sådan nogle springer man tit over, fordi manchetten typisk resumerer en artikels indhold, og man ikke gider læse de samme oplysninger to gange. Men gemt inde i dens grå tekst gemmer sig altså den egentlige forfatter, i Cambridge-artiklen den indflydelsesrige Colin Renfrew, hvis navn også med mikroskopisk skrift fremgår forneden på endnu det næste opslag. Her har den grafiske tilrettelægger vist vundet over redaktørerne. Dén undskyldning har de ikke, når de i sidste tredjedel af bogen forlader princippet med Dronninge-citaterne før artiklerne og manchetterne over artiklerne og i stedet går over til at citere Dronningen, hvor manchetten plejede at være! Og således helt hemmeligholde forfatternavnet, indtil læseren vender bladet og finder luppen frem. Besynderligt, og i bedste fald fortænkt.

Men bogen er smuk og veldrejet; den vil ikke bare gøre sig fint på kaffebordet, men kunne fungere som en behagelig indføring i virkelige og virkeligt interessante arkæologiske problemstillinger. Dronning Margrethe er noget så sjældent som et menneske, der kan følge sin slægt tilbage til vikingetiden; "(...) det er altså mærkeligt at tænke sig, hvis det er rigtigt nok, at de ben

er Gorms, så er det hans efterkommere, jeg står med i hånden her” siger hun om besøget sammen med de små prinser, dengang arkæologerne fandt Gorm den Gales grav under gulvet i Jelling Kirke. Historiens vingesus uden stor patos; også på den måde er bogen en kongenial gave til Margrethe II.

Anne Knudsen
Weekendavisen A/S

Johan Ling: *Elevated Rock Art. Towards a maritime understanding of rock art in northern Bohuslän, Sweden.* Göteborg 2008. 271 sider plus CD. ISBN 978-91-85245-34-8. Bogladeprik ikke oplyst.

Et af de største problemer i forbindelse med studiet af forhistoriske helleristninger i Sydsandinavien har været forholdet mellem de indhuggede motiver og deres placering i terrænet. På ét niveau er det muligt at opfatte helleristningerne som billeder, der repræsenterer dele af en større fortælling. Mange af dem er blevet overlejret eller ændret i takt med, at nye billeder blev skabt og gamle forsvandt. På et helt andet niveau har det været vanskeligt at afgøre, hvordan disse helleristninger, som ofte forestiller både, har været relateret til den lokale topografi, især på et tidspunkt hvor kystlinjen trak sig tilbage, og landet hævede sig. Var der en direkte forbindelse mellem afbildninger af skibe og kysten – eller havde man fra de dekorerede klippeflader udsigt over områder med frugtbare græsgange, som tidligere havde ligget hen som hav? Er et terrestrisk perspektiv på disse billeder overhovedet frugtbart, eller skulle vi hellere vælge, hvad Johan Ling kalder en ‘maritim opfattelse’ af forhistorisk klippekunst? Spørgsmålet er især relevant i hans undersøgelsesområde på den svenske vestkyst, hvor kystlinjeforskydningen har været særlig voldsom.

Ling opstiller disse problemstillinger udførligt og undersøger dem derefter gen-

nem feltarbejde. Første trin bestod i at lære mere om kystens skiftende beliggenhed. Et af hans væsentligste resultater er påvisningen af, at tidligere skøn herom har været forkerte, hovedsagelig fordi højden på disse lokaliteter og deres omgivelser ikke er blevet registreret med tilstrækkelig nøjagtighed. I en række fuldstændig overbevisende undersøgelser tilvejebringer han mere præcis information – ved brug af GPS. Dette leder ham til at foreslå, at mange af helleristningerne havde en tættere forbindelse til kystlinjen, end man mente tidligere. I stedet for at ligge i nær tilknytning til lavtliggende græsningsområder befandt mange af dem sig tæt ved havet.

Næste trin bestod så i at teste denne hypotese ved at kombinere GPS-baserede undersøgelser med stilistiske analyser af selve billederne – ved nyttig brug af tidligere undersøgelser af motiver på ornamenterede metalgenstande. Ling kunne ikke blot vise, at de indhuggede motiver ændrede karakter over tid, men også at det så ud til, at nyere motiver bredte sig til de lavere liggende dele af klippefladerne i takt med, at havet trak sig tilbage. På denne måde kan han ikke bare relatere motiverne til kronologien af transportable genstande som for eksempel rageknive, men også vise hvor vigtigt det var at skabe dem så tæt ved havet som muligt. Det gjaldt især for motiverne, der var indhugget på lavtliggende klippeflader, og Ling lufter endda den mulighed, at motiverne er lavet af folk, som sejlede dertil i både i perioder med roligt vejr.

Det rejser et andet spørgsmål, som han behandler med stor færdighed. I de senere år er vi blevet vant til en kosmologisk tolkning af motiverne på bronzealderens metalgenstande: motiver, som er meget lig dem, der er indhugget på klippeflader. I begge tilfælde er båden et centralt element. Men hvorfor var helleristningerne i Bohuslän fordelt langs visse dele af kystlinjen frem for andre? Her understreger Ling den praktiske beskaffenhed ved transport på vandet og vigtigheden af særlige ankomst-

og afrejsepladser. Det er et punkt, hvor en 'maritim forståelse' af fortiden har meget at bidrage med. Men han går endnu videre, og ved en detaljeret undersøgelse af de indhuggede skibe og deres besætninger er han i stand til at fremkomme med en tolkning af hvilke slags fartøjer, der er tale om, samt deres mulige rolle i det forhistoriske samfund. Her støtter han sig til etnografiske kilder og foreslår, at de større fartøjer kan have været krigsskibe brugt i forbindelse med fjerntogter. Ligesom tilsvarende fartøjer i andre dele af verden var de også fokus for ritualer og demonstration af magt.

Bogen er velskrevet og meget velillustreret. Lings argumenter er disciplinerede og i høj grad overbevisende. Bogen er en perfekt illustration af, hvordan man kan kombinere teori og praksis inden for bronzealderarkæologi, for selvom der fremsættes mange nye ideer, så bygger de alle forsvarligt på feltarbejde og på nøje iagttagelser af kildematerialet. Det er ikke noget ringe resultat, og J. Ling bør takkes for et meget vigtigt stykke forskning.

Richard Bradley

Department of Archaeology
University of Reading

Oversættelse:

*Anne Bloch Jørgensen og
David Earle Robinson*

Jan Skamby Madsen & Lutz Klassen:

Fribrode Å. A late 11th century ship-handling site on Falster. Moesgaard Museum, The Viking Ship Museum in Roskilde & Jutland Archaeological Society. Højbjerg 2010. 487 sider. ISBN 978-87-88415-59-9. Bogladepri: 400 DKK.

Undersökningarna från åren 1983-93 av den märkliga fyndplatsen Fribrode Å vid Maglebrænde på Falster, daterad till 1000-talets andra hälft, har härmed fått sin tvärvetenskapliga slutpublikation. Det

är en stor, innehållsrik, tät och mäktig volym på nära 500 sidor.

Denna plats är märklig inte bara på grund av sin omfattning utan också eftersom den inte stämmer riktigt med någon hittills giltig kategori av skeppsfynd. Det som i tidigare försök har förefallit mest rimligt är ett skeppsvarv, närmast ett ställe där farkoster brutits upp och reparerats. Men även som en sådan verkar platsen smått problematisk, inte minst för sitt läge i en trång och ganska grund flodpassage en bra bit innanför kusten. Den något mera neutrala benämningen "ship-handling site" verkar således passande. De överblivna delarna från verksamheten har på ett likaså märkligt sätt bevarats väl i fuktig lera vid åbradden.

Som påpekas av Lutz Klassen i introduktionen består fyndet inte av rester av en gång fullständiga eller nästintill intakta skepp som förlit, placerats i gravar eller som hinder i farledspärrar, inte heller av upplagda vrak som tjänat ut. Det finns också åtskilliga andra fyndplatser för enskilda skeppsdelar, till en del sådana som återanvänts i konstruktioner på land (i t.ex. byggnader, broar, gatubeläggning i en stad). I stället rör det sig vid Fribrode Å om hundratals delar av *olika* skepp i flera storlekar på samma plats. Platsen är dessutom inte en boplatz eller visar andra tecken på långvarigt uppehåll av människor vid den tidpunkt aktiviteterna utfördes (däremot redovisas neolitiska fynd av denna karaktär). I många andra fall kan skeppsfynd knytas till en hamn som uppvisar andra tydliga arkeologiska lämningar. Inte minst gäller det preurbana och urbana bosättningar.

Ett ovanligt spännande drag är också blandningen av infästningsmetoder i den skeppsteknologi som tillämpats. Medan de skepp som brutits upp på platsen är tydligt utförda i klink och på andra sätt efter ett mönster känt från vikingatid i hela det skandobaltiska området, har borden här genomgående fästs samman med tränag-

lar. Detta drag har i fråga om vikingatid och medeltid främst identifierats med västslavisk båtkultur på andra sidan Östersjön genom verk av Przemyslaw Smolarek och Ole Crumlin-Pedersen (båda publicerade redan 1969). Dock har tränaglar mellan borden använts i rent nordisk tradition i vikingatid, men bara i något enstaka övre bordöverlapp. Ofta har även klinknaglar förekommit i samma bord. Större tränaglar eller dymlingar är emellertid vanliga först mellan spant och bord (där inte den äldre formen, surrningen, använts, som i de norska vikingaskeppen).

Men även i polska fynd, som det märkliga från Puck i det inre av Gdansk-bukten återfinns tvärkulturella impulser redan ett hundratal år före Fribroðre, både från vendiskt och nordiskt håll. En annan detalj som förefaller genomsyra det västslaviska skeppsbyggeriet i området mellan Odra och Wisla (Weichsel) är tätningen/ kalfatringen mellan borden av den specifika mossfamiljen *Drepanocladus*. I Norden är användning av ull eller kreaturshår dominerande. Ingen tätningsmassa återstod i fyndet från Fribroðre Å, men en blandning av båda traditionerna tycks vara genomgående i träpinnade skeppsdelar i Sydskanandinavien och även i delar av Polen, med få undantag. Ett mindre antal fynd har gjorts både i Danmark och nuvarande Sydsverige av t.ex. återanvända tränaglade bord i gravkistor. Till kontexten vid Fribroðre Å hör också keramik och andra enstaka fynd av västslavisk eller *vendisk* karaktär.

En bekräftelse på platsens västslaviska anknytning har också påträffats i studier av äldre marknamn. Medan de både uddarna i ån där fynden gjorts och undersökts har nordiska *Snekk*-namn som Nørre Snekkebjerg och Sønder Snekkebjerg i markregistret 1688 är själva ånamnet Fribroðre belagt 1354 som *Pribrød*, rimligen att tolka efter det västslaviska *Pri brody*, 'vid vadstället.' Flera andra natur- och bebyggelsenamn med vendisk bakgrund finns på öarna, inte minst i närheten av Fribroðre Å.

Läget vid Fribroðre i perspektiv av de nästan 100 danska *Snekk*-namnen har för övrigt varit föremål för en omfattande och klargörande undersökning av Bente Holmberg och Jan Skamby Madsen. Med fyndet, ursprungligen gjort av markägare 1981, har också det danska rikets vendiska kontakter i tidig medeltid kommit i ramp-ljuset i flera undersökningar. Det har även påverkat diskussionen om ledingens och dess skepps ursprungliga karaktär. Särskilt gäller detta Ole Crumlin-Pedersens analyser av de vendiska skeppen i publikationen om Hedeby och vrakfyndet Roskilde 5, och Niels Lunds avhandling i historia, liksom den senares livaktiga debatt med Rikke Malmros.

Allt detta har funnit sin plats i boken. Förutom Part I, en kort allmän inledning med grundfakta av utgrävaren, Jan Skamby Madsen, finns i Part II de ingående paleoekologiska arbetena redovisade av Charlie Christensen och Morten Fischer Mortensen. Det framgår av dessa att ån haft varierande vattenstånd under den aktuella tiden. Den utmärkta bevarandegraden hos träföremålen är förmodligen att tillskriva en damm-anläggning för en kvarn uppförd i slutet av 1100-talet i närheten av staden Stubbekøbing vid åns utlopp. Detta är i sig en intressant uppgift för framtida forskning. I Part III kommer den utmärkta, resonerande skeppstekniska tyngdpunkten i boken, Lutz Klassens redogörelse för fynden, avdelning 1, 2, vilket utmynnar i en ingående analys av skeppens antal och typ, deras ursprung (3) och utrustning (4), samt därtill fynd som inte direkt har med skeppen att göra (5), som diverse avfall, verktyg, hushållsartiklar etc.

Olika kategorier av bevarade skeppsdelar, som knän, bottenstockar, roderspant stävar och bitestöttor, funna vid Fribroðre Å jämförs i en ingående analys med andra funna och publicerade inom området i det skandobaltiska området. Andra grundläggande studier gör det möjligt att utifrån så-

dana detaljer urskilja skeppstorlekar gör det möjligt att urskilja totalt 22 skepp, vari hela skalan av kända vikingatida typer representeras, små och stora långskepp, små och mellanstora lastfartyg, och en enda liten båt. De allra flesta verkar vara avgjort sydsandinaviska former, men det finns också några enstaka norska och västslavis-ka inslag. Diskussionen om detta är mycket ingående och källkritisk. Jag föreställer mig att den är intressant även för en i skeppsbyggnad icke initierad person.

Beräkningarna ger en imponerande bild av antalet berörda fartyg. Det är inte osannolikt att 30, ja 50, farkoster är representerade. Med tanke på att maximalt 3 % av fyndplatsens totala yta är undersökt kan det finnas delar till flera hundra skepp. Detta ger onekligen perspektiv. Men denna preliminära slutsats måste balanseras mot en realistisk uppskattning av lokalens användningstid. Den ser ut att innebära en mycket intensiv aktivitet under en eller flera korta perioder.

Dendrokronologiska undersökningar av det närmare ursprunget för virket pekar närmast mot den östdanska övärlden. För svaret på frågan om ursprung vänder sig Lutz Klassen till tränaglarna. Dessa har fäst spant till bord och på slaviskt område också borden sammanfogade inbördes. Dessa senare undantas dock i fortsatt analys för att tränaglarna skall kunna jämföras med ett större nordiskt område. Mängder av sådana av klart definierade typer (koniskt huvud) kan också visas ha huggits av vid upphuggning och reparation av skepp. Det går alltså även att fastställa om de haft maritim (i skepp) eller annan användning.

Klassen finner att hassel är det dominerande råmaterialet. I det nutida forskningsläget är sådana utmärkande bara för tre lokaler, Slesvig, Hedeby och Fribrødre Å. I alla andra kända fall dominerar pil och fur (för spantnaglar). I inga samtida vrak i hela det nordeuropeiska området finns hasselnaglar. Naglar funna *in situ* (utom

bordnaglar) vid Fribrødre är mest av pil. Detta förhållande pekar på närområdet i Sydsandinavien där sådant är vanligt.

Det övergripande resultatet pekar på ett speciellt lokalt ursprung för dessa konstruktioner. Men vilket? Är detta inte att hänföra till reparationer utförda på platsen? En detalj som uppenbarligen måste bytas ofta var årtullar/håar, och i det relativt stora antalet av sådana funna vid Fribrødre sitter ofta just pinnar av hassel. Det är också mycket god korrelation mellan diametern på hasselnaglar och andra naglar (med konformiga huvuden) som kan antas ha gjorts på stället. En kvalificerad gissning skulle vara att skepp reparerats upprepade gånger vid Fribrødre och vi därmed, som Klassen säger, preliminärt kan anta att platsen varit antingen "the home port" eller "a centrally organised site (for repairs), used repeatedly by the same fleet of vessels" (s. 139). Kombinationen med virket (ek) i de kilar som använts i naglarna ger ett liknande resultat som ovanstående, liksom övriga analyser. Konstruktionen av fartygen, som synes av tvärsnittet, är dock, som nämnts, övervägande skandinavisk. Det är användningen av tränaglar som visar på avvikelser. Att dessa är av hassel ger då en speciell lokal prägel, förutom att själva traditionen med bordnaglar av trä i sig är västslavisk. Diskussionen i detta avsnitt är innovativt och bör bli av stor betydelse för framtida undersökningar.

Fribrødre har använts under tidsintervallet 1050-1100, och kanske bara vid ett eller några få tillfällen. Att det skulle ha varit en hamn är uteslutet, både utifrån topografi och fyndbild. Den har fungerat som en tillfällig reparationsplats för en en större flotta som både har bestått av lastfartyg och långskepp. Det konstateras att denna slutsats om "a monofunctional shipyard for repair" drogs redan av Jens Ulrikson (1998).

Dateringen berördes i avdelning 6 liksom platsens karaktär (7).

Därefter följer dess historiska kontext (8), vari behandlas de nämnda aspekterna kring leding, *snekk*-namn och det västslaviska eller vendiska inslaget.

Det är tydligt att fynden Fribrødre knappast kan användas som ett argument i debatten för eller emot en etablerad samtida kunglig leding redan i sen vikingatid. Troligare är att den representerar en stor flotta av supraregional karaktär, sammansatt av stora långskepp i hövdingars ägo med mindre assisterande roddskepp och dessutom en stor andel lastskepp, vilkas existens inte nämns i historiska källor. De bör dock vara standard. Däremot är det något märkligt att andelen lastskepp är så stor och att de förekommer så intimt anknytna till långskeppen i Fribrødre-fyndet.

Kapitlet kring *snekk* -(med lokala varianter) namn är ett intressant nytillskott till diskussionen om innebörden av dessa namn och deras eventuella bidrag till debatten om ledungen. Förutom de av Holmberg och Skamby Madsen registrerade lokalerna i Danmark har inför denna publikation även det nuvarande Sydsverige inventerats. Utan detta skulle jämförelser inom det medeltida Danmark vara meningslösa. Det framgår tydligt att fördelningen av dessa ortnamn knappast kan knytas till äldre administrativa indelningar, som borde te sig rimliga i ett ledningssystem.

Däremot visas en viss tendens till förtätning i gränsområden (Blekinge, Onsala i Halland), vilket också finner en motsvarighet i vårdkase- (*bavn*) toponymin. Men det är då inte i första hand fråga om toponymi med "stationär" denotation, alltså specifika platser som hamnar, varv etc, utan snarare en namngivning "based on longships being seen in these waters"(s. 326). Här skulle eventuellt kunna finnas ett belägg för den ledingsreform som infördes av Valdemar den store 1169, helt tydligt inför ett bemannat kustförsvar till sjöss. Det märkliga är dock att det inte finns någon hänvisning till *snekk*, *snäck*-

eller *snick*- i ortnamnsmiljön vid de platser som är väl kända från historiska källor som samlingsplatser för delar av eller hela den danska ledungsflottan.

Att ledungen i Sverige i första hand fungerade som ett kustförsvar förordades också med stöd i ortnamn- men inte just för *Snäck*-namn, redan av Adolf Schüick (1950) och tanken togs upp med just denna referens av Niels Lund för Danmark. Recensentens egen uppfattning ligger nära båda dessa. Men där finns utan tvivel också ortnamn i dessa gränsområden som pekar mot en mera "stationär" denotation. Att detta har samband med kunglig eller delegerad kontroll verkar troligt, särskilt som det finns ett samband också mellan egendomar i kung Valdemars jordebok och de kända farledsspärrarna i Blekinge, i flera fall daterade till 1100-talet. En något liknande situation kan spåras i norra Halland, kanske hänförlig till de oupphörliga attackerna av Harald Hårdråde mot Svein Estridsens Danmark under åren 1047-1064. Slutligen finns en koncentration av *snekk*-lokaler i sydöstra Jylland som kan förklaras på ett liknande sätt, "a parallel system related to protecting the Danevirke from the sea." (s. 330).

Slutligen tolkas innebörden av *snekke*, *snäcka* som ett fartyg "under royal command" (s. 331) oavsett typ och funktion. Detta strider mot recensentens uppfattning, men bör beaktas. Det är svårt att tänka sig att alla de små fartyg som också ibland -både förr och senare- betecknar som *snecke*, *snäcka* skulle kunna associeras till kunglig kontroll. Här har vi nog snarare ett exempel på *gesunkenes Kulturgut*, interfolierat med folklig skämtsamhet i en maritim kultur. Att det faktiskt fanns en sådan nämns för övrigt inte i boken. Inte heller nämns det vanliga norröna uttrycket *vindasnekkja* specifikt för fartyg från det västslaviska/ vendiska området.

Fyndet vid Fribrødre Å är så speciella att det verkar rimligt att se dem som arkeologiska rester av en specifik historisk hän-

delse (eller några få). Lutz Klassen föreslår furst Heinrichs, den oboitriske tronpretendentens, tre expeditioner som en trolig historisk kontext för att förklara fynden vid Fribroðre Å. Detta skedde under den danske kungen Oluf I Hungers regering (1086-95). De skedde 1090-1093, enligt krönikören Helmold von Bosau. Den oväntade sammansättningen av skeppen vid Fribroðre Å med många lastfartyg skulle då rimligen kunna motiveras genom en stor amfibieexpedition. Heinrich avsåg att landstiga med både rytteri och infanteri och landet skulle därefter hållas av landtrupper. Heinrich hade danskt stöd, men huvuddelen av hans styrkor bör ha varit slaviska, alltså vendiska, delvis bestående av flyktingar som kanske redan hade bosatt sig på Falster och andra danska öar. Det är dessa som på platsen reparerade eller bröt sönder insamlade fartyg och därefter återanvände virket i nya skepp. Därmed fås en förklaring till viss västslavisk teknik. Kanske också till några av de slaviska ortnamnen?

För detta ändamål skulle alltså, föreställer sig Lutz Klassen, en flotta raskt skapas under vintern (eller flera vintrar) av hopskrapade danska resurser i form av många äldre skepp. Alternativt skulle fartyg repareras efter en första eller andra expedition. Ett eller annat norsk- eller slavisktbyggt fartyg slank också med. De stora mängderna av timmer förklaras i detta ljus som en produkt av "cannibalising these ships for parts" (s. 350). En del skulle knappast kunna återanvändas, men kunde däremot brytas loss för att komma åt andra och viktigare skeppsdelar. Ett exempel som ges är roderspanten. Brådskan och den bristande finessen i utförandet kan också förklaras i en sådan kontext. Heinrich lyckades till slut i sitt uppsåt år 1093 och kom aldrig att återvända. Två andra möjligheter till sammanhang som nämns i historiska källor avförs av Klassen som mindre troliga.

Avdelning 9 är slutligen en utmärkt Summary. Referenserna (10) är såvitt re-

censenten kan bedöma, uttömmande för både ämne och diskussion. Denna del utmynnar i en katalog över de gjorda fynden på platsen. Den väcker väl ingen omedelbar entusiasm bland flertalet läsare, men är viktig för en beskrivande materialpublikation av denna klass. Svårigheten att fokusera för en läsare är nog främst att det inte finns en enda bild i avdelningen.

Verket avslutas med part IV som består av Lars Krants Larsens analys av östersjökeramiken, ibland kallad vendisk, från Fribroðre Å.

Som har framgått av den systematiska uppläggningsen är detta ett grundläggande verk för ett betydande antal basala frågor kring Sydsandinavien och dess relationer till det vendiska området i tidig medeltid. Med utgångspunkt från en unik plats för skeppsmaterial har horisonter öppnats som väl var kända historiskt men vars materiella kärna nu givit oväntade utblickar. Fribroðre Å -om också synnerligen i sig speciell- har tjänat som en katalysator. Men resultatet av analyserna kan inte utan vidare överföras till andra platser med förmodat liknande funktioner. Sökarluset bör hädanefter sättas inte bara på västslaviska influenser, på andra *Snekk*-lokaler och på ledung, men på samhället i stort. Det är minsann inget dåligt resultat. Även om samtliga författare skall avtackas för sin insats, framträder givetvis särskilt Lutz Klassen med sina innovativa, kritiska och underhållande analyser. Men det finns otvivelaktigt goda skäl att också framhäva den idoge utgrävarens roll, Jan Skamby Madsen, som genom åren har varit mera betydande än vad som framgår av bokens innehåll.

Christer Westerdahl

Norges Teknisk-Naturvitenskapelige
Universitet
Trondheim

Rikke Malmros: *Vikingernes syn på militær og samfund belyst gennem skjaldenes fyrstedigtning.* Aarhus Universitetsforlag. Århus 2010. 384 sider. ISBN 978-87-7934-497-6. Bogladepris: 348 DKK.

Vikingernes syn på militær og samfund er et ofte behandlet, men også meget omdiskuteret emne. Rikke Malmros har nu samlet mere end 25 års intensiv forskning i en vellykket afhandling, hvori hun fremstår som en usædvanlig original forsker og gennem en målrettet arbejdsindsats opnår resultater, som på interessant vis afviger fra andre danske forskeres. Kombinationen af solidt kildearbejde, dyb viden om dansk historiografi og en god orientering i relevant antropologisk forskning om statsdannelse og privatejendommens opkomst gør afhandlingen særdeles vigtig for den løbende debat om de tidlige nordiske samfunds karakter.

Afhandlingen er et opgør med en lang tradition i dansk historieskrivning for at tolke vikingetidens samfund som grundlæggende demokratisk og uden større sociale skel. Ifølge den var bønderne den grundlæggende samfundsbærende klasse og ryggraden i den militære organisation, ledingen; og noget arveligt aristokrati eksisterede ikke. Malmros viser, hvordan dette synspunkt går tilbage til Tyge Rothe i 1782, hvor den opstod som et led i kampen for en mere liberal forfatning, men hvordan synspunktet stadig lever i bedste velgående blandt historikere. Det sidste har hun nu kun delvis ret i; der er de senere år kommet flere undersøgelser ikke mindst fra arkæologer, som understreger samfundets hierarkiske struktur i vikingetiden.

Malmros kan udskille de ældre skjaldedkvad fra de yngre, omgivende tekstlag i prosa ved to metodiske kneb: Dels er kvadene (fra før 1100) forfattet i et metrum, som ikke længere var i brug, da sagaerne blev nedskrevet i 1200-tallet; dels beskriver de en flåde med relativt små og nogenlunde lige store skibe, hvad der arkæolo-

gisk passer udmærket med tiden før 1100. Derefter kom blandingsflåderne med de rigtig store skibe omgivet af små, hurtige hjælpesfartøjer. Argumentationen er for så vidt rigtig og overbevisende, men efterlader alligevel Malmros balancerende på den logiske ragekniv farlige æg: Hun vil sige noget om samfundets organisering ud fra ofte stereotype kvad, som hun selv betegner som "stærkt normative" eller den "officielle løgn". Er kvadenes billede af den ensartede sømilitære organisation under den stærke konges ledelse en afspejling af en virkelighed eller et idealbillede? Måske ville det være rimeligere at forestille sig et mere blandet samfund, hvor central ledelse af dele af flåden har været kombineret med andre, mere decentrale og omstillingsparate former for mobilisering? De sidste ved vi bare ikke noget om, for de var uinteressante for fyrsteskjaldene.

Statens styrke og grad af kontrol over samfundet bliver diskuteret flere steder i afhandlingen. Malmros vedkender sig åbent sin inspiration fra socialantropologiske teorier og placerer Danmark i vikingetiden som en tidlig stat med en begyndende centralisering under herskeren. Den teoretiske forståelsesramme kunne have været mere udbygget og hun kunne også gerne have diskuteret, hvordan ændringer fra en type samfund til en anden egentlig finder sted – eller i det mindste nævnt problemet, selv om en nærmere redegørelse ville have sprængt rammerne for afhandlingen. Som det fremstår nu, bliver ændringer uforklarede og nærmest lidt mekanistiske. De sker bare. Et stykke hen ad vejen skyldes det Malmros' præcise afgrænsning af sin problemstilling, hvor hun meget nødig går uden for Danmarks grænser. Kun Norge strejffes. Statsdannelse generelt, europæisering, centrum og periferi, gensidig inspiration inden for kultur, økonomi, politiske ideer, alt dette berøres ikke nærmere, selv om Malmros' afhandling i sig selv yder et væsentligt bidrag til den form for forskning og fremover givetvis vil blive inddraget i den.

Kun med en relativ stærk stat kan der være privat ejendomsret, hævder Malmros meget overbevisende. Det ville være værd at forfølge nærmere, fordi det går imod den udbredte forestilling blandt danske historikere, at store privatejede godser eksisterede i vikingetiden side om side med en rudimentær stat. I den diskussion kunne det være interessant at inddrage runestene, som Malmros afstår fra at bruge. Hun forklarer, at deres indskrifter normalt er for korte til at give en sammenhæng for at forstå de sociale og institutionelle glosor, som de trods alt indeholder. Alligevel har runestene været anvendt i nyere forskning som vidnesbyrd om jord og arv, og selv om de er svære at tolke, kunne de meget vel have været inddraget til støtte for Malmros' tese om privat ejendomsret.

Flere steder i afhandlingen diskuteres forholdet mellem det hedenske og det kristne verdensbillede og idealer. Det er et vigtigt område, men også et hængedynd af mulige cirkelslutninger. Malmros diskuterer ikke præcist, hvad hun forstår ved kristent, og hvornår hun daterer overgangen til kristendom i Danmark eller påvirkningen af kristendommen på skjaldekvadene. Nogle steder ser hun en forskel, hvor hedenskabet hylder krig modsat kristendommens bud om fred og kærlighed, hvad der næppe var en så skarpt skåren forskel i Skandinavien i vikingetiden, hvor krigslykke fulgte den sejrende gud. Andre steder påviser hun ved en nøje sammenligning, hvordan kristne skjalde også hylde samme herskerideal som deres hedenske forgængere. Opdelingen i kristne og ikke-kristne er problematisk i en periode og i et skjaldemiljø, der var så internationalt orienteret. Lige meget hvornår vi daterer kvadene, har skjaldene været velorienteret om, hvad kristendommen egentlig stod for. Vikingerne færdedes hjemmevant i Byzans og England og andre kristne kerneområder, og lige meget hvad de personligt har været af religiøs overbevisning, har de næppe haft noget imod at blive sammen-

lignet med denne verdens store herskere og dele deres idealer.

Disse forskellige indvendinger rækker ikke afgørende ved afhandlingens konklusioner. De skal snarere ses som forslag til at inddrage materiale eller synsvinkler, som ville kunne udbygge Malmros' argumentation og understøtte den yderligere. Alt i alt er der tale om en meget vellykket afhandling af stor betydning. Herefter vil det ikke være muligt at negligere skjaldekvadene i en diskussion af vikingetidens samfund; og der er leveret vægtige argumenter for at opgive den gamle ide om et ur-demokratisk samfund i Danmark.

Thomas Lindkvist

Institut för historiska studier
Göteborg Universitet

Bjørn Poulsen

Historisk Afdeling
Aarhus Universitet

Kurt Villads Jensen

Institut for Historie, Kultur og
Samfundsbeskrivelse
Syddansk Universitet

Anmeldelsen er en stærkt forkortet version af de tre oppositionsindlæg ved forsvaret af afhandlingen den 8. april 2010 på Aarhus Universitet.

Camilla Mordhorst: *Genstandshistorier. Fra Museum Wormianum til de moderne museer.* København 2009. 312 sider. ISBN978-87-635-0454-6. Bogladepris: 275 DKK.

I 1655 udkom "Museum Wormianum", et katalog over Ole Worms omfattende samling.

Worm virkede både som professor i medicin, som oldtids- og naturhistoriker og som grundlægger af runologien gennem værket "Danicorum Monumentorum".

Hans samlinger afspejler også denne polyhistoriske tilgang og talte knapt 300 genstande, hvoraf de 40 er bevaret i dag. Samlingen bredte sig over oldsager, mineraler, planter, dyr og kunstgenstande. Ole Worms samling var berømt i hans samtid og blev betydningsfuld for dansk museumsvesen. Det var den samling, der blev grundstammen i Det kongelige Kunstkammer, hvis samling senere blev udgangspunkt for store nationale museer som Statens Museum for Kunst, Nationalmuseet og Zoologisk Museum.

Camilla Mordhorst har skrevet en interessant og velunderbygget bog om forskellige tiders syn, brug og forståelse af genstandene i Worms samling og skriver sig med bogen ind i den tradition, der i de sidste 15 år har forstået de tidlige kuriositetskabinetter og museumssamlinger ud fra den logik, de blev skabt i. Hun går også skridtet videre ved at vise, hvordan rationalet bag indsamlingerne og beskrivelserne af genstandene i de næste 300 år blev undergravet og erstattet af nye tiders rationaler og erkendelser. Bogen er en viderebearbejdelse af Mordhorsts ph.d.-afhandling fra 2003 og betragter genstandene som variable elementer, der må anskues ud fra de meningssammenhænge, de er tolket ind i. Enhver tid skaber sin egen og nye tankeverden og rationaler. Tidligere tiders genstandssyn og undersøgelsesmetode kan derfor ikke ses som et udtryk for en manglende indsigt eller fravær af en videnskabelig tilgang, men som et udtryk for et andet rationale og en anden fortolkningsramme.

Bogens omdrejningspunkt er de forskellige tiders syn på genstandens særkende eller egenskab: Den kvalitet ved genstanden, der gør den til et værdigt objekt i samlingen. På Worms tid var det genstandens singulære værdi, der var det centrale, det vil sige det iboende element i genstanden, der skilte den ud fra de andre eller det almindelige. Den skulle være en raritet af den ene eller anden slags. 300 år senere blev genstandens værdi målt ud fra de videnskabeli-

ge systematiske, geografiske og historiske sammenhænge, den kunne indgå i.

Et sted, det tydeligt kommer til udtryk, er i forholdet til betydningen af genstandenes materiale. Hos Worm var materialet det altafgørende princip i systematiseringen og undersøgelsen af genstandene, hvorimod deres geografiske og historiske tilhørsforhold var sekundært. I 1800-tallets moderne museumsvesen blev det lige omvendt med en enkelt undtagelse. Christian Jürgen Thomsens treperiodesystem fra 1836, med inddelingen i sten-, bronze- og jernalder, havde materialet som sit omdrejningspunkt, men ellers blev genstandens materialebeskrivelser i katalogerne reduceret til at have et praktisk genkendelsesformål. Det vigtige var nu at sætte genstanden i en historisk, kulturel og geografisk kontekst. Mordhorst påpeger, at der var en type genstande, som også hos Worm blev valgt ud fra deres kontekst: oldsagerne, der per definition var rariteter. Interessant er det, at Worm med hensyn til oldsagerne har en forskellig tilgang til dem, hvad enten de blev beskrevet i samlingens katalog *Museum Wormianum*, det vil sige inden for museets ramme eller uden for denne ramme. I samlingen var blandt andet en bronzedolk og Weirumurnen, der begge er dateret til bronzealderen. I *Museum Wormianum* er genstandens materiale og fysiske fremtoning nøje beskrevet, men ikke den kontekst de kan tolkes ind i, men det var ikke fordi, Worm ikke havde et bud på dette. Det kommer han med i værket "*Danicorum Monumentorum*", hvor genstandene omtales blandt flere andre i afsnittet om gravskrift, der var en redegørelse, som også inddrog Snorre, Saxo og klassiske skriftlige kilder som Cicero og Ovid. Mordhorsts tolkning er, at der for Worm var to forskellige videnskaber i spil. En museumsforankret videnskab, der var baseret på de indsamlede rariteter, og hvor metoden var at beskrive og tolke usædvanlige fænomener, og en universitetsforankret videnskab, som byggede

videre på lærdom fra de overleverede skriftlige kilder.

Denne opdeling bliver gradvis udvisket. Et større helhedssyn på genstandene og et ønske om at systematisere dem trænger sig på med det resultat, at deres egenart ikke længere kunne stå alene.

Thomsens treperiodesystem er et eksempel på det videnskabelige fokus på systematik, der blev almindeligt i det 18. og 19. århundrede. Carl von Linnés taksonomiske kortlægningsprincip af botanikken og lignende systematiske tilgange ændrede hele tankegangen for de naturhistoriske samlinger. Det almene blev interessant, fordi det var en del af en helhed. Det helt særegne mistede sin betydning, da det både videnskabeligt og i det pædagogiske sigte om at forklare verden skilte sig irriterende ud.

Et sted, Mordhorst kommer nærmere ind på den problemstilling, er i afsnittet "Hybridernes fald", der er en beskrivelse af, hvordan naturen og kunstens verden blev adskilte. Et centralt begreb på Worms tid var *Naturens leg*, der henviser til en forståelse af naturen som en autonom størrelse, der kunne skabe kunst og fremstå som hybrider mellem materialets faste opdelinger (mineralriget, dyreriget og planteriget). Eksempler på hybriderne kunne være en hestekæbe omviklet af en trærod, et æg lagt af en kvinde i Stavanger eller lemninger, hvorom der var den teori, at de blev avlet af dampe i himlen, hvorefter de faldt ned på jorden. Worm havde indsamlet flere genstande af marmor, hvor "naturens leg" havde skabt billeder i marmoret. Det kunne være marmortavler, hvor Kristi på korset kan "ses" eller en kugle med mørke pletter, der ligner øer og verdensdele, og som derfor fik betegnelsen marmorglobussen. Disse marmorstykker blev både set som et naturalie og som et kunstnerisk udtryk. Globussen blev i Worms katalog både beskrevet under kapitlet om mineralriget og i kapitlet om artificialier (kunstgenstande) af sten. I Kunstammerets re-

gistrant blev den derimod kun omtalt som en naturalie. Naturen kunne nu ikke længere lave kunst, det var overladt til mennesket alene. Da Kunstammeret blev opløst, og marmortavlerne overgik til Museet for Nordiske Oldsager i 1826, blev de solgt. Samme skæbne fik mange af Kunstammerets hybride genstande i en stor auktion i 1824. Disse eksempler på naturens leg passede ikke længere ind i museernes kategoriseringsprincipper, eller de var blevet afmystificerede, som det blandt andet skete med lemningen.

Målgruppen for "Genstandsfortællinger" er fagfolk, og den er også udstyret med henvisninger, indeks, kilder og litteratur. Det er et væsentligt værk om Worms samling og brugen af den, og bogen burde derfor have fået enkelte tilføjeser til glæde for dem, der vil dykke yderligere ned i stoffet.

Under min læsning af bogen var det brugbart at kunne konsultere den fulde oversigt over Worms samling, som den er gengivet i H.D. Schepelelens bog "Museum Wormianum". Denne oversigt kunne fint have været med. Hos Mordhorst er der en oversigt over de 40 bevarede genstande fra samlingen, men denne liste kunne godt være suppleret med henvisninger til billedgengivelser og oplysninger om, hvor genstanden er i dag. Bogen har illustrationer af de fleste af genstandene, men en klar krydshenvisning mellem tekst og billeder ville have været en styrke, for som Worm skriver om kunststykker, at "sådanne ting kan der bedre redegøres for ved en visuel end ved en skreven demonstration".

Disse indvendinger til trods er det en læseværdig og indsigtfuld bog, Camilla Mordhorst har skrevet. "Genstandshistorier" er et spændende studie i videnskaberne og museernes udvikling fra 1600-tallet til 1800-tallet. Bogen har endvidere den kvalitet, at den sætter fokus på, hvordan museerne – og andre – i beskrivelsen og brugen af deres genstande er afhængig af deres tid. En genstand er ikke en ø i sig

selv, men har en værdi gennem det norm-sæt, den er betragtet igennem.

Mordhorsts analyse slutter i 1800-tallet, hvor hun påpeger, at genstandene begynder at blive katalogiseret på måder, vi om-trent også bruger i dag. Af praktiske grun-de er det dog ikke så underligt, at foran-dringerne ikke har været overvældende de sidste 100 år. Tænk på, hvilket enormt ar-bejde og prioritet af museernes resurser det ville være, hvis man skulle genbeskrive museernes samlinger. Her taler vi ikke længere om knap 300 genstande. At kata-logerne ikke skrives om, betyder dog ikke, at synet på genstandene ikke forandres, der er jo hele tiden ændringerne i forhold til hvilke genstande, der har en større værdi end andre. Det kan give sig udslag i muse-ernes indsamlings- og forskningsstrategi, eller ved at genstandenes æstetik bliver vægtet højere ved bestemte udstillinger.

Mordhorst har gennem udstillinger, op-læg og tekster i de sidste 10 år brugt og be-skrevet museums-genstande. Det kunne have været spændende, hvis hun i bogen havde ovovet at komme med synspunkter på nutidige museers brug af genstande. Vi er jo også bare børn af vores tid, men har til forskel fra Worm eller Kunstkammerets sidste forvalter, J.C. Spengler, den fordel at være født i en postmoderne tid, hvor det er muligt at inddrage tidligere tiders tanke-sæt, æstetik og genstandsopfattelse. Og til det sidste vil Camilla Mordhorsts bog be-stemt være en inspirationskilde.

Martin Brandt Djupdræt
Moesgård Museum

Eigil Nikolajsen: *Vikingskibet og Apoteke-ren.* Østfyns Museer. Kerteminde 2010. 131 sider. ISBN 978-8792620194. Bogla-depris: 125 DKK.

I 1934 gjorde amatørarkæologen Mikkelsen sit livs fund ved Ladby. Ladbyskibet er et af de bedste arkæologiske fund gjort i

dansk muld. Og apoteker Poul Helweg Mikkelsen er – var – en af de mest mar-kante amatørarkæologer i dansk arkæolo-gis historie. Det er således helt fair at for-tælle historien om vikingskibet og apote-keren. Anledningen er Ladbyskibets 75-års fødselsdag som museums-genstand. Forfatteren Eigil Nikolajsen har grebet op-gaven systematisk og grundigt an, så der er kommet en god og let læst bog i den popu-lærvidenskabelige genre ud af det.

Bogen er delt op på en måde, så de 75 år præsenteres kronologisk. Efter nogle ind-ledende knæbøjninger hører vi først om opdagelsen af skibet i 1934. Herefter frem-drages Poul Helweg Mikkelsens dagbog, hvorfra kommenterede uddrag fra udgrav-ningen, der påbegyndtes i 1935, fylder ca. halvdelen af bogens brødtekst. Endelig gi-ves en redegørelse for skibets tid som *in situ* bevaret museums-genstand. “Vikinge-skibsmuseet ved Ladby” blev åbnet og overdraget til Nationalmuseet i 1937. Bo-gen er udstyret med engelsk resumé.

Mikkelsen – mæcenen og ildsjælen der gjorde det hele muligt – er bogens ube-stridte stjerne, og Eigil Nikolajsen kan godt lide de steder i forløbet, hvor Mikkelsen – amatøreren – “vinder” over Gustav Rosen-berg, der var Nationalmuseets udgrav-ningsansvarlige – den professionelle. Lidt konflikt er jo altid et godt krydderi i en for-tælling. En forudgående interesse for arkæ-ologi vil nok ikke skade under læsningen. Er man i besiddelse af en sådan interesse – måske oven i købet med en arkæologihi-storisk tvist - så vil den arkæologiske *name dropping* fra en svunden tid også gøre lykke.

Det ikke mindst interessante ved bogen er det tidsbillede, den tegner af arkæologi-ens status for små hundrede år siden. Den-gang var arkæologi ikke som i dag en “in-dustri” med budgetter, der ikke ualminde-ligt tælles i millioner, men noget eksotisk, anderledes og spændende. Bogen fortæller eksempelvis om en far og hans døtre, der cyklede 256 km fra Rold Skov til Ladby for at se “skibet”.

Egil Nikolajsens blik for de gode historier kombineret med viden erhvervet gennem mange år i arkæologiens tjeneste – de seneste par årtier i Ladbyiskibets nærområde – gør, at “Vikingskibet og Apotekeren” inden for de givne rammer må betegnes som et vellykket projekt. Efter endt læsning er man fint opdateret på Ladbyiskibshistorien med alle dens facetter. Og det – altså indholdet – er selvfølgelig det væsentligste; i sin himmel vil Mikkelsen være tilfreds. Mikkelsen vil utvivlsomt også finde bogen fræk og anderledes i sit billedvalg og tilrettelæggelse – det er der nu ikke mange læsere, der vil anno 2010!

Karsten Kjer Michaelsen
Odense Bys Museer

Ebbe Nyborg og Jens Vellev (red.):

Hikuin 36. Kirkearkæologi i Norden 9. Højbjerg 2009. 177 sider. ISBN 978-87-90814-57-1. Bogladepris: 150 DKK.

Hikuin bind 36 er samtidig bind 9 i rækken med temaet “Kirkearkæologi i Norden”. I denne række publiceres artikler baseret på foredrag holdt på de nordiske kirkearkæologiske symposier, som siden 1981 er afholdt hvert 3. år på skift af de faglige miljøer i de nordiske lande. Denne publicering af undersøgelser, diskussioner og forskningsresultater er af uvurderlig værdi for kirkearkæologiens udvikling i hele Norden. Hikuin 36 indeholder foredragene på det 9. symposium “Kirkearkæologi i Norden” afholdt i Kalundborg i 2007. Artiklerne er som vanligt opdelt efter lande. Af de 10 artikler handler tre om et monument, mens de øvrige er bredere. Der er denne gang ingen norske indlæg. De finske artikler er på svensk og den islandske på engelsk. Alle summaries er på engelsk. I det følgende refereres de 10 artikler kort.

“Syddør, norddør og det kønsopdelte kirkerum” af Martin Wangsgaard Jürgensen tager et vanskeligt emne op, hvortil der

mangler hjemlige, skriftlige kilder. Der gøres op med den traditionelle sammenkobling af de to fænomener: kønsadskillelse i kirkerummet og eksistensen af to indgangsdøre i de middelalderlige landsbykirker. Et hav af kilder, især udenlandske, bruges til at indkredse de teologiske og liturgiske baggrunde for kønsopdelingen. Det var et oldkirkeligt og formodentlig tidligt middelalderligt ideal, som muligvis blev udvandet i senmiddelalderen for så at blive genoptaget ved reformationen. Ligeledes argumenteres for, at der gennem tiden har været mange og vekslende liturgiske behov for en ekstra indgang/udgang fra kirkerummet. Men at der kun har været én egentlig indgangsdør, som almindeligvis blev brugt af begge køn.

“En nydatering af domkirken i Børglum – og hvad deraf følger” af Hans Krongaard Kristensen kombinerer en deltaljeret bygningsarkæologisk undersøgelse af hovedmonumentet med dateringer af stilafhængige landsbykirker i nærområdet. De gamle og hidtil uimodsagte dateringer og analyser af bygningshistorien kasseres, og i stedet fremlægges en nytolkning af domkirken og af teglstensarkitekturen i Vendsyssel. Første fase af Børglum domkirkes arkitektur var på opførelsestidspunktet o. 1170 ikke gammeldags, men lå i direkte forlængelse af Jyllands øvrige domkirker.

I artiklen “Den Sorte Død som afspejlet i skandinavisk arkitektur og kunst” gør Ebbe Nyborg brug af kilder, som med forfatterens egne ord er indirekte og vanskelige at håndtere. Fokus er på forholdet mellem (stop i) byggeaktivitet og (udbredelsen af) makaber kunst på den ene side og det første store pestudbrud midt i 1300-tallet på den anden side. Selv om årsagssammenhængen ikke kan påvises direkte, har pesten påvirket udviklingen af 1300-tallets makabre kultur. Men det påpeges også, at *memento mori*-motivet er til stede, årtier før pesten kom.

“Stenhuggarnas organisation i medeltidens Östergötland” af Gunilla Gardelin bygger på studier af værktøjsspor på sten-

bygninger. Analysen af forskelle i stenhuggerens værktøj og teknikker har affødt følgende forslag til udviklingshistorien: I 1100-tallet flyttede stenhuggerne fra kirke til kirke, og al tilhugning foregik på stedet. Midt i århundredet begynder en del af forarbejdningen at foregå i stenbruddene. Fra midten af 1200-tallet er der tegn på, at stenene bliver forarbejdet på de store byggepladser (byggnadshyttor) og derfra blev transporteret til de mindre byggesteder. Efter 1360 bygges kun med tilhuggede sten på de store byggepladser Vadstena kloster og Linköpings domkirke. Denne udvikling forklares med udviklingen af samfundets struktur, økonomi og magtforhold.

“Upplands tidiga prosterier – argument i en kunglig prestigekamp” af Christian Lovén præsenterer de skriftlige og bygningsarkæologiske vidnesbyrd om, at Uppland var opdelt i tre store provstier, som eksisterede fra 1160 til kort efter ærkesædets oprettelse i 1247. Provstikirkerne i Sigtuna, Østra Aros (nuværende Uppsala) og Enköping var bemærkelsesværdigt store, men de var ikke sognekirker og ikke en del af tiendesystemet. Muligvis fik de en særlig afgift fra bønderne. Provstierne, som kun kendes i Uppland i denne tidlige form, var sandsynligvis en del af stifternes administration, som hermed med forfatterens ord var noget “överorganiserad”. Der argumenteres for, at disse tidlige provstiers eksistens var en del af kong Erik (den Heliges) arbejde for at få ærkebispesædet til Uppsala i stedet for Linköping.

Artiklen “Om datering af Gotlands medeltida kyrkor” er skrevet af Heikki Ranta, Joakim Hansson, Alf Lindroos, Åsa Ringbom, Jan Heinemeier, Fiona Brock og Gregory Hodgins. Her fremlægges og vurderes de indledende resultater af det internationale og tværvidevidenskabelige projekt “Murbruksdateringen av Gotlandskyrkor”. Projektet, som bygger på erfaringer fra dateringer af kirkerne på Åland (se referat af artikel om Ålandsprojektet nedenfor), går ud på at C14 AMS-datere mørtel-

prøver og sammenligne resultaterne med traditionelle kunsthistoriske dateringer og analyser af øens generelle historiske udvikling. Det foreløbige resultat er, at C14 AMS-dateringer af gotlandsk mørtel er mulige og anvendelige, når de anvendes i sammenhæng med bygningsarkæologiske undersøgelser og andre dateringsmetoder bl.a. dendrokronologi, og de sættes ind i en historisk sammenhæng.

“Romanske runde kirketårne – et skandinavisk perspektiv” af Jes Wienberg sammenligner de knap 20 kendte runde kirketårne i Skandinavien med udenlandske paralleller og forbilleder. Datering, funktion, mulige bygherrer og symbolik diskuteres. Desuden ledes efter forklaringer på sammenhængen mellem runde kirketårne og rundkirker, idet de to bygningstypers geografiske udbredelse komplementerer hinanden. De præsenterede forklaringsmodeller afvises dog som hypoteser eller spekulationer. Artiklen sluttes af med et katalog over romanske runde kirketårne i Skandinavien.

“Kalkstenskonsolerna i Åbo domkyrkas sakristi” af Knut Drake omhandler de syv bevarede hvælvkonsoller i Åbo domkirkes nuværende sakristi fra 1400-tallet, som er Finlands ældste hjemligt producerede sten-skulpturer. De er genanvendt fra domkirkens sakristi fra slutningen af 1300-tallet. Ifølge kunsthistorisk datering kan de ikke være ældre end 1360. Konsollerne beskrives enkeltvis. Den ene bærer det mecklenburgske våben, hvilket ses som tegn på, at kong Albrekt efter sin belejring af Åbo Slot gav penge til domkirkens byggeri.

Den længste artikel er “Projektet Ålands kyrkor och murbruksdatering – rapport från en metodutveckling” skrevet af Åsa Ringbom, Jan Heinemeier, Alf Lindroos og Árný Sveinbjörnsdóttir. Her gennemgås projektet fra starten i 1990, overgangen fra konventionel C14-datering til C14 AMS, brugen af dendrodateringer til justering af metoden og udviklingen fra et rent ålandsk baseret projekt til “Internatio-

nal Mortar Dating” med arbejde i Portugal og Italien. Herefter følger en gennemgang af dateringen af seks ålandske kirker. En stor del af artiklen er meget teknisk, læsningen lettes dog af de mange figurer. En af hovedkonklusionerne er, at grundet Ålands geologi er mørtlen dér lettere at datere end mange andre steder i verden bl.a. på Gotland.

“A medieval merchants’ church in Gásir, North Iceland” er skrevet af Orri Vésteins-son. I 1359 omtales kirken ved købmands-“terminalen” i Gásir som ødelagt af en storm. Resultaterne af udgravninger i 1907, 1986, 2004 og 2006 viser, at der er tre faser af trækirker på stedet, og C14-dateringer tyder på, at der ikke har været aktiviteter på den cirkelrunde kirkegård efter 1400. Der er ingen begravelser og ingen religiøse genstande hverken inde eller ude, men spor efter lejraktiviteter på kirkegården. Den ældste kirke på stedet er udateret. Den har muligvis haft et kor. Den næste kirke har også meget usikre spor efter et kor. Den sidste kirke på stedet er bygget før Heklas udbrud i 1300. Den har skib og kor og er udvidet mod vest. Indgangsdøren er på skibets nordside. Muligvis har der også været indgangsdør på sydsiden. Om kirkebygningen er af islandsk eller udenlandsk (norsk?) type kan ikke afgøres, før man har fået kendskab til flere islandsk trækirker.

Henriette Rensbro
Nationalmuseet

Bodil Petersson & Peter Skoglund

(red.): *Arkeologi och identitet*. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Lund 2008. 311 sider. ISBN 91-89578-20-1. Bogladepri: 175 SEK.

Identitet er efterhånden et klassisk tema i de fleste arkæologiske uddannelser, og mange og tykke bøger er blevet skrevet om emnet i årenes løb. Inden man åbner antologien “Arkeologi och identitet”, er det da også op-

lagt at spørge sig selv, hvad man så skal med *endnu* et værk om dette emne. Hvad nyt bidrager denne publikation med? Den bastante titel lover noget stort; måske intet mindre end et hovedværk inden for emnet, og fraværet af en forklarende undertitel giver mindelser om et monolitisk referenceværk. Den begrænsede indledning til antologien – på blot to sider – antyder desuden, at artiklerne kan stå stort set uden en afklarende eller iscenesættende indramning af redaktørernes sigte med værket. Af indledningen fremgår det imidlertid, at antologien tager et svensk udgangspunkt, er resultatet af en konference-session og skal læses i et nordisk perspektiv, hvilket sætter den voluminøse titel noget i relief.

“Arkeologi och identitet” rummer 17 artikler, som er inddelt i tre overordnede afsnit, der henholdsvis diskuterer arkæologi og identitet i et samtidsperspektiv, håndteringen af identitet i fortiden ud fra samtidige konflikter, og identitetskonstruktioner i selve det arkæologiske materiale. Selvom disse generelle temaer ikke udgør et nybrud i den arkæologiske diskurs, så er de alle vedkommende og eviggyldige problematikker. Som helhed repræsenterer antologien et forsøg på at samle nordiske (med en lille overvægt af svenske) perspektiver på identitetsspørgsmål i såvel arkæologiens fortolkninger og selvforståelse som i forvaltningen af arkæologiske levn og viden.

Antologiens artikler tager således fat på både fortolkningsmæssige og politiske problemstillinger. Dette muliggør en interessant sammenstilling af artikler, der diskuterer arkæologiens etiske og politiske ansvar i forhold til identitetsspørgsmål og dens fortolkninger af identitet i det arkæologiske materiale. Her bliver fagets ansvar problematiseret med hensyn til, hvordan fortiden bruges til politiske formål, ligesom nationale og etniske grænser i Norden bliver diskuteret. Den etniske problematik gør sig især gældende i det nordnordiske område, hvor nationale tilhørsforhold og etniske identiteter ikke nødven-

digvis er konsonante. Som meta-arkæologisk problemstilling leder denne problematik også tankerne over på spørgsmålet om, hvorvidt og hvordan ny-nordiske borgere identificerer sig med arkæologien og fortiden i Norden – et spørgsmål som ikke direkte tages op i “Arkeologi och identitet”, men som flere gode artikler i antologien naturligt afføder.

Alle behandlinger af identitet er i fare for at udmunde i navlebeskuende betragtninger. Det lokale, nordiske perspektiv kommer her til at udgøre et problem for visse aspekter af antologien, og selvom nogle af artiklerne engagerer sig i højst relevante og nødvendige diskussioner om, hvorvidt og hvordan arkæologi kan bruges politisk og hvilken identitet, arkæologer og arkæologien har, så er der en tendens til, at disse kapitler munder ud i faglige og faghistoriske selvpportrætter med lidt for begrænsede nuancer. Faghistorik og selvbiografi er absolut relevante temaer for arkæologien, men at søge eller dekonstruere faglig identitet gennem et blik i sit eget spejlbillede har også den begrænsning, at man måske kun ser det, som man forventer at se.

Man kunne her have ønsket sig en mere uddybende diskussion af arkæologiens faglige identitet i forhold til andre fag, og eventuelt muligheden for at identificere en særlig position eller identitet i nordisk arkæologi. Ingen af artiklerne i antologien diskuterer for eksempel direkte, om nordisk(e) arkæologi(er) udgør en særegen regional diskurs eller om de teoretiske (og a-teoretiske) diskurser, som præger arkæologien i Norden, dybest set er import fra anglo-amerikanske, germanske og franske fagtraditioner. Implicit udgør antologien ikke desto mindre et interessant øjebliksbillede af identitetskonstruktioner og -problematikker i nordisk arkæologi, men altså mere som indirekte konsekvens end som tilsigtet målsætning.

Antologiens mest velfungerende artikler er kendetegnet ved at række ud over nationale grænser, og selvom globalisering og

netværksanalyser efterhånden er ved at blive et fortærsket tema efter årtiers studier, så træder antologiens mest interessante facetter frem i de artikler, der søger ud over det lokale perspektiv. Det er her, vi møder kontraster, konflikter og en flerstemmighed, som giver det arkæologiske materiale og de arkæologiske fortolkninger en dynamik, der antyder, at identitet ikke nødvendigvis kan fastlåses i homogene klassifikationer. Identitetskonflikter, tvetydigheder, ujævnheder og usynligheder i genstandsmaterialet giver anledning til kritiske analyser og dekonstruktioner af entydige fortolkninger, og de bedste af antologiens artikler er i stand til at forstå dissonans som en styrke for den akademiske analyse.

Denne frugtbare dissonans afslører imidlertid også et bagvedliggende problem for andre af antologiens kapitler, som forholdsvis forsimplet søger at jævnføre genstandstyper med identitetskategorier på en måde, som vi i øvrigt har set det udført i arkæologiske fortolkninger af identitet i alt for mange år. Her fastholdes billedet af, at *pots equals people* og at flintdolke er lig med ‘mænd’ eller ‘krigere’, uanset hvilken identitet der så forstås indlejret i ‘mænd’ og ‘krigere’.

Dette leder også frem til et andet problem, som præger dele af antologien. En del af artiklerne savner nemlig at afklare på den ene side, hvordan de *definerer* identitet som begreb og på den anden side, hvordan de *konstruerer* identitet ud fra det arkæologiske materiale. Identitet kan forstås på mange måder og kan opdages (eller opfindes) i arkæologisk materiale efter mange forskellige teoretiske og metodiske principper. En del af artiklerne er præget af uudtalte konsensus-forestillinger om, hvad identitet er, mens de bedre artikler i bogen er mere klare i mælet om, hvordan forfatteren anerkender eller problematiserer identitet som begrebsapparat og som analytisk tema.

Titlen “Arkeologi och identitet” antyder selvsagt, at dette er *bogen* om arkæologi og identitet, men antologien lader dog meget

tilbage at ønske. Den minimalistiske – og lettere prætentive – titel er klar og fængende, men kunne være styrket af en afklarende undertitel og en mere fyldig introduktion, da det ville være ønskeligt, om redaktørerne kunne uddybe mere specifikt, hvordan og hvad nyt “Arkeologi och identitet” bidrager med. Særligt ville det være ønskeligt, om redaktørerne i en indledning havde afklaret sigtet med værket i forhold til den eksisterende forskning på området og kunne placere antologiens artikler i denne kontekst.

Bogen er en direkte udløber af en session på Nordic TAG VIII (Lund 2005), og selvom bogen ikke i nævneværdig grad bærer præg af at være en konference-publication, så har den trods alt et ret snævert og ganske lokalt tilsnit. Dette står i skærende kontrast til titlens favnende og ambitiøse bredde. “Arkeologi och identitet” er ikke en udtømmende antologi om arkæologi og identitet og kan næppe heller siges at være repræsentativ for arkæologiske studier af identitet i de nordiske lande. Den indeholder ikke desto mindre en række meget læseværdige og interessante artikler, hvoraf de bedste er kendetegnet af konceptuelt gennemsigtighed og en forståelse af identitet som et omskifteligt og konfliktfyldt aspekt af menneskelivet.

Tim Flohr Sørensen

Department of Archaeology
University of Cambridge

Sissel F. Plathe og Jens Bruun:

Danmarks Middelalderlige Altertavler – og anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt, 2 bind. Nationalmuseet og Syddansk Universitetsforlag. Odense 2010. I alt 1388 sider. ISBN: 978-87-7674-416-8. Bogladeris: 799 DKK.

Der er på alle måder tale om et storværk, også rent fysisk. To bind i stort format 25 x 34 cm, i alt 1.388 sider, ca. 7,3 kg. Bøger i

denne størrelse kræver en meget solid indbinding. Dette er ikke helt tilfældet for anmelderens eksemplar. Læs bogen forsigtigt.

Begrebet altertavler, og hvad herved forstås, diskuteres ikke i værket, hvorimod der i indledningen tales om alterudsmykninger, og det nævnes, at det ældste eksempel her i landet formentlig er Åbykru-cifikset (som mærkeligt nok ikke er medtaget i kataloget). Til gengæld kommer man vidt omkring med begrebet alterudsmykninger, hvilket naturligvis gør det vanskeligere at lave entydige og relevante afgrænsninger. Katalogværkets materiale knyttet til alterudsmykninger falder groft sagt i tre grupper. Der er tavlerne med billeder i form af malerier og skulpturer forsynet med fløje eller låger, så tavlen kunne have forskellige fremtrædelsesformer. Dertil behandles gyldne altre og kalkmalede alterudsmykninger. Tanken har utvivlsomt været at få alt med, men dermed opstår problemerne. De gyldne altre er behandlet mange andre steder og flere steder mere indgående end her. Udvalget af kalkmalerier kunne godt diskuteres. Billeder i en sidealterniche er uproblematisk, men er udsmykningen af korgavlen en alterprydelse for højaltret, og i så fald hvorfor gælder det kun billeder på den flade væg. De talrige udsmykninger i romanske apsidehvælve med Majestas Domini, den tronende Kristus, er overhovedet ikke berørt. Derimod er motivet medtaget fra en vægpille i Roskilde Domkirke (261 cm over gulvet).

Det, som gør værket betydningsfuldt, er de mange senmiddelalderlige altertavler med fløje eller låger. Her er lidt forskellige variationer som baldakinalter (ikke at forveksle med baldakinaltertavle), figurtabernakel og fløjtavle. Sidstnævnte kan igen opdeles i triptych eller pentptych, hvorvidt der er et eller to sæt bevægelige fløje. Værket er et resultat af mange års arbejde, som løbende er blevet indlagt på netsiden: www.altertavler.dk. Her har det været et nyttigt redskab, men et sådant sted får

man jo kun det, man søger. Det fantastiske ved de to bøger er, at man kan bladre på må og få og glæde sig over de mange tavler. Hvor mange er lidt uklart, og man kunne godt have ønsket et par ord om baggrunden for bevaringen, og hvordan det evt. forholder sig i andre lande. Anmelderen forestiller sig, at der er specielt mange her i landet på grund af Reformationen og efterfølgende dårlig økonomi ved kirkerne. Der har ikke været så mange moderniseringer som i katolske lande. Mange fløjaltavler var i øvrigt helt nye ved Reformationen, og selv om det er svært at overskue, får man en fornemmelse af, at ganske mange er bevaret i det, man i dag kalder Udkants-Danmark. Værket giver også et glimrende indtryk af spændvidden i kvaliteten fra de helt store i dom- og klosterkirker til ret beskedne i mindre landsbykirker. Den store mængde bevarede tavler må også betyde, at i senmiddelalderen har sikkert alle kirker haft én eller flere udskårne og malede tavler.

Værket har en forholdsvis kortfattet indledning med betydelig vægt på altertavlernes motiver. Her kunne man godt have ønsket en mere indgående begrundelse for navngivningen af motivet, hvor Gudfader fremviser sønnens afsjælede legeme. Traditionelt kaldes det Nådestolen, som Danmarks Kirker (udgivet af Nationalmuseet) fortsat bruger, mens nærværende værk kalder det pågældende motiv for Nådefader. Kun hvor Kristus fremvises hængende på korset, kaldes det en Nådestol.

Selv om værket fremtræder som et katalog, kunne man også i indledningen have ønsket lidt mere oplysning om eksempelvis funktionen af fløjtavlerne. Hvornår var fløjene lukkede, og hvornår så man den såkaldte 1. Stand (dvs. det inderste motiv). Værket giver indtryk af, at vilkårlighed har hersket. Spørgsmålet om fremstilling, værksteder og import berøres heller ikke i indledningen.

Som katalog er altertavlerne opført alfabetisk efter den kirke, de befinder sig i nu,

eller hvis de er på Nationalmuseet eller et andet museum, den kirke, de tidligere var i. Der er naturligvis også henvisninger fra kirker, hvor en tavle tidligere har stået. Vedrørende altertavler medtages også oplysninger om forsvundne tavler og dele uden proveniens på forskellige museer. Så hvad altertavler angår, er alt registreret. Ved hver tavle er der en udførlig litteraturhenvisning, så man kan arbejde videre. Visse steder er litteraturen faktisk temmelig omfattende. For så vidt er der lavet meget arbejde omkring disse altertavler. Det er blot først nu, vi får en samlet oversigt. Og tak for det!

Ud over altertavlerne indeholder værket også "anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt". Her kan man godt være i tvivl, om inddragelsen af dette emne har været en fordel. Der er nemlig ikke tale om en systematisk dækkende oversigt, men om udvalgte emner. F.eks. har man valgt krucifikser og krucifiksgrupper fra. Dette er jo en fornuftig praktisk løsning, for ellers ville værket vel være blevet næsten dobbelt så stort. Men det er et problem, hvis værket er tænkt til at være dækkende. Det nævnes lige i forbifarten, at krucifikserne kunne være ophængt i korbuen med et lægmandsalter underneden (måske endda benævnt Heligkors alter); men da "publikationen ikke inddrager korbuekrucifikser, vil lægmandsaltrene ikke blive yderligere omtalt" (siges det kategorisk). Kommer vi til andagtsbilleder, er krucifikset vel andagtsbilledet over alle andagtsbilleder. Det er næppe tilset; men det giver en skæv teologisk fremstilling af middelalderens fromhedsliv, når den korsfæstede fjernes systematisk fra en sådan oversigt.

Af kirkeinventaret inddrages nok samtlige kirkeskabe (dog mest de bevarede), som enten bestemmes som monstranshuse, monstransskabe eller formodede monstransskabe. Og de medtages, hvad enten de er billedbærende eller ej. Når det kom-

mer til korstole, medtages kun de billedbærende. Der findes faktisk rigtig mange korstole uden billeder og rester af korstole, som tilfældigvis mangler de billedbærende dele som gavle eller baldakiner. Så det er kun et meget begrænset materiale, vi på dette felt præsenteres for, og det er vanskeligt at forstå forskellen i den liturgiske betydning af korstolene, om der er billeder eller ej. Nu har man heller ikke medtaget alle billedbærende dele. I 2009 udkom Danmarks Kirker (under Nationalmuseet) med et hæfte om Sankt Nicolai i Kolding, hvor der er nogle pragtfulde relieffer fra korstolegavle, i dag sammensat til et panel. Dette er ikke med i omtalte værk. Taler de aldrig sammen på det museum. Mest grotesk er dog situationen i Århus Domkirke, hvor det senmiddelalderlige kannikekor er rimeligt velbevaret. Her omtales naturligvis Bernt Notkes altertavle, skænket af biskop Jens Iversen og herudover Niels Clausens korskræbe og nogle figurer fra det forsvundne lektorium. Så nævnes det, at der på Nationalmuseet findes mindre fragmenter af en topliste m.v. fra korstole, derimod omtales ikke, at der står 30 korstole i kirken, som ganske vist er restaurerede, men der er dog to gavle med billeder af henholdsvis Kristus og Johannes Døbereren. Læseren får på ingen måde indtryk af, at kannikekoret var og er en helhed. Den syvarmede lysestage er heller ikke med. Måske fordi den er fremstillet af et andet materiale – metal. På samme måde mangler helt generelt også alterkalk, helgenskrin og monstranser. Heller ikke døbefonte, som kunne være billedbærende og bestemt er af betydning for liturgien, nævnes med et ord. Andagtsbilleder, som det er defineret i værkets leksikon, burde i virkeligheden omfatte en masse kalkmalerier, og måske er nogle af de kalkmalerier, der er klassificeret som alterbilleder, faktisk andagtsbilleder. Det fremgår tydeligt, at forfatterne har haft lidt ekstra materiale af træskæreri med bemaling, som man gerne ville

have med i værket, og har givet dette en lidt for omfattende betegnelse.

Værket afsluttes bl.a. med en liste over de omtalte kirker organiseret stiftsvis på baggrund af nutidige stiftsgrænser (efter Teologisk Stat, Kirkelig håndbog 2000, med så vidt mulig angivet efterfølgende ændringer såsom kommunalreformen i 2007). Med mindre folk har en jævnlig kontakt til den kirkelige forvaltning, er der næppe nogen, som ville kunne redegøre for eksempelvis afgrænsningen af de jyske stifter her i begyndelsen af 2000-årene. Hvorfor har man dog ikke villet ofre et kort med kirkeplaceringerne angivet? Litteraturlisten er til gengæld meget værdifuld og omfattende.

Til slut findes et meget omfattende leksikon med redegørelser for bl.a. helgener, værkstedsgrupper og væsentlige begreber. Her er meget nyttig viden samlet. Forklaringerne er dog også nødvendige. Allerede på indledningens første side (s. 11) støder man på begrebet Maria Hodigitra (som ses i Måløv Kirke). Forklaringen skal findes i bind 2 side 1380 (Den vejvisende Maria). Her spiller værkets store format og vægt en hæmmende rolle ved brugen. Man er nødt til at have bind 2 slået op for at forstå teksten i bind 1, og man kan hverken holde det ene eller det andet bind i hænderne.

Layoutet er ret luksuriøst med meget luft og blanke sider, f.eks. omfatter bogstavet Æ fire sider, og eneste oplysninger er Æbelholt Klosterkirke, Altertavle, se Viborg Søndre Sogn. I Viborg drejer det sig dog om en tavle fra Københavns Slotskapel. Intet om Æbelholt.

“Det har været et princip, at altertavler m.v. skulle fotograferes i det forhåndenværende dagslys; det skyldes ganske enkelt, at det er det lys, evt. suppleret med tændte kerter, som tavlerne er skabt til at ses ved.” I og med at en gengivelse af et fotografi i nedsat størrelse i en bog er noget helt andet end at se altertavlen i virkeligheden, har dette princip måske påført fotografen en

unødigt byrde. Det er i det mindste ikke så væsentligt for læseren. Derimod er det meget vigtigt med de mange billeder, og derfor er det en glæde, at bogen er kommet.

Hans Krøngaard Kristensen
Afdeling for Middelalder- og
Renæssancearkæologi
Aarhus Universitet

Mads Runge: *Nørre Hedegård. En nordjysk byhøj fra ældre jernalder.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 66. Højbjerg 2009. 459 sider. ISBN 978-87-88415-56-8. Bogladepriis: 400 DKK.

Nørre Hedegård-publikationen omfatter 268 sider tekst og 191 sider katalog. Hertil kommer et vedlæg på 17 sider indlagt bagerst i bogen. Bogen er udkommet i Jysk Arkæologisk Selskabs skriftserie i det gedigne A4 hardcover format, som kendetegner selskabets monografiserie. Dette format egner sig godt for denne type publikationer, hvor illustrationer i form af detaljerige plan- og profiltegninger udgør et vigtigt element.

Mads Runge er hovedforfatter, men bogen omfatter også bidrag af andre ni forfattere: Jens N. Nielsen (forord), Niels Haue (genstande af metal, sten, ben og ler), Jørgen Lund (byhøje og andre stedbundne bebyggelser), Adam Hesel (husdyr og vildt), Inge Bødker Enghoff (fiskeri), Peter Steen Henriksen, Jan Andreas Harild & Peter Mose Jensen (arkæobotanik), samt Kristian Dalsgaard, hvis navn uvist af hvilke årsager ikke er med på titelbladet (landskab, bopladslag og marksystemer).

Bogen omhandler et bopladsmateriale fremkommet gennem en såkaldt "nøddugravning", d.v.s. en udgravning forårsaget af anlægsaktivitet. I dette tilfælde var der imidlertid tale om planlagt anlægsaktivitet, og udgravningen kunne dermed udføres i forvejen, hvorved betegnelsen "nød"

bliver lidt misvisende. Efter en indledende forundersøgelse, hvor fundets karakter og omfang blev fastlagt, kunne der nemlig gennemføres en efter dansk standard grundig og mangefacetteret undersøgelse, som inkluderede mange typer naturvidenskabelige analyser. For tiden før revisionen af Museumsloven kan undersøgelsen dermed siges at have meget høj standard. Undersøgelsen blev gennemført i løbet af kun en feltsæson i 1998, hvilket skyldes de omstændigheder, der førte til igangsættelsen. Af et bopladsområde på ca. 100x200 m blev lidt under det halve undersøgt.

Nørre Hedegård-lokaliteten ligger 3-4 km sydøst for Aalborg centrum. Her blev der udgravet store dele af en byhøjsagtig bebyggelse med kontinuerlig brug fra yngre bronzealder til ældre romersk jernalder. Byhøjen var bevaret i tilnærmelsesvis fuld højde takket være omfattende sandflugt. Dette samt kalkholdig jord og brug af kridt som gulvlag gav overordentlig gode bevaringsforhold for ben. Dette var i høj grad styrende for udgravningsstrategi og omfang. I alt blev der undersøgt 8.000 m² af bebyggelsen, og der blev påvist 97 huse fordelt på 11 faser. I tillæg til dette komplekse fund fremkom også fund fra andre perioder, dels i form af løsfund, dels i form af anlæg. Blandt disse bør fremhæves to tidlige neolitiske grøftanlæg, to huse, som er ældre end byhøjen og fire grave fra yngre romersk jernalder. Af disse fund er gravene publiceret andetsteds.

Udgravningen blev gennemført i regi af Aalborg historiske Museum, men i samarbejde og samråd med en lang række personer og institutioner inden for dansk arkæologi. Udgravningsleder Mads Runge var under arbejdet student ved Aarhus Universitet og skrev siden hovedfagsspeciale om aspekter af fundet. Også Adam Hesel (Franciere) skrev sit hovedfagsspeciale på baggrund af fundet, og det gjorde, at der ikke var langt til publikation.

Målet med publikationen er relativt hurtigt (ca. 10 år efter undersøgelsens af-

slutning) at fremlægge og tilgængeliggøre et vigtigt og omfattende materiale for den arkæologiske forskerverden. På grund af materialets kompleksitet har man valgt at fokusere på det, man anser som "essensen" i materialet, hvormed der menes bebyggelsen fra sen bronzealder-ældre jernalder, medens de øvrige aspekter ikke fremlægges her. I tillæg har man valgt at nedtone tilbunds gående udblik.

Bogens inddeling er i høj grad styret af to forhold, dels er to specialer indarbejdet i teksten, dels er specialundersøgelserne fremlagt i selvstændige kapitler placeret sidst i bogen.

I kapitlet "Kronologi" fremlægger og diskuterer Mads Runge de stratigrafiske iagttagelser og resultatet af forskellige dateringsmetoder. Stratigrafisk opereres med 16 faser. Dernæst fremlægges og diskuteres det daterende fundmateriale fra de udskilte faser af byhøjen. Her opereres i vanskeligt farvand, da den førromerske jernalders kronologi, ikke mindst for keramikens vedkommende, har været diskuteret kraftigt gennem årene. Resultatet bliver en lidt uklar miks af de to seneste kronologiforslag, nemlig Claus Kjeld Jensens femfasesystem og undertegnede's firefasesystem. Runge benytter i bogen et firefasesystem mærkeligt nok med reference til Jensen. Imidlertid præsenterer de af Jensens værker, der refereres til, hverken den terminologi eller den absolutte kronologi der benyttes, og man kan i det hele taget undre sig over valget af litteraturreferencer, som ikke afspejler forsknings- og publikationsstatus. At flere af de centrale arbejder på området er udkommet i udlandet (eksempelvis to artikler i *Prähistorische Zeitschrift* vol. 71, 1996), burde ikke være et argument for at udelade dem. Det er endelig et problem, at den kronologiske terminologi, som anvendes ved behandlingen af keramikken, ikke konsekvent videreføres i resten af værket.

Set ud fra omfang (50 sider) er det følgende kapitel, "Huse", et hovedkapitel i bogen. Her fremlægges og diskuteres de

ca. 97 huse eller huslignende anlæg, der er blevet erkendt på lokaliteten. Beskrivelsen af de individuelle anlæg er dog forlagt til kataloget bagerst i bogen. På trods af sit omfang (190 sider) er kataloget over huse- ne imidlertid ikke på nogen måde en fuldgyldig fremlæggelse eller dokumentation af det omfattende materiale. Udover en tolket plantegning af hvert hus eller husfase indeholder beskrivelsen en plan med angivelse af fund og prøver samt en tekst omhandlende stratigrafiske forhold, fund, dimensioner m.m. Anlæggene belyses ikke yderligere ved hjælp af fotos eller profiltegninger. Dette er for knapt i forhold til de mange vigtige detaljer, der er iagttaget i felten og diskuteret i bogen.

Hovedparten af husene er langhuse, mens hhv. blot otte og to falder ind under rubrikkerne småhuse og staklader. Dimensioner, konstruktion og indretning følger periodens mønster.

Et eget kapitel er helliget gruber, ardspor, grave osv. "Gruber" er et forsømt og dårligt forstået element i dansk bopladsarkæologi, og det er opløftende at se et forsøg på at undersøge og belyse fænomenet, selvom resultatet ikke er prangende. For at komme videre inden for denne tematik må man antageligvis allerede i planlægningen og dimensioneringen af udgravningen vælge at satse på feltet og afsætte rigeligt med ressourcer (herunder også tid) til det. Udgravningen på Nørre Hedegård havde ikke disse ressourcer til rådighed, selvom der efter danske forhold blev satset store midler på undersøgelsen. Tolkningen af visse gruber med brændte ben og knust keramik som offeranlæg forekommer lidt søgt og fremstår ikke som en tolkning, der fremtvinger sig af materialet. Der er ikke tvivl om, at kult og religion har præget den forhistoriske hverdag og sat sine spor, og at mange af disse kan være svære at skelne fra spor efter andre mere praktiske sysler, hvis man da i det hele taget kan foretage en sådan sondring. I førindustrielle samfund er kult og ritualer ofte indlejret i praktiske gøremål,

hvilket kan gøre en skelnen mellem sakralt og profant vanskelig og til tider irrelevant.

Kapitlet, som behandler fund af metal og ben, er skrevet af Niels Haue, som benytter sig af andre kronologiske referencer end Runge. Det er uheldigt, da der er tale om en monografi og ikke en artikelsamling. Uanset hvad, er der tale om en grundig gennemgang, og man forbløffes over det forholdsvis store genstandsmateriale af metal, der er fundet på lokaliteten. Af den glimrende oversigt fremgår det, at artsrigdom og kvantitet er størst i de ældre førromerske faser, hvilket advarer mod slutninger om, at perioden skulle være præget af metalfattigdom, selv om gravene er fundtomme. Man kan undre sig over, hvorfor netop denne plads har leveret så meget metal. Der er ingen tvivl om, at de bevarede kulturlag er en del af forklaringen, men kan der være andre?

Bebyggelsesstrukturen og byhøjbegrebet helliges et eget kapitel skrevet af Runge og Jørgen Lund. Runge diskuterer, hvorfor en byhøj dannes, dels ved en gennemgang af tidligere argumenter, dels ved at forsøge at forklare de nyundersøgte høje ved Aalborg. Fælles for hans og tidligere forklaringsforsøg er, at man søger efter en tvingende og altså udenforliggende årsag (knappe naturressourcer, befolkningspres osv). Alligevel ser Runge mere nuanceret på sagen og antyder, at de forskellige bebyggelsestyper kan være udtryk for forskellige strategier og organisationsformer. Men hvad er det egentlig, der danner en byhøj? Hvorfor afsætter nogle perioders bebyggelse tykke kulturlag, medens stedbunden bebyggelse i andre perioder eller regioner ikke gør det? Eksempelvis aftager bylagsdannelsen væsentligt i senmiddelalderens byer, uden at det skyldes brud i bebyggelseskontinuiteten. Denne facet af byhøjsdannelsen kommer Runge ikke ind på. Videre diskuteres bebyggelsestruktur og hierarki. Denne diskussion vanskeliggøres af, at lokaliteten ikke er totaludgravet, at der er tale om meget få huse pr. fase, og at de må fordeles

over forholdsvis lange tidsrum. Man kunne derfor fristes til at stille spørgsmål om, hvorvidt der i det hele taget har været samtidige gårdsenheder på stedet. Runge argumenterer imidlertid for dette med henvisning til, at den vejby-lignende landsbystruktur fastholdes fra fase 9 frem til slutfasen. Fase 5-7 skal dermed repræsentere et "løst organiseret landsbyfællesskab", som efter sandflugten omorganiseres til et "egentligt jernalderlandsbyfællesskab". Dette skal, ifølge Runge, afspejle overgangen fra "slægtsbaserede enheder til et samfund baseret på landsbyfællesskab". Denne udlægning kan diskuteres, både ud fra det konkrete fund og perioden i det hele taget. Bebyggelser som Nørre Hedegård i fase 5-7 er allerede fortættede i den forstand, at der ikke er tale om isoleret beliggende gårde. Dyrkningssystemet (celtic fields), som karakteriserer den senere "landsbyperiode", og som synes at forudsætte et landsbysamarbejde, er allerede etableret i ældre førromersk jernalder, der anlægges store gravfelter, som må afspejle samfund, snarere end slægter, og endelig udtrykker dragtskikken regionalt tilhørsforhold snarere end slægtskab. Desuden afdækker Runges analyse af faserne på Nørre Hedegård netop en kontinuitet i strukturerne på begge sider af det skel, han postulerer, både hvad angår sociale forhold og layout.

Afslutningsvis forsøger Runge at belyse byhøjens kontekst, men forsøget hæmmes af, at kun få lokaliteter i nærområdet (Trandersbakkeøen) er undersøgt. Runge vælger at støtte sig på indberetningerne i Det kulturhistoriske Centralregister (DKC). Erfaringen viser imidlertid, at DKC ikke egner sig til at give et detaljeret indblik i en mikroregions arkæologi. Det skyldes dels, at mange ældre fund slet ikke er registreret i databasen, dels at dateringerne er af vekslende kvalitet. Grundlaget for analysen af mikroregionen er derfor for svagt, og resultatet bliver derefter. Det væsentlige er, at Runge påviser, at der udover de stedbundne bebyggelser ("byhøjene") også eksisterer

“vandrende” bebyggelser i området, og at han reflekterer over, hvad årsagen til bebyggelsernes forskellige form kan være.

Jørgen Lund påtager sig en diskussion af stedbundne bebyggelser generelt og indtager såvel de nordvesteuropæiske værftsbebyggelser som sortmuldspladserne, da de ofte viser lang kontinuitet, til og med længere end, hvad der er sædvanligt på byhøjene. Som nævnt i indledningen, er der ikke her tale om et tilbundsående komparativt studie, men snarere et essay. Lund afviser en monokausal forklaring på fænomenet, ligesom han helst ser et aktivt valg snarere end en passiv respons på udefrakommende pres som hovedårsag til, at visse bebyggelser bliver stedbundne mens andre ikke. Lund diskuterer også fænomenet landsbyens alder og mener, at Grøntoft A er den ældste “egentlige landsby” påvist i Jylland. Igen forundres man over referencerne. Det burde være Lund bekendt, at grundlæggelsen af den befæstede landsby i Borremose er dateret til det 4. århundrede f.Kr. Dette himmerlandske fund er i allerhøjeste grad relevant for hans diskussion, da denne landsby opviser en stedkontinuitet på ca. 300 år, men på trods af dette har den ikke opbygget byhøjslignende kulturlag. Alligevel er denne landsby blevet tolket som en “centralplads”, dvs. en landsby højt placeret i et hierarki af bebyggelser. Lund nævner ganske vist Borremose i en bisætning, men må helt tilbage til Brøndsteds forberetning i Nationalmuseets Arbejdsmark 1936 for at finde noget på tryk om den. Til og med omtaler den refererede artikel ikke det, den refereres for. Undersøgelsen af bebyggelsen på Borremose blev først påbegyndt fem år senere.

Resten af bogen er helliget det, man i gamle dage ville kalde “hjælpevidenskaber”, dvs. analyser udført inden for andre discipliner, men med det formål at belyse vigtige aspekter af det arkæologiske fund. Som “i gamle dage” er kapitlerne anbragt som en slags appendix bagerst i bogen, skønt de med fordel kunne have været an-

bragt tidligere. Dalsgårds bidrag burde tilmed have været et af de første kapitler, eftersom det belyser lokalitetens forhistorie og miljø. De øvrige kapitler ville på tilsvarende måde naturligt have fundet sin plads mellem Haues kapitel og Runges syntetiserende kapitel “Bebyggelsesstruktur”. På den måde havde man integreret disse vigtige bidrag bedre i bogen og sikret, at de ville blive læst på linje med resten af teksten og ikke blive betragtet som en slags appendix for særligt interesserede. Dalsgård foretager en geologisk analyse af landskabshistorien og påviser, at sandflugten i bylagene er dyrkningsbetinget, samt at jordene er gødskede. Desuden synes den hede, der er kendt fra de ældre matrikelkort, at kunne føres tilbage til landsbyens levetid. Hesels bidrag er en velskrevet og grundig gennemgang af det animalske osteologiske materiale. Han påviser, at de dominerende husdyrarter er får og kvæg. Får synes at udgøre den primære kødforsyning, mens kvæget, som har en noget højere gennemsnitslevealder, har forsynet beboerne med andre produkter. Svin er nærmest fraværende, og det afspejler, ifølge Hesel, et landskab egnet for græsning, men ikke svinehold. Dermed støtter Hesels analyse Dalsgårds beskrivelse af landskabet som åbent og præget af dyrkede marker og hede. Videre forsøger Hesel ad forskellige veje hypotetisk at beregne antal dyr på bopladsen. Resultatet er, at det faktiske antal husdyr på stedet må have oversteget både det antal, som kan påvises ved hjælp af osteologi og beregnes ud fra antal båseskillerum. Dette baserer Hesel på en beregning af energibehovet for landsbyens beboere. Enghoff behandler det velbevarede fiskebensmateriale, som er fremkommet ved udgravning og solding af masser fra husgulve. Den altovervejende del af knoglerne stammer fra skrubbe. Lidt overraskende er hornfisk, torsk og sild, som senere kendes som vigtige fangstarter i Limfjorden, nærmest fraværende. Artsfordelingen genfindes imidlertid på andre lokaliteter fra ældre

jernalder ved Limfjorden og må dermed afspejle fiskemetode og årstid. Henriksen, Harild og Jensen gennemgår det forholdsvis begrænsede materiale af korn og frø fra lokaliteten. Den mest interessante iagttagelse er, at ukrudtssammensætningen synes at antyde velgødede agre, hvilket er i overensstemmelse med Dalsgårds iagttagelser. Dertil er der spor efter såvel udnyttelse af hedelyng som tang.

I et kort afsluttende afsnit samler Runge resultaterne og konkluderer, at jernalderlandsbyen på Nørre Hedegård har været baseret på et intensivt agerbrug i kombination med hedebrug og suppleret med fiskeri. Selvom der er 3,5 km til Limfjordskysten, antages det uden nærmere diskussion, at det er landsbyboerne selv, som fiskede. Desværre genoptages diskussionen af landsbyens art og betydning ikke i denne forbindelse, selvom økonomi må anses for et væsentligt aspekt af bebyggelseshierarkiet. Afsnittet får dermed ikke karakter af en samlende konklusion på bogen, hvilket må tilskrives den valgte disposition, hvor "hjælpevidenskaberne" placeres efter den arkæologiske fremlæggelse.

Til illustration af bogen har man valgt i højere grad at benytte fotografier end tegninger. Når det gælder udgravningsdokumentationen, er fotografierne desværre af ringe kvalitet – det er vanskeligt at se, hvad billederne skal illustrere, hvilket skyldes, at de ofte er for småt gengivet, og generelt er for brune og med for lav kontrast. Med hensyn til genstandsfotografierne er kvaliteten heldigvis bedre, men selv meget gode fotografier kan ikke erstatte gode tegninger, hvor vigtige detaljer kan fremhæves.

Sproget er ikke altid klart. Specielt afsnittene skrevet af Runge ville have været tjent ved en sprogvask både af hensyn til forfatter og læser. De mange sprogfejl og -knuder går ud over indtrykket af en ellers seriøs behandling af et omfattende og kompliceret materiale.

Med denne bog er for første gang en undersøgelse af en byhøj fremlagt i sin helhed.

Dette er i sig selv en vigtig milepæl. Dette er til og med sket relativt hurtigt, selvom materialet var både omfattende og kompliceret og implicerede mange forfattere. Selvom bogen har trykkeår 2009, får man indtryk af, at den har været længe undervejs. De to specialer, som udgør hovedbestanddelen af bogen, blev skrevet i 2000 og 2001, og den seneste litteraturhenvisning er fra 2005. Dermed kunne den være udkommet endnu tidligere. I tillæg er bogen ikke bare deskriptiv, men indeholder kapitler som analyserer og overvejer på både et detaljeret og et mere overordnet plan. Alt dette er imponerende. Skal man imidlertid være kritisk, må det være på netop det deskriptive plan. Et væsentligt mål med publikationen var at "tilgængeliggøre et vigtigt og omfattende materiale for den arkæologiske forskerverden". Bogen beskriver da også mange vigtige iagttagelser og detaljer særlig med hensyn til huskonstruktioner, men her svigter illustrationerne. Hvis man ikke mente at få plads til dem i bogen, kunne de have været lagt på en medfølgende CD, hvor en udvidet udgave af kataloget også burde have fundet plads. Her kunne man også have lagt det digitale kort- og opmålingsmateriale for videre forskning. Man kan håbe, at disse ting er med i den næste udgivelse, for tilsyneladende er publikationen af nabobyhøjen nært forestående.

Jes Martens
Universitetet i Oslo

Per Ole Schovsbo: *Tranbær Mosefund 1875-96*. Jernalderen i Nordeuropa. Carlsbergfondet, Nationalmuseet og Moesgård Museum. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 57. Højbjerg 2007. 88 sider. ISBN: 978-87-88415-43-0. Bogladepris: 198 DKK.

"Jernalderen i Nordeuropa" er navnet på et større, 5-årigt forskningsprojekt finansieret af Carlsbergfondet. Formålet har været at få publiceret de gamle våbenofferfund,

som hovedsagelig er fremkommet i det 19. århundrede.

Et af disse stammer fra Tranbær Mose syd for Vejle Fjord. Fundene dukkede også op her i forbindelse med tørvegravning. I årene 1875-1896 indsendtes mange træsaager til Nationalmuseet, som heldigvis lod gennemføre en mindre undersøgelse i 1882 ved en af tidens bedste udgravere, Henry Petersen.

I mosen er fundet nogle få oldsager, som relaterer sig til andre våbenofferfund. Det drejer sig bl.a. om dele af seletøjsbeslag, stykker af skjolde og spydstager samt fragmenter af forskellige beholdere af træ og bark.

Den helt dominerende fundgruppe er imidlertid de godt 40 vogndele, der anslås at repræsentere op til ti eksemplarer af firhulede vogne med egehjul. Fremlæggelsen af dette, det største nordeuropæiske vognfund fra romersk jernalder, er lagt i hænderne på Per Ole Schovsbo, den vel kyndigste danske vognforsker.

Såvel det omfattende fundmateriale som hele fundhistorien bliver da også gennemgået og beskrevet meget detaljeret (s. 17-46). I beskrivelserne indgår naturligvis et væld af karetmageriets fagtermer, og her skulle redaktionen have forlangt et oversigtsskema, som ville have lettet læsningen meget. Det er ikke tilstrækkeligt blot at henvise til forfatterens doktorarbejde fra 1987, i forventning om at læserne har dette værk stående i reolen.

Et par C14-dateringer indikerer, at fundet stammer fra 2.-3. århundrede e.Kr. Vogntypen, der anslås at have en lasteevne på 300-400 kg, diskuteres kortfattet i relation til de keltiske og romerske vognformer og med den interessante slutning, at vi i Tranbærfundet ser "den første i rækken af hestetrukne arbejdsvogne i Danmark". Forfatteren har gennemført flere forsøgs-kørsler med rekonstruktioner. Et af resultaterne er yderst bemærkelsesværdigt, nemlig at disse vogne er ganske uegnede til færdsel på brolagte veje, som netop på

den tid begynder at optræde, med Broskovvejen på Sydsjælland som det fornemste eksempel. Hjulene bryder ganske enkelt sammen. Man må derfor spørge, om der kan have eksisteret andre vogntyper til længere rejser, *a la* de lettere romerske rejsevogne?

Selv om vogndelene i Tranbær er fundet sammen med eller nær genstandene fra våbenofferfundet, kan det ikke afgøres med sikkerhed, om de to fundgrupper har noget med hinanden at gøre. Utænkeligt er det dog langt fra, idet disse hærenheder må have haft behov for gedigne transportmidler. Desuden optræder der enkelte vogndele i nogle af de større våbenofferfund som f.eks. Thorsbjerg og Nydam. På baggrund af fundforholdene her og på andre lokaliteter konkluderer forfatteren, at de mange vogndele i Tranbær Mose er udtryk for rituelle handlinger. I den forbindelse refereres der ret ukritisk til Tacitus' oplysninger om Nerthuskulten. En mere dybtgående diskussion af denne tolkning havde været ønskelig.

Det samme gælder for andre aspekter. Det fastslås bl.a., at disse relativt tunge køretøjer har været hestetrukne. Et synspunkt, som synes at savne yderligere dokumentation. Det er rigtigt, at kelterne anvendte heste til de lette stridsvogne, og hos romerne ses af og til heste, der trækker de lettere rejsevogne, men oftest er det muldyr og okser, som afbildes. I et skandinavisk perspektiv synes hesten da også at indtage en særstilling som ridedyr, som krigshest, eller den indgår i rituelle sammenhænge. Endelig ville den lille jernalderhest næppe heller have været i stand til at trække en fuldt lastet Tranbærvogn ret langt!

I det hele taget er grundigere diskussioner af de forskellige problemstillinger næsten fraværende. En opdateret litteraturliste ville have været af stor værdi i så henseende, men kun få referencer er senere end 1987, hvor forfatterens disputats udkom.

Trods ovenstående bemærkninger skal det imidlertid fastslås, at bogens styrke lig-

ger i den fine fremlæggelse af de mange vognde, og den vil derfor uden tvivl være af stor interesse for alle, der interesserer sig for ældre tiders transportmidler.

Jørgen Lund
Moesegård Museum

Joachim Schultze: *Haithabu – Die Siedlungsgrabungen. I. Methoden und Möglichkeiten der Auswertung.* Die Ausgrabungen in Haithabu 13. Wachholtz Verlag. Neumünster 2008. 432 sider. ISBN 978-3-529-01413-0. Bogladepris: 100 Euro.

Joachim Schultze gennemgår i denne bog de resultater og enorme datamængder, der er fremkommet ved mange års udgravninger af Hedeby's bebyggelseslevn foretaget under Herbert Jankuhns og siden Kurt Schietzels ledelse. Metoderne, der er blevet benyttet i forskellige sammenhænge, analyseres og vurderes ved hjælp af nye metoder. Herunder især GIS kombineret med databaser, der kan håndtere de enorme datamængder. Dokumentation af det udgravede, dataindsamling, databehandling og fremlægning bliver analyseret og diskuteret i forskellige afsnit. Et katalog med dokumentation af de udgravede huse, hegn og andre trækonstruktioner, der er påtruffet, udgør bogens sidste 157 sider. Bogen er en let omarbejdet udgave af Schultzes doktordisputat fra 2005.

Et indtryk af hvor stor en fundmængde og datamængde, der er akkumuleret ved de mange undersøgelser, får man, når det oplyses, at i kvarteret nærmest Haddeby Noor var der inden for et areal på 1.300 m² ikke mindre end 12.000 stykker tømmer. Kulturlaget var op til 2 m tykt. Rigtig meget af dette tømmer indgår i huskonstruktioner og er derfor blevet dendrokronologisk dateret. 4.300 stykker tømmer for at være helt præcis. Den enorme datamængde, der er fremkommet fra 1930'erne og frem, er aldrig før blevet sammenstillet og

bearbejdet efter moderne metoder. Det er den opgave, Schultze og en række kollegaer nu har forsøgt sig med ved hjælp af digitaliseringer og databaser i tilknytning til GIS-systemet. Tidligere har man i et forsøg på at danne sig et overblik over tømmeret, dets datering og indbyrdes sammenhæng i konstruktioner lidt datadøden og mistet overblikket. GIS med tilhørende database viste sig at være det idéelle værktøj til opgaven.

Nogle af de dendrokronologiske resultater, der fremkom ved en ny gennemgang af materialet, var, at det kunne ses, at 94 % af træet i det 1.300 m² store areal ved Haddeby Noor var fældet i 800-tallet. Kun knap 5 % af træet var fældet i 900- eller 1000-årene. Konklusionen er, at dette havnenære område af Hedeby allerede var tæt bebygget fra 830'erne og frem. At der kun undtagelsesvis er tømmer fra 900-årene og frem til midten af 1000-årene betyder dog ikke, at området blev forladt. Bevaringsforholdene er skyld i, at træ ikke i samme omfang er bevaret i de lag, der ligger efter 800-tallet. Enkeltfund og masser af ildsteder i de øverste kulturlag viser, at bebyggelsesintensiteten fortsatte. I det omtalte område leder en bro dateret til 819 over bækken. Formentlig angiver denne datering ibrugtagningen af det lave vandliden- de område nær havnen, som man ellers tidligere havde undgået.

De forskellige problemer i forbindelse med analyserne af bebyggelsesstrukturen omtales. Det er problemer som genbrug af ældre tømmer i nye huse samt træ, der synker ned i ældre lag pga. en ustabil tørvebund. Der gives et eksempel på et hus, der nedrives og genopbygges på samme sted fire gange. Hver gang ødelægges en del af sporene efter de ældre faser, og tømmer fra de ældre faser følger i varieret omfang med op i nybyggerierne. Der er ikke noget at sige til, at en datering af de fire faser af huset volder hovedbrud. Brug af Harris Matrixen har også været et godt redskab til at knytte de forskellige husdele/

kulturlag sammen på korrekt vis. Ved at få mere styr på, hvad der er samtidigt mht. huslevn, så kan man nu danne sig et mere præcist billede af husenes konstruktionsmåde. Det gælder både mht. de bærende dele og de valgte vægkonstruktioner. De to bedst bevarede huse, "Haus 1" og "Haus 2", gennemgås minutøst. Det første var opført ca. 874 og var 12 m langt og 5,5 m bredt, men stod kun i ca. 10 år. Det andet var opført i 833 og nedbrændte allerede året efter. Det var 16,3 m langt og op til 6,2 m bredt. De nye metoder har gjort det muligt at få hoved og hale i mere diffuse samlinger af stolpekonstruktioner og få udskilt de huse og faser, som det ikke før var muligt at komme frem til. Det er i virkeligheden Schultzes største fortjeneste, at han får udnyttet et allerede bestående materiale maksimalt og derved bliver i stand til at se nye sammenhænge uden at foretage nye udgravninger. De arkæologiske levn i Hedeby er en unik og begrænset ressource, som man bør hæge om.

Den mere overordnede struktur i bebyggelsen, dvs. hvordan en hel matrikel blev udnyttet og stod i forbindelse med omgivelserne, blev undersøgt i det, der kaldes "søgegrøft 5". Det er kun en mindre del af det 1.300 m² store område, som bogen ellers omhandler. Her hører man om den utroligt komplicerede bebyggelseshistorie med nybyggerier, brande, nedrivninger, planering og hævnning af terrænet med efterfølgende nybyggerier. Det meste foregår i løbet af en kort årrække i 800-årene. Uden dendrokronologi og en nøje registreret stratigrafi ville man aldrig have kunnet finde hoved og hale i alt det, der er foregået på en sådan matrikel, og hvornår det skete.

Forfatteren konkluderer, at intet kan erstatte en god udgravning mht. datamængde og detaljeringsgrad, men at geofysiske non-destruktive undersøgelser også kan yde et væsentligt bidrag, når man ønsker et bedre overblik. I Hedeby er kun 5 % af arealet inden for halvkredsvolden totalun-

dersøgt, og det siger sig selv, at en totaludgravning både økonomisk og fagligt er en uoverkommelig opgave. Men med de geofysiske non-destruktive undersøgelser kan man alligevel få løftet sløret for, hvad der ellers gemmer sig under overfladen, og det uden at ødelægge det arkæologiske kilde-materiale. I flere tilfælde er foretaget arkæologiske udgravninger af områder, hvor man først har gået området over med georadar. Der er i reglen en nøje overensstemmelse mellem, hvad georadaren viser, og hvad der dukker op ved udgravningen.

Bogen er vigtig, hvis man ønsker at vide, hvordan et stort gammelt datamateriale kan nybearbejdes og fremlægges på en klar og forståelig måde. Og har man interesse i vikingetidens hustyper og byggeteknik, så er bogen også af stor værdi. Bogen bærer præg af tysk grundighed, og det giver vel sig selv, at en omarbejdet doktor-disputats ikke ligefrem er letlæst. Bogens store faglighed opvejer dog, at den kan forekomme noget sej at komme igennem.

Hans Skov
Moesgård Museum

Martin Segschneider (red.): *Ringwälle und verwandte Strukturen des ersten Jahrtausends n. Chr. an Nord- und Ostsee*. Internationales Symposium Utersum auf Föhr 29. September - 1. Oktober 2005. Schriften des Archäologischen Landesmuseums Ergänzungreihe 5. Neumünster 2009. 288 sider. ISBN 978-3-529-01875-6. Bogladeprijs: 50 Euro.

Bogens artikler er baseret på et symposium, som blev afholdt i 2005 på den nordfrisiske ø Før. Emnet var ringborge og lignende strukturer i det 1. årtusind e.Kr. i Nord- og Østersøområdet. Anledningen var de gode resultater af geofysiske undersøgelser på Borgsumborg, en velbevaret ringborg fra vikingetiden på Før. Som ved en anden ringborg, Tinnumborg på Sild,

blev der sidst i 1950'erne gennemført en mindre arkæologisk udgravning. Allerede dengang blev det diskuteret, om der fandtes en forbindelse til lignende anlæg som de danske trelleborge og de hollandske ringborge. Det blev også diskuteret, om visse kendetegn bl.a. den radiale bebyggelsesstruktur – med ringborgene på Öland som de mest berømte anlæg – har rødder i jernalderen. I publikationen belyser eksperter i 15 artikler enten på tysk (8) eller engelsk (7) ikke kun ringborge, men også halvkredsvolde og lineære fæstningsværker fra jernalderen og vikingetid/middelalder i deres arbejdsområder – primært langs Nordsøkysten. Artiklerne er ordnet geografisk fra nord til syd begyndende med de skandinaviske anlæg fra Norge, Öland og Danmark. Derefter går det langs Nordsøkysten fra de nordfrisiske øer og Holsten via Niedersachsen til Holland og Belgien.

De to første artikler tager udgangspunkt i ringvoldsanlæggene fra jernalderen i Norge og på Öland. Oliver Grimm beskæftiger sig i sin artikel "The Roman Period Court-Sites in South-Western Norwegian Jaeren: Reconstructing a Socio-Political Organisation" med de norske tun-anlæg. Disse anlæg er karakteriseret af mindre huse placeret ringformet omkring en åben plads. Der kendes omkring 25 anlæg, de fleste er fra 2.-4. århundrede e.Kr. Grimm præsenterer i sin artikel udvalgte anlæg – især fra Jæren – og sætter dem i forbindelse med samtidige fund fra området. Generelt bliver anlæggene tolket som tingsteder. Andre tolkninger f.eks. som stormandsgårde eller kultpladser kan dog ikke udelukkes. Jan-Henrik Fallgren sætter i sin artikel "The Ölandic ring-forts and the Iron Age and Medieval agricultural landscapes" fokus på ringborgenes beliggenhed i landskabet og i forhold til den samtidige bebyggelse. De gode bevaringsforhold på Öland giver en enestående mulighed for at rekonstruere jernalderlandskabet. De 15 kendte ringborge på Öland, som har været i brug mellem 200 og

600/700 e.Kr., er jævnt fordelt over øen. Det er påfældende, at de alle ligger i udmarken mellem bebyggelsesområderne. Udover funktionen som befæstning må anlæggene derfor også have været vigtige centralpladser for befolkningen på Öland.

De efterfølgende to artikler præsenterer de danske forsvarsanlæg fra vikingetiden. I sin artikel "Die südsandinavischen Burgen vom Typ Trelleborg" giver Andres S. Dobat en oversigt over de fire danske og de to mulige svenske trelleborge. Han sætter dem ind i en bred historisk kontekst med fokus på Danmarks rigsdannelse i slutningen af 900-tallet. I 1950'erne mente man, at de nordfrisiske anlæg tilhørte samme gruppe som trelleborgene. I dag tyder mere nøjagtige dateringer snarere på, at inspirationen til de danske anlæg måske skal søges i de frisiske eller kontinentale anlæg. Dobat henviser også på grundlag af visse tekniske ligheder til de slaviske borge i det sydlige Østersøområde som en mulig inspirationskilde. Desværre bliver det store slaviske materiale ikke yderligere behandlet i bogen. Hverken geografisk eller kronologisk er afstanden fra Ribe til de nordfrisiske ringborge særlig stor. Claus Feveile skitserer i sin artikel "The fortifications of Viking Age Ribe" Ribes udvikling fra 8. til 12. århundrede med hovedvægt på byens befæstningssystemer. Ribes udvikling er mere kompliceret end tidligere antaget. Der er således næppe tale om en kontinuerlig proces.

I fire artikler er ringvoldsanlæggene på de nordfrisiske øer behandlet. Albert Panten giver i sin artikel "Historische Quellen zu den Burgen auf den Nordfriesischen Inseln und dem westlichen Eiderstedt" en kort oversigt over de få skriftlige kilder. De fleste af de ni borge, som er kendt fra Joh. Mejers kort fra 1648, er ikke længere synlige og er heller ikke undersøgt arkæologisk. Ingen af dem er nævnt i samtidige skriftlige kilder. Der findes derfor ingen eller kun få oplysninger om deres oprindelse og historie.

De arkæologiske undersøgelser præsenterer Martin Segschneider i sin artikel "Die Ringwälle auf den nordfriesischen Inseln". Hovedvægten ligger på de to velbevarede ringborge Tinnumborg på Sild og Borgsumborg på Før. Begge kan føres tilbage til vikingetiden, og begge er omgivet af en 4-5 m høj vold. Derunder er der påvist bopladsfund fra romersk jernalder. Også det velundersøgte ringvoldsanlæg Archsumborg på Sild fra ældre romersk jernalder fremlægges. Betragtninger om Borgsumborg er dels suppleret af Harald Stümpel og Ercan Erkul, som fremlægger de geofysiske undersøgelser, og dels af Ulrich Schmölcke, som har undersøgt dyreknoglerne fra de gamle udgravninger.

I en diskussion af de nordfrisiske ringborge er det samtidige Danevirke et "must". Andres S. Dobat opsummerer i sin artikel "Danevirke – a linear earthwork in the province of Schleswig and its socio-political background" ikke kun Danevirkes flerfasede bygningshistorie, men sætter det også ind i en historisk og socio-politisk kontekst. Tolkningen er til dels en gentagelse af forfatterens Trelleborg-artikel.

To artikler beskæftiger sig med det saksiske område. Ringborgene umiddelbart syd for Danevirke behandles af Thorsten Lemm og Frank Wilschewski i deres artikel "Die Ringwälle im westlichen Holstein". Fra området mellem Elben, Ejderen og Nordsøen kendes der 11 ringborge fra det 8.-10. århundrede. De fleste er vendt mod slaverne i øst, mens kun få kontrollerer adgangen fra vestkysten. I sin artikel "Die Ringwallanlagen in Nordwestniedersachsen" opregner Jonathan Scheschkewitz fra hele det nordvesttyske lavland omkring 35 ringvoldanlæg, som primært skal dateres til 9.-11. århundrede. Trods flere ligheder i form, konstruktion og beliggenhed er en tværfaglig undersøgelse af hver enkelt borg nødvendig, hvis anlæggene skal tolkes.

De sidste fire artikler omhandler de frisiske og frankiske fæstningsværker i Holland og Belgien. Mange af disse anlæg lig-

ger under de moderne byer. Yngre tiders anlægsaktivitet har ødelagt en del af de tidligmiddelalderlige anlæg. Det er klart dokumenteret af de sidste årtiers omfattende arkæologiske undersøgelser. Heldigvis findes der – i modsætning til det skandinaviske og tyske område – samtidige skriftlige kilder, som knytter byggeriet af forsvarsværkerne sammen med vikingeangreb i det 9. århundrede. Menno Dijkstra og Tim de Ridder fremlægger i artiklen "Circular fortresses in the provinces of North and South Holland (West Frisia)" resultater fra undersøgelserne af Den Burg, Rijsburg og andre mulige ringvoldsanlæg. Resultaterne præsenteres og sættes ind i en historisk kontekst. Michiel H. Bartels og Bart Vermeulen diskuterer i deres artikel "Die frühmittelalterlich umwallten Siedlungen Deventer und Zutphen in den östlichen Niederlanden" halvkreds- og ringvoldsanlæg fra forskellige byer i den østlige del af Holland og Belgien. Robert M. van Dierendonck fremlægger i sin artikel "The Early Medieval Circular Fortress in the Province of Zeeland. The Netherlands: Ten Years After" de nyeste forskningsresultater vedrørende de berømte ringvolde fra Zeeland. I en kort artikel runder Johann Veeckman af med en omtale af halvkredsvolden i Antwerpen og andre fæstningsværker fra Flandern.

Alle artikler er velstrukturerede med en kort introduktion i problemstillingen, en beskrivelse af det foreliggende arkæologiske materiale og en tolkning, som sætter ringborgene i en regional kontekst. Det er ikke kun de konkrete anlæg, som fremlægges. Både andre fundkategorier og skriftlige kilder bliver inddraget. Hver artikel indeholder en omfattende litteraturliste, som gør det publicerede materiale, der ofte kun er fremlagt i lokale tidsskrifter, tilgængeligt. Det åbner derved for videregående studier for særligt interesserede.

Bogen giver et rigtigt godt indblik i den tidligmiddelalderlige borgforskning på internationalt niveau. Der savnes dog en af-

sluttende artikel, som med udgangspunkt i de nordfrisiske ringborge kunne have sat de enkelte anlæg ind i en overregional og tidsmæssig kontekst samt diskuteret de – på trods af mange ligheder – ofte meget forskellige tolkningsforslag, som spænder lige fra fortifikation (tilflugtsborg, garnison, kontrolpunkt) over stormands- eller adelssæder til tingsteder og kultulanlæg.

Selvom de ofte i terrænet stadig synlige ringborge tidligt har vakt arkæologernes interesse, er næsten ingen anlæg undersøgt i sin helhed eller publiceret. Tit mangler også nøjagtige dateringer, som er en absolut nødvendighed for både en funktionsbestemmelse og en historisk tolkning. Dette gælder specielt for de nordfrisiske ringborge fra vikingetiden. De geofysiske målinger på Borgsumborg er forhåbentlig kun en optakt til yderligere forskningsprojekter. Som allerede påpeget, er en mere nøjagtig datering af opførelsestidspunkt og brugperiode af disse stadig imponerende anlæg en nødvendighed. Udgivelsen af denne bog kunne være anledningen til at sætte nye forskningsprojekter specielt på de nordfrisiske øer i gang. Herved kan vi få belyst områdets kulturelle stilling i spændingsfeltet mellem Frisland og Danmark, som det så tydeligt tegner sig i gravfundene fra 8. og 9. århundrede.

Silke Eisenschmidt
Museum Sønderjylland

Ingrid Stoumann: *Ryttergraven fra Grimstrup – og andre vikingetidigrave ved Esbjerg.* Sydvestjyske Museer. Esbjerg 2009. 597 sider. ISBN 978-87-89620-6. Bogladepris: 300 DKK.

Denne publikation omhandler undersøgelsen af et af de rigeste gravfund, der er fremkommet i Sydvestjylland, en ryttergrav fra vikingetid. Bogen er opdelt i en tekstdel på 267 sider, et appendiks på 74 sider om naturvidenskabelige analyser, et

katalog på 155 sider og til sidst 50 plancher med genstandstegninger.

Indledningsvis præsenteres bogens indhold, der, ud over Grimstrupgraven, også behandler de øvrige vikingetidigrave, der er fundet i Esbjergområdet. Hermed menes Skast herred, der er omtrent sammenfaldende med Esbjerg Bakkeø. Landskabsudviklingen og dennes betydning for bebyggelseshistorien i dette område bliver derefter gennemgået.

Graven blev fundet i 1984 under gravearbejde på en byggegrund i Grimstrup, 12 km øst for Esbjerg, og takket være dens betydelige dybde blev kun den sydvestlige del ødelagt ved fremkomsten. Det viste sig hurtigt at være en kammergrav fra vikingetid med våben og rideudstyr, altså en ryttergrav. Denne gravtype er aldrig tidligere påvist i Vestjylland. Som det er almindeligt i det vestjyske område, var gravindholdet stærkt nedbrudt, og da der på gravbunden blev konstateret mange spor af metalgenstande og organisk materiale, blev det besluttet at optage store dele i jordblokke. I alt otte store og fire mindre præparater blev bragt til Konserveringscentret for Ribe og Ringkøbing amter. Udgravningen i marken kunne afsluttes efter 14 dage, men til gengæld tog det fire måneder at undersøge præparaterne. De rummede over 400 enkeltdele, der blev dokumenteret med ca. 800 fotos, 150 røntgenbilleder, 130 tegninger og mange sider notater. Beslutningen om at hjemtage store dele af graven som præparater var rigtig, da de mange stærkt nedbrudte metalsager og organiske materialer ikke kunne være registreret på fundstedet. Her ville kun de mest solide oldsager have overlevet en udgravning.

Kammergraven lå i en sløjfet gravhøj, men det kunne ikke afgøres, om det var en primærbegravelse. Gravkammeret var 3 m langt, 2 m bredt og 1 m dybt. Det har været dækket af en større stendynge. I den nordvestlige del af kammeret var der ved hjælp af kantstillede planker udskilt et kisterum til den døde, hvoraf kun stærkt

opløste rester var tilbage. Hoved og overkrop var dækket af et bemalet, organisk lag, der umiddelbart leder tanken hen på et skjold, men der fandtes hverken skjoldbule, -håndtag eller randbeslag. Forklaringen på denne interessante detalje, hvoraf et udsnit pryder bogens omslag, lader sig altså ikke afgøre.

Gravgaverne omfattede et fuldt våben- og rideudstyr, personlige ejendele samt et spillebræt. Våbenudstyret bestod af sværd, spyd og økse. Desuden var der kniv, hvæssesten og måske en syl ved bæltstedet samt sporer på fødderne. Mange tekstilrester, hvoraf nogle var sølvindvirket, stammer fra den dodes beklædning og opredningen i kisten. Gravkammerets sydøstlige hjørne var opfyldt af en stor dyngede rideudstyr omfattende stighbøjler, trense, tøjle og sadeludstyr med grupper af sølvbelagte rasleblek og pyntenitter. Denne omfattende fundgruppe har sandsynligvis også rummet en læderbetrukket sadel.

Takket være den omhyggelige udgravning af præparaterne samt de omfattende analyser af fundene er det lykkedes Ingrid Stoumann at fremlægge en imponerende udredning af dette rige og komplicerede gravfund. Gennemgangen af materialet er ledsaget af mange fine næroptagelser i både sort-hvid og farve. Disse er undertiden sammenstillet med røntgenfotos. En stor hjælp til læsningen er de mange tegninger af både hele gravanlægget og genstandsgrupper. Den omhu, der er lagt i dokumentationen, understreges af, at der også er vist originaltegninger fra udgravningen. Hvis man ønsker at fordybe sig yderligere, henvises der til kataloget med den detaljerede gravdokumentation og genstandsbeskrivelse samt kapitlet "Oldsager og datering".

Efter præsentationen af ryttergraven fremlægges Grimstrup II-gravpladsen, der blev undersøgt i 1984 på ubebyggede grunde i nærheden. Her fremkom otte jordfæstegrave, hvoraf to kunne dateres til vikingetid, mens resten ikke lod sig datere

nærmere end jernalder-vikingetid. Med denne supplerende undersøgelse var alle tilgængelige arealer omkring ryttergraven undersøgt.

I kapitel 5 gennemgår Ingrid Stoumann alle vikingetidsgrave, der siden begyndelsen af 1800-årene er fundet i Esbjergområdet. Det drejer sig om i alt ni lokaliteter, og en del af gravene er tidligere fremlagt i foreløbige artikler, men ikke i fuldt omfang. Her gennemgås samtlige lokaliteter og grave med referencer til tidligere publikationer. Desuden indgår materialet i de to kapitler "Oldsager og datering" samt "Gravform og gravskik". I kataloget er der oplysninger om de enkelte grave.

Materialet fra de i alt 45 gravfund med sammenlagt 1129 genstande behandles i kapitel 6 "Oldsager og datering". En meget stor del stammer fra ryttergraven, hvor en enkelt gravgave, ridesættet, alene omfatter 478 genstande. I gennemsnit indeholder de 45 grave således kun omkring to genstande. Materialet bliver samlet i oldsagsgrupper, der gennemgås alfabetisk med henvisninger til katalog og plancher. På den måde kan man ubesværet orientere sig om de enkelte fund. Overskueligheden styrkes desuden af tabeller, der indleder kapitlet. Gennemgangen af de enkelte oldsagsgrupper er meget grundig og rummer et væld af litteraturhenvisninger. Derfor kan dette kapitel være meget nyttigt, hvis man i andre sammenhænge søger oplysninger om en bestemt oldsagstype.

En tilsvarende grundighed finder man i kapitel 8 om gravformer og gravskik. Også her er tabeller og diagrammer med til at give overblik. I den samlende analyse af grave fra yngre germansk jernalder og vikingetid i Esbjergområdet foretages en vurdering af både de gravlagtes sociale position og den kulturelle indflydelse udefra. På baggrund af områdets mange høj- og kammergrave mener Ingrid Stoumann, at Skast herred har været et betydningsfuldt område i 10. århundrede, da stormanden fra Grimstrup blev begravet.

Kapitlerne 10-12 omfatter udførlige fremlæggelser af de naturvidenskabelige analyser, der er foretaget af ryttergraven fra Grimstrup og andre vikingetidigrave. Træanalyser fremlægges af Claus Malmros, metalanalyser af Arne Jouttijärvi og tekstilanalyser af Lise Bender Jørgensen. Også disse kapitler er ledsaget af en lang række tabeller, tegninger og fine detailfotos.

Bogens sidste del omfatter kataloget med en detaljeret gennemgang af samtlige anlæg og genstande fra de lokaliteter, der behandles. Beskrivelserne er fint suppleret med fotos, røntgenfotos, tegninger og kortudsnit. Til slut er der plancher med tegninger af alle oldsager.

Sammenlagt må denne omfangsrige publikation betegnes som særdeles vel-skrevet og overskuelig i sin opstilling af det store materiale, der bliver gennemgået. Indledningsvis skriver Ingrid Stoumann, at den har været længe undervejs, men når man ser den grundighed, hvormed materialet er fremlagt, forstår man det godt. Denne bog har absolut været værd at vente på, og fremover vil den utvivlsomt være til stor nytte for andre, der beskæftiger sig med vikingetidens gravfund.

Jens Jeppesen
Moesgård Museum

Vivian Wangen: *Gravfeltet på Gunnarstorp i Sarpborg, Østfold. Et monument over dødsriter og kultutøvelse i yngre brøsealder og eldste jernalder.* Oslo 2009. 313 sider. ISBN 978-82-8084-009-7. Bogladepris ikke oplyst.

Gravfeltet vid Gunnarstorp i Sarpborg, Østfold, är en klassisk gravlokal. Det omfattar ett betydelsefullt fyndmaterial från yngre brons- och äldre järnålder, vilket sedan närmare 50 år figurerat i olika arkeologiska publikationer, men aldrig tidigare presenterats på ett genomarbetat och översiktligt sätt. Vivian Wangens publikation

från 2009 fyller därför en viktig lucka i Skandinavisk gravforskning. I denna återfinns en överskådlig presentation och analys av materialet, men även en mycket utförlig katalog och ett rikt och illustrativt bildmaterial. Manus till boken är från början framlagt som en avhandling för magistergraden i Nordisk arkeologi vid universitetet i Oslo. Det skedde redan 1999. Den har därefter bearbetats för publicering, bl.a. har en analys av djurbensmaterialet inarbetats.

Boken behandlar ett gravmaterial som undersöktes redan under 1950- och början av 1960-talen. Fältarbetet och dokumentationen skedde således med en teoretisk infallsvinkel och metoder som långt ifrån alltid överensstämmer med dagens situation. Wangens bok har dessutom i sig tillkommit under ett antal år, under en period då väldigt mycket hänt inom grav- och ritualforskningen. Hon är medveten om allt detta och den problematik som det innebär för bokens aktualitet och användbarhet. Redan inledningsvis poängterar hon därför att läsningen bör ske med ett delvis forskningshistoriskt perspektiv. Forskningshistoriken utgör också en förhållandevis stor del av boken, vilket är logiskt, och den utgör en viktig text i sig. Den forskningshistoriska vinklingen upplevs därför inte som något problem, snarast tvärtom! En viktig behållning vid läsningen är just det faktum att boken speglar väsentliga delar av (framförallt det sena) 1900-talets teoretiska och metodiska utveckling inom gravarkeologin. Ett problem är dock att själva historiken är fokuserad på norsk arkeologi specifikt, medan Wangens egna tolkningskapitel tar in ett bredare skandinaviskt spektrum. Det hade därför varit än mera värdefullt om författarens bredare ansats i tolkningsarbetet också hade omfattat historiken.

Bokens upplägg speglar således den långa tid som gått mellan utgrävningarna och den nu föreliggande publikationen.

Det inledande kapitel 1 (s. 11-14) ger en ingång till bokens disposition och upplägg samt bl.a. nycklar till vilka kronologiska system och perioder som används. I kapitel 2 (s. 15-32) beskrivs gravfältet vid Gunnarstorp, dess belägenhet och karaktär, undersökningarna (1955-63) samt resultatens tidigare användning och betydelse för forskningen. I kapitel 3 (s. 33-54) sker en noggrann och samtidigt översiktlig historisk genomgång av synen på gravfynd som arkeologisk källteori. Kapitel 4 (s. 55-98) ger en presentation av fyndmaterialet från Gunnarstorp, med tonvikt på gravfältets komplexitet. De olika anläggningstyperna presenteras, samt inte minst hur de förhåller sig till varandra. Gravskick och fyndkategorier presenteras likaså. En fördjupning i enskilda fynd och anläggningar kan under läsningen med fördel göras i bokens avslutande katalogdel (s. 153-301). Kapitel 5 (s. 99-125) utgör en sammanfattande analys, vilken avslutas med en uppsummering och konkludering av de viktigaste dragen i gravfältets karaktär. Kapitel 6 (s. 127-138) innehåller tolkningar, utgående från åtskilliga forskares teorier men hela tiden med direkta kopplingar och hänvisningar till det aktuella källmaterialet. Den tydlig förankring i platsen och i ett konkret källmaterial är en av bokens verkliga styrkor. Ett problem är dock, vilket redan påtalats, att de senaste 10 årens forskningslitteratur i stort sett saknas. Kapitel 7 (s. 139-150) utgör en förhållandevis omfångsrik engelsk summary, vilken också är värdefull för resultatens spridning. Den avslutande katalogdelen omfattar hela 150 sidor, varpå följer litteraturreferenser (s. 303-313).

Även om de senaste årens forskningspublikationer således saknas i referenslistan, tar Vivian Wangen upp ett antal av de fortfarande mest omdiskuterade problemområdena. Det gäller exempelvis stensättningar utan fynd av ben och deras betydelse. På Gunnarstorp, liksom på åtskilliga

andra gravfält från yngre brons- och äldre järnålder, finns anläggningar av liknande form som endera kan innehålla gravgömmor eller inte. Detta sätter fokus på vad som är primärt betydelsebärande, stenkonstruktionen eller de deponerade benen. En viktig diskussionsfråga är även behandlingen av de brända benen i sig och frågorna kring den sparsamma förekomsten av benfragment i många gravar. Eldens och kremationens betydelse är ett annat tema, liksom deponerade föremål (gravgods) betydelse i gravskicket. Gravfältets betydelse som monument och rituella platser ur ett bredare perspektiv behandlas också, en aspekt som kommit allt mera i fokus under senare år. De olika forskningsperspektiven som tas upp är intressanta och i hög grad fortfarande relevant. En tolkningsdiskussion som tagit in även de senaste årens idéer och forskningsperspektiv, hade dock kunnat fördjupa framställningen.

Boken har dock ett stort värde för skandinavisk gravforskning. Dess betydelse ligger såväl i den noggranna redogörelsen för materialet från Gunnarstorp som för den historiska överblicken över tolkningsperspektiv inom gravarkeologin och deras förutsättningar. Att utgrävningarna skedde för ett halvt sekels sedan, gör att vi nu kan sätta de äldre tolkningarna i sitt perspektiv. Det går även att se mönster i hur teori samverkat med fältmetod och utgrävningsteknik över tid, även om mycket samtidigt ännu är sig likt.

Det är tveklöst så att tolkningen av gravar och begravningsritualer idag har ett betydligt större spektrum och mera teoretiska djup i skandinavisk arkeologi, jämfört med 1950-talet. Samtidigt är det intressant att betrakta ett äldre dokumentationsmaterial utifrån ett sentida tolkningsperspektiv. Det är uppenbart så att ett noggrant dokumenterat material fungerar väl att använda också för nya tolkningar.

Detta stämmer till eftertanke. Under åt-

skilliga år av "postmoderna" strömningar (ibland extrema sådana) inom anglosaxisk och skandinavisk arkeologi, har ibland framförts uppfattningen att dokumentation i sig är en färskvara, på motsvarande sätt som en subjektiv tolkning. Ja, den extrema uppfattningen har rent av varit att allt är tolkning, även den till synes mest "objektiva" dokumentation. Ur ett filosofiskt och kunskapsteoretiskt perspektiv är förvisso ett sådant ifrågasättande intressant, men knappast inom en empirisk vetenskap som arkeologin trots allt är, och enligt min uppfattning bör fortsätta vara. Om vi som arkeologer inte tror oss kunna registrera något i de materiella lämningarna utöver vår egen förförståelse, då är vi illa ute. Detta synsätt har varit en återvändsgränd, vilken kloka forskare nu glädjande nog vänt åter från.

Ett noggrant dokumenterat äldre utgrävningsmaterial går alldeles tydligt att använda också för nya tolkningar, något som Wangens bok är ett mycket bra exempel på. Förutsättningen är att dokumentationen utförts med en noggrannhet och framsynthet som gör det möjligt att särskilja vad som verkligen är fältiakttagelse och vad som är tolkning. Nyckeln till detta ligger inte minst i terminologin, den operativa såväl som den tolkande. Denna möjlighet finns i publikationen om Gunnarstorp, vilket gör att den får ett värde utöver det som författarens egna tolkningar står för i skrivande stund. Det gör boken relativt ovanlig inom senare års forskningslitteratur, på ett positivt sätt. Jag rekommenderar därför gärna Vivian Wangens bok om Gunnarstorp till alla med intresse för yngre brons- och äldre järnålderns gravar och gravritualer.

Anders Kaliff
Uppsala universitet

Viggo Nielsen: *Oldtidsagre i Danmark. Sjælland, Møn og Lolland-Falster.* Moesgård Museum & Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2010. 395 sider + kort. ISBN 978-87-88415-64-3. Bogladepris: 350 DKK.

Lad det være sagt med det samme: Det er ikke nemt, som relativt nybagt magister, at skulle anmelde et livsværk, som blev iværksat af en anden nybagt magister for over 50 år siden. Den ambitiøse målsætning var dengang ganske enkelt at finde frem til, opmåle og undersøge ikke erkendte systemer af oldtidsagre i gamle østdanske skove. Et i sandhed, som Viggo Nielsen selv skriver, i sit omfang uoverskueligt projekt, der dog i sidste ende lykkedes, og som forhåbentlig kan tjene som inspiration for senere generationer af arkæologer. Med dette bind afslutter Viggo Nielsen foreløbig fremlæggelsen af en samlet oversigt over de tilbageværende oldtidsagre i de østdanske skove. Første bind, der udkom i 2000, omhandlede alene oldtidsagrene på Bornholm, mens dette bind omhandler forekomsterne på Sjælland, Møn og Lolland-Falster. Tilbage står Fyn og det østlige Jylland, der allerede er delvist undersøgt af Viggo Nielsen og Jesper Laursen, og som efter al sandsynlighed bliver kortlagt i de kommende år.

Oldtidsagrene er en ganske unik anlægstype i Danmarks forhistorie, da de er de eneste eksempler på store sammenhængende marksystemer, når man ser bort fra de højryggede agre, der primært stammer fra historisk tid. På trods af dette er udforskningen af dem gået langsomt, men når det er sket, kan det i høj grad tilskrives enkeltpersoners dedikerede indsats. En sådan person synes at dukke op i hver generation eller med ca. 25 års mellemrum.

Udforskningen begyndte for alvor med kulturgeografen og arkæologen Gudmund Hatts registrering af oldtidsagrene på de jyske heder i slutningen af 1920'erne og op

igennem 1930'erne. På dette tidspunkt var de stadig synlige som lave volde og terrassekanter på hederne grundet den ekstensive udnyttelse af disse arealer gennem de sidste to tusinde år. Flere steder lå de sammen med delvist nedbrudte tørrevægge fra jernalderhuse. Disse fossile kulturlandskaber var stærkt truet af genopdyrkning og landbrugets mekanisering, hvilket gjorde Hatts registrering til et kapløb mod tiden. I 1949 afsluttede Hatt arbejdet med bogen "Oldtidsagre", hvori han opregner 120 lokaliteter med oldtidsagre, som, med enkelte undtagelser, alle lå i Nord- og Vestjylland. Det var dette skæve fundbillede, der var baggrunden for Viggo Niensens eftersøgning af oldtidsagre i de gamle østdanske skove. På de mere frugtbare østdanske jorder var skovene de eneste relativt urørte arealer, hvor man kunne forestille sig, at rester af forhistoriske kulturlandskaber kunne have overlevet.

I Jylland blev Hatts registreringer siden suppleret af Jeansson, Newcomb, men i særdeleshed af P.H. Sørensens studier af et andet kildemateriale, nemlig de vertikale luftfotografier. Her sås sporene efter overpløjede skelvolde og terrassekanter som jordfarvespor, der dækkede meget større områder, end hvad Hatt var i stand til at se på overfladen. Desværre er kun få lokaliteter blevet kortlagt, omend deres omtrentlige omfang er fastlagt. Viggo Nielsen supplerede på Bornholm sine rekognosceringer og opmålinger i skovene med information fra luftfotografier med stor succes. Desværre betyder den intensive dyrkning og den lerede jord i Østdanmark, at metoden kun med ringe succes kan anvendes her. Til gengæld har de nye laserscanninger vist sig meget anvendelige til kortlægning af oldtidsagrene i Østdanmark. Det er vel næppe for voldsomt at kalde dem for et metodisk kvantespring.

Bogen er opdelt i tre hovedafsnit. Første del indeholder fire korte afsnit, hvor det første er en indledning med en generel

indføring i oldtidsagrenes karakteristika, metoder til lokalisering, forskningshistorie, samt de involverede personer og deres roller i arbejdet. Herefter følger et om kildematerialet, et andet om den kartografiske dokumentation, og til sidst et om den digitale højdemodel.

Anden del af bogen, som udgør hovedafsnittet, er et katalog over alle registrerede lokaliteter med oldtidsagre med tilhørende beskrivelse og kort. Lokaliteterne er ordnet på traditionel vis efter amt, herred og sogn. Denne del afsluttes med et konkluderende afsnit under titlen "Opsamling og overvejelser", hvor Viggo Nielsen sammenfatter sine iagttagelser om skellene, felterne, kultsten, tidsstilling samt brug og besiddelse.

Tredje og sidste del består af fire addendums og fem appendikser, der omhandler henholdsvis de naturvidenskabelige og de arkæologiske undersøgelser i Geelskov, Rude Skov og Næsbyholm Storskov. De naturvidenskabelige afsnit er selvstændige artikler skrevet af andre forskere og omfatter vegetationshistoriske undersøgelser af mosehuller i de tre skove samt en undersøgelse af et kulturlag med dyreknogler fra Næsbyholm Storskov. De arkæologiske undersøgelser i Næsbyholm Storskov og Geelskov er gennemgået grundigt og detaljeret i appendiks 1 og 4 med snittegninger af skelvolde og terrassekanter, lagbeskrivelser, fotos, C14-dateringer og oldsagsillustrationer. Et særlig fundrigt kulturlag i Næsbyholm Storskov er behandlet selvstændigt i appendiks 5. Appendiks 2 og 3 er kataloger over henholdsvis gravhøje og skålstener i Næsbyholm Storskov med kortfattede beskrivelser af deres udseende, beliggenhed og deres eventuelle relation til skelvolde og terrassekanter.

Det grundlæggende kildemateriale i arbejdet med registreringen af oldtidsagrene er de omfattende og tidskrævende rekognosceringer af de gamle skovområder. Disse er lokaliseret ved hjælp af historiske

kort, først og fremmest Videnskabernes Selskabs kort fra sidste halvdel af 1700-tallet, men Original 1-kortene er også blevet anvendt. Senere i tolkningsprocessen er kortene desuden brugt til at fastlægge vådbundsområderne og dermed afgrænsningen af de potentielle dyrkningsområder i det udrænedede landskab. Da skovene på dette tidspunkt kun udgjorde ca. 4% af landets samlede areal, siger det sig selv, at de registrerede oldtidsagre kun er en reminiscens af, hvad der engang har eksisteret. Selv om rekognosceringerne på Sjælland, Møn og Lolland-Falster har været mindre intensive end dem på Bornholm, må registreringen betegnes som noget nær fuldstændig, specielt efter at de nye reliefkort er blevet inddraget. I modsætning til Jylland og Bornholm har studier af luftfotografier ikke kunnet bidrage med yderligere information om oldtidsagrenes udstrækning. Det skyldes uden tvivl, som Viggo Nielsen også skriver, jordbundsforholdene og den intensive dyrkning siden den tidlige middelalder.

Reliefkortene er fremstillet ud fra Danmarks Digitale Højdemodel (DHM), der er lavet ved hjælp af laserscanning fra fly. Dette spændende nye redskab gør det muligt at lave en topografisk model af terrænoverfladen i skovområder og er glimrende beskrevet i et selvstændigt afsnit skrevet af Niels Chr. Clemmesen. Selv om denne teknologiske landvinding i dag gør det muligt at lokalisere og

kortlægge oldtidsagre, såvel som andre fortidsminder, fra skrivebordet så at sige, så er Viggo Nielsens arbejde på ingen måde spildt. De seneste 50 års skovbrug har nemlig mange steder udjævnet sporene af skelvolde og terrassekanter. Desuden er en kontrol i felten stadig et nødvendigt led i erkendelsen af en forekomst. De to metoder skal helst supplere hinanden.

Når man læser afsnittet om den kartografiske dokumentation, som beskriver udviklingen i opmålingsmetoder over et halvt århundrede fra målebord over total-

station, håndholdt GPS og til reliefkortene, kunne man foranlediges til at tro, at det må have været svært for Viggo og Gudrun Nielsen at se deres møjsommelige opmålingsarbejde overhalet indenom af den teknologiske udvikling. Viggo Nielsen anser det dog i stedet som en mulighed for at føje en ekstra dimension til sit arbejde.

Det omfangsrige katalog på 170 sider indledes med to af de store lokaliteter Geelskov og Næsbyholm Storskov, mens de øvrige er ordnet efter amt, herred og sogn. Generelt gives der en topografisk beskrivelse af skovområdet, en kort udforskningshistorik, en generel karakteristik af agersystemet og skellenes udformning, beskrivelser af eventuelle snit gennem skellene, samt en gennemgang af registrerede fund og deres relation til skel og markfelter. Beskrivelserne er, som det er typisk for Viggo Nielsen, meget detaljeret, hvilket gør dem meget anvendelige for andre forskere i detailstudier af skellenes opbygning. I nogle tilfælde, som f.eks. i afsnittene om Geelskov og Næsbyholm Storskov (sidstnævnte i appendiks 2 og 3), fylder beskrivelser af gravhøje og skålsten dog uforholdsmæssigt meget. Mens en samlet detaljeret beskrivelse af skålsten nok kan siges at have interesse for andre forskere, så må beskrivelsen af gravhøjene betegnes som værende af mindre interesse. Det vigtige er deres relation til skellene, hvilket fint illustreres i kortmaterialet.

Langt fra alle lokaliteter er kortlagte og rummer kun korte beskrivelser, men mange er illustreret med enten topografisk kort eller reliefkort.

Kataloget er rigt illustreret med fotografier af snit, terrassekanter, skålsten, samt historiske kort og kortlægning af udvalgte forekomster i form af topografiske kort eller reliefkort. Specielt de topografiske kort skal roses for en stringent og ensartet brug af signaturer, der skelner mellem terrassekanter og skelvolde, og for en fin brug af højdekurver, som viser terrænets topografi. Mange lokaliteter er kun illustreret ved

hjælp af reliefkortene. De er desværre af svingende kvalitet, og kan være vanskelige at tolke for folk, der ikke er vant til at bruge dem. Til gengæld illustrerer den svingende kvalitet dette kildemateriales anvendelighed, spændende fra exceptionel overbevisende til rimelig tvivlsom. Reliefkortene er en visualisering af rådata, der, ligesom luftfotografier, skal tolkes i form af udtegninger. Kun to jordbundskort er i farver, mens alle andre illustrationer er holdt i gråtoner. Mange af de historiske kort burde nok også, af rent æstetiske årsager, have været gengivet i farver.

I det konkluderende afsnit gør Viggo Nielsen rede for skellenes opbygning, felternes forskelligartede udformninger, datering, samt brug og besiddelse. Normalt anses opbygningen af både skelvolde og terrassekanter at være opstået over længere tid. På skrånende terræn vil kontinuerlig pløjning til en fast dyrkningsfase medføre dannelsen af en terrassekant på grund af jorderosion, mens de lave skelvolde på plant terræn er opbygget af marksten, samt muld og plantemateriale fra rensningen af ploven i forbindelse med vendinger. I Jylland kan jordfygning også have spillet en rolle, hvilket dog ikke ses i det østdanske område. Viggo Nielsen mener, at der på flere lokaliteter kan ses spor af en decideret konstruktion af terrassekanter af enten opgravet materiale, der er kastet op ad skrånningen eller, som i Ledreborgskovene, sågar en stabling af græstørv i stil med opbygningen af gravhøjene. Formodentlig har andre former for afgrænsninger som hegn og bevoksning også indgået i skellene, men de er selvsagt svære at spore arkæologisk.

De enkelte agerfelter har flere gange været forsøgt klassificeret i forhold til deres form og størrelse. Eksempelvis har P.H. Sørensen argumenteret for en udvikling over tid fra marksystemer med amorfe uregelmæssige agerfelter til mere og mere rektangulære felter udlagt efter et overordnet system. Det østdanske materiale rum-

mer både marksystemer, der overvejende består af uregelmæssige felter, som f.eks. Næsbyholm Storskov, og andre der for det meste har rektangulære felter. Sidstnævnte ses for eksempel i Geelskov. Undersøgelserne kan ikke dokumentere nogen tidsmæssig forskel mellem de to typer. Et andet aspekt omkring markfelterne er deres størrelse. Har der været et bestemt mål på de enkelte markfelter? Ofte er det vanskeligt at fastlægge den eksakte grænse for et markfelt, men selv når dette forbehold er taget i betragtning, er det svært at se et mønster i størrelsen på markfelterne. De fleste markfelter i Geelskov Vest ligger mellem 2.000 og 3.500 m² med et gennemsnit på ca. 2.750 m². Et lignende billede kendes fra undersøgelser af oldtidsagrene på Bornholm.

Dateringen af oldtidsagrene har ofte vist sig at være problematisk. Baseret på skelvoldenes placering i forhold til små gravhøje og på keramik fra rydningsrøser og skelvolde mente Hatt, at oldtidsagrene i Jylland måtte være anlagt i tidlig førromersk jernalder. På flere jyske lokaliteter lå huse, der dokumenterer fortsat brug ind i ældre romertid, og i et enkelt tilfælde er en drejkeværn fra yngre romertid fundet i en skelvold. Viggo Niensens undersøgelser mere end antyder, at anlæggelsen af oldtidsagre skal rykkes tilbage til yngre bronzealder. Både oldsagsmaterialet og C14-dateringerne placerer anlæggelsen og udnyttelsen af oldtidsagre i perioden mellem 1. årtusinde f.Kr. og 1. århundrede e.Kr. Dette understøttes af de pollenanalytiske undersøgelser, der generelt viser kraftige rydninger af skoven i løbet af yngre bronzealder. Hvorfor agrene tilsyneladende opgives omkring Kristi fødsel er dog stadig et åbent spørgsmål, men det kan nu konkluderes, at det ikke er et fænomen, der alene er knyttet til de lette nord- og vestjyske jorder.

Viggo Nielsen mener, at anlæggelse og udlægning af oldtidsagre samt opførelsen og flytningen af huse og landsbyer er ud-

tryk for koordineret kollektiv indsats. Dermed går han imod Hatts ide om, at oldtidsagrene er udtryk for en gradvis opdyrkning foretaget af individuelle bønder. Han henviser også til, at de samtidige romere Cæsar og Tacitus begge skriver, at germanerne hvert år fordelte jorden imellem sig. Om der er tale om en fælles ejendomsret eller blot en brugsret kan ikke afgøres, men man fristes til at drage sammenligning med jordfordelingen før udskiftningen. For at komme nærmere en afklaring af disse spørgsmål kræves et betydeligt bedre kendskab til relationerne mellem bebyggelsen og oldtidsagrene i 1. årtusinde f.Kr. Her er de gamle skove nok ikke det bedste sted at indlede undersøgel-

ser på grund af de vanskelige iagttagelsesvilkår i undergrunden. Potentialet er bedre i gamle hedearealer, hvor en kombination af kortlægning af oldtidsagrene ved hjælp af luftfotografier og nye målrettede bebyggelsesundersøgelser kunne generere spændende resultater, som det kendes fra flere hollandske og engelske undersøgelser. Forskningspotentialet indenfor dette felt er langt fra udtømte, snarere venter de på at komme i gang og bygge videre på den viden, Viggo Nielsen har tilvejebragt over et halv århundrede. Hans erfaringer er med dette værk givet videre til kommende generationer, som forhåbentlig vil tage udfordringen op og bringe forskningen endnu videre.

Michael Vinter
Moesgård Museum